

JLECON

JOURNAL OF LIFE ECONOMICS

International Peer-
Reviewed and Open
Access Electronic Journal

Uluslararası Hakemli ve
Açık Erişimli Elektronik
Dergi

E-ISSN : 2148-4139

DOI : 10.15637/jlecon

HOLISTENCE
publications

<https://journals.gen.tr/jlecon>

ISSUE

2

VOLUME/CİLT : 10
YEAR/YIL : 2023

E-ISSN: 2148-4139
DOI: 10.15637/jlecon

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume/Cilt: 10

Issue/Sayı: 2

Year/Yıl: 2023

Web: <https://journals.gen.tr/jlecon>

E-mail: jlecon1@gmail.com

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi,
Teknopark, No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE

ABSTRACTING & INDEXING DİZİN & İNDEKS

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)	Open Access Library
ProQuest (ABI/INFORM Collection)	The International Services For Impact Factor and Indexing (ISIFI)
CEEOL (Central and Eastern European Online Library)	WorldWideScience
Ideas/Repec	Cosmos Impact Factor
EconPapers	Jour Informatics
The Open Ukrainian Citation Index (OUCI)	Index Islamicus
Index Copernicus	Scimatic
CAB Abstracts	Scienceopen
OAJI (Open Academic Journals Index)	CNKI SCHOLAR
The International Innovative Journal Impact Factor	DIMENSIONS
International Institute of Organized Research (I2OR)	Acarindex
Google Scholar	ResearchGate
Crossref	Naver Academic
EBSCO	JournalTOCs
EconBiz	EuroPub
J-Gate	SafetyLit
Euroasian Scientific Journal Index (ESJI)	WorldCat
MIAR : Information Matrix for the Analysis of Journals (ICDS 2021= 5.8)	SOBIAD
Index of Turkish Education	Ingenta
Bielefeld Academic Search Engine: BASE	IPIndexing
Genamics Journal Seek	ScienceGate
Arastirmax	Scilit
Advanced Science Index	Idealonline
Scientific Indexing Services (SIS)	Georgian International Academy of Sciences (GIAS)
The Directory of Research Journal Indexing (DRJI)	ResearchBib
The Cite Factor	Xjournals

ABOUT THE JOURNAL

Journal of Life Economics

(E-ISSN: 2148-4139) is an international peer-reviewed and periodical journal. It has been published since 2014. It aims to create a forum where the economic fundamentals of life are discussed. In this perspective, it brings together the views and studies of academics, researchers and professionals who shape their work on the basis of economy. High quality theoretical and applied articles are published. Journal of Life Economics includes studies in fields such as Economics, Business and Marketing, Finance, Accounting, Banking, Econometrics, Labor Economics and so on.

The articles in the Journal is published in 4 times a year; WINTER (January), SPRING (April), SUMMER (July) and AUTUMN (October).

Journal of Life Economics is open access electronic journal. Each paper published in the Journal is assigned a DOI® number, which appears beneath the author's affiliation in the published paper. The authors are required to pay the publication fee to the related account in order for the articles to be published in the journal

The journal is abstracted/indexed in Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, Ulrichsweb, EBSCOHost, SOBIAD, DOAJ and so on.

Papers are wellcomed both in English and Turkish.

Send your manuscript to the editor at <https://journals.gen.tr/jlecon/user/register/>

For any additional information, please contact with the editors at jlecon1@gmail.com

Owner

HOLISTENCE PUBLICATIONS

Contact

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
Tel: +90 530 638 7017
WEB : <https://journals.gen.tr/jlecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

DERGİ HAKKINDA

Journal of Life Economics

(E-ISSN: 2148-4139), 2014'de yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, yaşamın ekonomik temellerinin tartışıldığı bir forum oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, ekonomi temelinde çalışmalarını şekillendiren akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmalarını bir araya getirmektedir. Yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Journal of Life Economics, Ekonomi, İşletme ve Pazarlama, Finans, Muhasebe, Bankacılık, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi gibi alanlarda yapılmış çalışmaları yayınlamaktadır.

Dergi; KIŞ (Ocak), BAHAR (Nisan), YAZ (Temmuz) ve GÜZ (Ekim) dönemleri olmak üzere yılda 4 sayı olarak yayımlanmaktadır.

Journal of Life Economics, açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanmaktadır. Dergi, başta Index Copernicus, CEEOL, EBSCOHost, Google Scholar, Ulrichsweb, DOAJ olmak üzere çeşitli uluslararası indeks tarafından taranmakta olup birçok indeks tarafından da değerlendirilmeye alınmıştır.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Makalelerinizi, <https://journals.gen.tr/jlecon/user/register/> adresinden online olarak yükleyebilirsiniz.

Ayrıntılı bilgi için: jlecon1@gmail.com adresine mail atabilirsiniz.

Sahibi

HOLISTENCE PUBLICATIONS

İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
Tel: +90 530 638 7017
WEB : <https://journals.gen.tr/jlecon/>
E-mail: journals@holistence.com
GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

EDITORS/EDİTÖRLER

EDITORS IN CHIEF/BAŞ EDİTÖRLER

Özge UYSAL ŞAHİN

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale
Faculty of Applied Sciences, Department of Health
Management, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: ozge@comu.edu.tr

CO-EDITORS/YARDIMCI EDİTÖRLER

Elda DOLLİJA

PhD., University College "Beder", Faculty of Technology
and Business, Department of Economics and Business,
ALBANIA, e-mail: edollija@beder.edu.al

SECTION EDITORS/ALAN EDİTÖRLERİ

Finance, Accounting and Banking

Halis KALMIŞ

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga
Vocational High School, Department of Accounting and
Taxation, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: hkalmis@comu.edu.tr

Economic Development And International Economy

Mehmet ŞİŞMAN

Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Economics,
Department of Economics, İstanbul, TÜRKİYE,
e-mail: msisman@marmara.edu.tr

Economic Policy

İrfan KALAYCI

Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Economics,
Malatya, TÜRKİYE, e-mail: irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Economic Theory

Zahide AYYILDIZ ONARAN

Assoc. Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of
Economics, Department of Economics, İstanbul,
TÜRKİYE, e-mail: zayyildiz@istanbul.edu.tr

Economic History

Burcu KILINÇ SAVRUL

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University,
Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: kilinburcu@hotmail.com

Labor Economics

Gürol ÖZCÜRE

Prof. Dr., Ordu University, Unye Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Department of Labour
Economics and Industrial Relations, Ordu, TÜRKİYE,
e-mail: gozcure@odu.edu.tr

LANGUAGE EDITOR(S) / DİL EDİTÖRLERİ

Melis MÜLAZIMOĞLU

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Literature,
Department Of American Culture and Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: meliserkal@yahoo.com

Yonca DENİZARSLANI

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters,
Department of American Culture and Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: yonca.denizarslani@ege.edu.tr

Nesrin YAVAŞ

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters,
Department of American Culture And Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: nesrinyavas@yahoo.com

TECHNICAL EDITOR/ TEKNİK EDİTÖR

Cumali YAŞAR

Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Education
Faculty, Department of Computer and Instructional
Technology Education, Çanakkale, TÜRKİYE,

MANAGING EDITOR/SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Laura AGOLLI

Oakland University Masters in Public Administration
with specialization in Healthcare Administration, USA,
e-mail: lagolli@oakland.edu

DESIGNER/DİZGİ VE TASARIM

İlknur HERSEK SARI

Holistence Academy, TÜRKİYE
e-mail: dizgi.holistence@gmail.com

EDITORIAL BOARD/EDİTORYAL KURUL

Prof. Dr. Ahmet KESİK,

Istanbul Gedik University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Finance, TÜRKİYE.

e-mail: ahmetkesik@gedik.edu.tr

Prof. Dr. Ali AKDEMİR,

Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, TÜRKİYE, e-mail: aliakdemir@arel.edu.tr

Prof. Dr. Amer Al ROUBAIE,

Ahlia University, College of Business and Finance, Accounting & Economics Department, BAHREYN, e-mail: aalroubaie@ahlia.edu.bh

Prof. Dr. Igor PUSTYLNICK,

Conestoga College, Department of IT and Accounting, CANADA, e-mail: i.pustylnick@swissmc.ch

Prof. Dr. Malgorzata Magdalena HYBKA,

Poznan University of Economics and Business, Department of Public Finance, Faculty of Economics, POLAND,

e-mail: malgorzata.hybka@ue.poznan.pl

Prof. Dr. Mine KARATAŞ ÖZKAN,

University of Southampton, Southampton Business School, UK, e-mail: M.Karatas-Ozkan@soton.ac.uk

Prof. Dr. Sergii BURLUTSKI,

Academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine, Department of Enterprise Economy, Donbass State Engineering Academy, UKRAINE, e-mail: magistrdr@gmail.com

Prof. Dr. Panagiotis KYRIAZOPOULOS,

Graduate Technological Education Institute of Piraeus, Department of Business and Administration, (Emeritus Professor), GREECE, e-mail: pkyriaz@teipir.gr

Prof. Dr. Slobodan CEROVIC,

Singidunum University, Faculty of Tourism and Hospitality, Department of Tourism and Hospitality Management, SERBIA, e-mail: scerovic@singidunum.ac.rs

Assoc. Prof. Dr Amran AWANG,

Univesiti Teknologi Mara, Faculty of Business Management, MALAYSIA, e-mail: amranawang@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr Elizabeta MITREVA,

Goce Delcev Üniversitesi, Turizm ve İşletme Lojistiği Fakültesi, MAKEDONYA

Assoc. Prof. Dr. Larissa BATRANCEA,

Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Business, ROMANIA, e-mail: larissabatrancea@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Faruk BALLI,

Massey University, School of Economics and Finance, NEW ZELLAND, e-mail: f.balli@massey.ac.nz

Assoc. Prof. Dr Goran ILIK,

University of St. Clement of Ohrid, Law Faculty, Bitola, MACEDONIA, e-mail: ilic_rm@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Himanshu AGARWAL,

DN College, Faculty of Commerce & Business Administration, INDIA, e-mail: dr_hagarwal@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Olena YERMOSHKINA,

The National Mining University, Department of Economic Analysis and Finance, UKRAINE, e-mail: eev@ua.fm

Dr. Elizabeth STINCELLI,

University of Phoenix, School of Advanced Studies, Department of Business Management, USA, e-mail: lstincelli@msn.com

Dr. Jolita DUDAITE,

Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work, LITHUANIA, e-mail: jolitad@mruni.eu

Dr. Jollie ALSON,

University of Perpetual Help System Dalta, Collage of Business Administration and Accountancy, PHILIPPINES, e-mail: jnalseduc@yahoo.com.ph

Dr. Renalde HUYSAMEN,

University of Free State, Business School, Organisational Behaviour Department, SOUTH AFRICAN REPUBLIC, e-mail: huysamenca@ufs.ac.za

REFEREES IN THIS ISSUE/BU SAYININ HAKEMLERİ

Turgay BERKSOY,

Emeritus Prof. Dr., Marmara University, Türkiye

Mehmet ŞAHİN,

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

Mustafa ASLAN,

Assoc. Prof. Dr., Istanbul Gelişim University, Türkiye

Şenol ÇELİK,

Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Türkiye

Sabiha SEVİNÇ ALTAŞ,

Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Türkiye

İhsan Seddar KAYNAR,

Assoc. Prof. Dr., Hakkari University, Türkiye

Osman GEYİK,

Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Türkiye

Seda KIZIL,

Assist. Prof. Dr., Bayburt University, Türkiye

Halil KETE,

Assist. Prof. Dr., Kırklareli University, Türkiye

Merve ERTOK ONURLU,

Assist. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

“This page is left blank for typesetting”

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sağlık sektöründe yaşanan teknolojik gelişmelerin, sigortacılık alanında yarattığı değişimin incelenmesi

Investigation of the change in the field of insurance led by technological developments in the health sector

Ali Akdemir & Ebru Gözükara & F. Oben Ürü & Lale Tezcan

63

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Klasik dönemde Devlet-i Aliyye maliyesinin gelirleri

Revenues of the Ottoman State in its classical era

Kutlu Dâne

75

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Vergi yönetimi ve Türkiye’de ekolojik vergi reformu ihtiyacı

Tax management and the need for ecological tax reform in Türkiye

Gökhan Aslan & Ayşe Yiğit Şakar

101

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dijitalleşen hızlı dünyanın yavaş şehirleri “Cittaslow Kentlerin” sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkısı

Slow cities of the fast digitalized world contribution of “Cittaslow Cities” to sustainable local development

Zülcenah Şahin

113

“This page is left blank for typesetting”

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

Sağlık sektöründe yaşanan teknolojik gelişmelerin, sigortacılık alanında yarattığı değişimin incelenmesi

Investigation of the change in the field of insurance led by technological developments in the health sector

Ali Akdemir¹

Ebru Gözükara²

F. Oben Ürü³

Lale Tezcan⁴

¹Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü, Türkiye, e-mail: aliakdemir@arel.edu.tr

²Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İşletme Bölümü, Türkiye, e-mail: ebrugozukara@arel.edu.tr

³Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, Türkiye, e-mail: obenuru@arel.edu.tr

⁴Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye, e-mail: lale.tezcan@icloud.com

Öz

Son yıllarda, yaşanan teknolojik gelişmeler, özellikle sağlık sektöründe de beklendiği gibi köklü değişikliklere yol açmaktadır. Alanda uygulamaya konan yenilikler, artan toplumsal bilinç, kamusal düzenlemeler, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaşması, önleyici sağlık hizmetlerinin artması gibi unsurlar neticesinde, insan ömrü günden güne uzamaktadır. Buna bağlı olarak sağlık sigortalarına olan talep artmakta ve poliçe sahipliği süresi uzamaktadır. Kent nüfusunun artması, toplumsal değişimler, farklılaşan yaşam tarzları ve eğilimler, eğitim ve refah seviyesi gibi unsurlara bağlı olan sigorta bilincinin artmasında, son yıllarda yoğun bir şekilde tüm insanlığı birçok alanda derinden etkileyen Covid-19 pandemisinin yarattığı farkındalık önemli bir paya sahip olmuştur. Bu çalışma, sağlık alanındaki güncel teknolojik gelişmeler ışığında uygulamaya konan yeniliklerin, müşteriye değer yaratacak şekilde sağlık sigortalarında yarattığı değişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, buna bağlı olarak geliştirilen yeni iş modelleri ve uygulamalar ile değişen sigortacılığı inceleyerek sektöre ışık tutmaktadır. Çalışmada sigorta şirketlerinin; teknoloji destekli yeni uygulamaları, web siteleri, sektörle ilgili süreli süreli yayınlar, sektör bültenleri, makaleler ve benzeri kaynakların sektöre etkileri irdelenmektedir. Çalışma sonucunda tüm sektörlerde yoğun bir kullanım imkânı bulan yenilikçi teknolojik uygulamaların, sağlık alanında sağladığı birçok bireysel ve toplumsal fayda ortaya konmaktadır. Bununla birlikte, başta rekabet avantajı, karlılık ve verimliliğe sağladığı katkı olmak üzere iki sektör arasındaki kıyaslanmanın sigorta sektörünün uygulama ve iş yapış şekillerinde önemli değişikliklere yol açtığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sağlık Sektörü, Teknolojik Gelişmeler, Sigortacılık, Değişim, İnovasyon

JEL kodları: G22, I10, O30, O31.

Citation/Atf: AKDEMİR, A. vd. (2023). Sağlık sektöründe yaşanan teknolojik gelişmelerin, sigortacılık alanında yarattığı değişimin incelenmesi. *Journal of Life Economics*. 10(2): 63-73, DOI: 10.15637/jlecon.1999

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Ebru Gözükara
E-mail: ebrugozukara@arel.edu.tr

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

In recent years, technological developments have led to radical changes, especially in the health industry, as expected. As a result of the innovation implemented in the field, increasing social awareness, public regulations, facilitating access to health services, and increasing preventive health services, human life span is getting longer day by day. Accordingly, the demand for health insurances is increasing and the policy holding period is getting longer. The awareness created by the Covid-19 pandemic, which has deeply affected all humanity in many areas in recent years, has had an important role in the increase in insurance awareness, which depends on factors such as the increase in the urban population, social changes, differentiating lifestyles and trends, education and welfare level. This study aims to reveal the change that the innovation put into practice in the light of current technological developments in the health sector, in a way that creates value for the customers, in health insurance. In addition, the study sheds light on the sector by examining the changing insurance business with new business models and applications developed accordingly. In this study, the impacts of insurance companies' technology-supported new applications, websites, periodicals about the sector, sector bulletins, articles and similar resources on the sector are examined. As a result of this study, many individual and social benefits of innovative technological applications, which have an intense use in all sectors, are revealed in the field of health. However, it is observed that the comparison between the two sectors, especially its contribution to competitive advantage, profitability and efficiency, has led to significant changes in the practice and business manners of the insurance sector.

Keywords: Health Sector, Technological Developments, Field of Insurance, Change, Innovation

JEL codes: G22, I10, O30, O31.

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte, tüm sektörler için farklı fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Dijitalleşme, rekabetin yoğunlaştığı günümüzde, rekabet avantajı elde etmenin temel unsuru konumuna gelmektedir. Gelişen ve değişen teknolojiler, yeni mal ve hizmetin pazara sunulmasını sağlayarak tüm sektörler için fırsatlar yaratmaktadır. Dolayısıyla hem yeni teknolojiler, hem de dijitalleşme, Covid-19 pandemisiyle birlikte insanların ve şirketlerin günlük yaşamlarına girmekte, böylece birçok alanda yaşanan dijital dönüşüm, mal ve hizmette olduğu gibi şirketlerin iş yapış biçimlerinde de kısa sürede değişim yapmalarını gerektirmektedir.

Covid-19 pandemisi, doğası gereği neredeyse her alanda teknolojinin yoğun bir biçimde kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Pandeminin getirdiği sosyal kısıtlamalar ani ve beklenmeyen zorunluluklar ortaya çıkarmış, hayatın devam edebilmesi için öngörülmeleyen bir biçimde teknolojiyi kullanma ihtiyacı doğurmuş, bilişim teknolojilerinin sağlık sektörü de dahil olmak üzere pek çok alana yayılmasını sağlayarak, dijital dönüşümün kendini gerçekleştirmesine

yol açmıştır (Ting vd., 2020: 459-460). Pandemi, başlangıcından itibaren ülkelerin özellikle sağlık sistemlerinde sorunlar yaşanmasına yol açmış ve dolayısıyla küresel çapta yarattığı en büyük etki sağlık alanında gerçekleşmiştir (Liu vd., 2022: 1). Çok sayıda ülkede demografik ve ekonomik nedenlerle hastalığa yakalanma veya ölüm vakaları hızla artmıştır. Neticesinde hastane, sağlık personeli, ekipman, tıbbi teçhizat ve tedavi yöntemlerinde ortaya çıkan eksiklikler sebebiyle can kayıpları önlenememiştir. Böylece Covid-19; birçok ülkenin sağlık sisteminde derin yaralar açmış ve bazı ülkelerin sağlık sisteminin tamamen çökmesine neden olmuş, çok sayıda modern sağlık merkezinin beklenmedik hasta artışlarına uyum sağlama esnekliğinden yoksun olduğunu ortaya koymuştur. Pandeminin neden olduğu hızlı çözüm üretme gereksinimi ve stres, sağlık kuruluşlarının yapısal, organizasyonel ve teknolojik eksikliklerini zorlayıcı hale getirmiş ve bu unsurların yeniden tasarlanması için gereken aciliyeti artırmıştır (Brambilla vd., 2021: 1).

Covid-19 pandemisinin itici gücü, sağlık sektöründe büyük ve yıkıcı teknolojik değişikliklere neden olmuştur. Bu ise şirketlerin teknolojiye uyum sağlayacak şekilde dizayn ettikleri çalış-

ma şekillerini değiştirmektedir. Böylece yeni teknolojiler, sağlık sektöründe farklı uygulama alanları bulmaktadır. Yapay zekâ (AI, artificial intelligence), nesnelerin interneti (IoT), blok zinciri (blockchain), büyük veri (big data), makine öğrenmesi (ML, machine learning) ve bulut bilişim (cloud computing) gibi teknolojiler sağlık sektöründe yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde sağlık sektöründe teknolojik yeniliklerden çok farklı alanlarda faydalanılmıştır. Örneğin dijital teknolojiler, hastane binaları inşa etmek amacıyla kullanılmakta, modüler yapılar tasarlamada, süreçleri görselleştirmede ve sağlık verilerinin gerçek zamanlı olarak iletilmesinde oldukça büyük faydalar sağlamaktadır. 3D baskı teknolojileri ve çevrimiçi platformlara dayalı kişisel koruyucu ekipmanların tasarımı ve üretimi bu dönemde oldukça hızlanmıştır. Sektörde takip sistemleri, teknoloji tabanlı sosyal mesafe, mobil uygulamalardan beslenen temaslı takip sistemleri, tele tıp, robot tabanlı sağlık yönetim sistemleri, videolu konsültasyonlar, e-karantina teknolojisi gibi birçok teknolojik değişiklik gerçekleşmiştir. Aynı zamanda süreç yeniliği de dijitalleşerek tele-sağlık, dijital check-up ve yapay zekâyı kullanan hizmetler devreye alınmıştır (Liu vd., 2022: 9). Örneğin Çin'de hizmet otomasyonuna yönelik olarak sağlık çalışanlarının hastalarla iletişim kurmasını, izlemesini ve tıbbi malzeme sunmasını sağlayan beşinci nesil kablosuz ağlardan beslenen tele yanıt botları kullanılmaya başlanmıştır (Nicola vd., 2020: 188). Teknolojide yaşanan gelişmelerle, günlük hayatta bilekte taşınan ürünlere, günlük giyim ürünlerine, ayakkabılara ve takılara kişisel sağlığı takip etmeye, ölçmeye ve iletmeye imkân sağlayan teknolojilerin entegrasyonu gerçekleşmektedir. Bu teknolojiler, stres yönetimi, uyku takibi, meditasyon, kilo takibi, kan şekeri takibi, gebelik, tansiyon ve kalp sağlığı gibi kullanım alanları olan verilerin kullanıcıyla beraber yetkilendirdiği kişi ve kurumlara iletilmesine olanak sağlamaktadır. Sağlık teknolojilerinde yaşanan tüm bu gelişmeler, kişisel ve toplumsal sağlığı takip etme ve koruma imkânı verdiği gibi, sigorta şirketlerine de sigorta müşterilerinden geleneksel olmayan yollarla ve geleneksel olmayan verileri toplama, müşterilerle etkileşime girme, ileride gelebilecek hasarları önleyici yönde müşterileri sağlıklı bir yaşam tarzına yönlendirme ve

sigorta primlerinde indirim yapma gibi birçok avantaj sağlamaktadır (Spender vd., 2019: 3-9).

Veriye dayalı bir alan olan sigortacılık, teknolojik gelişmeler sayesinde müşterilerine yönelik büyük miktarlarda veriyi toplama, işleme ve analiz etme imkanına kavuşmaktadır. Bu verilerin çeşitli dijital teknolojiler aracılığıyla analiz edilmesi, sigorta şirketlerinin kârlılığını etkileyen en önemli unsur olan riskleri minimize ederek hasar oranlarında iyileşme, daha kaliteli mal ve hizmet sunma, dolandırıcılık girişimlerini tespit etme gibi çok sayıda alanda iyileşmeye olanak sağlamaktadır (Dhieb vd., 2020: 58548). Ayrıca mal ve hizmeti daha düşük fiyatla sunmaya imkan vermekte ve böylece toplumsal korunmaya katkı sağlamaktadır (Gramegna ve Giudici, 2020: 1).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sağlık Sektöründe Yaşanan Teknolojik Gelişmeler

Gözlenen teknolojik gelişmeler, toplum sağlığını ve refahını iyileştirme yönünde faydalar sağlamaktadır. Bireyler ve toplumlar için insan sağlığını, sağlık hizmetlerini ve sağlıklı yaşamı iyileştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade eden sağlıkta dijitalleşme, hastalık önleme, teşhis ve hastalık yönetiminde kullanılmakta ve hem bireysel hem de toplumsal yararı artırmak amaçlanmaktadır (Kostkova, 2015: 2). Covid-19 pandemisi, sağlık alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamış, aynı zamanda ülkelerin sağlık sektörünün zayıf yönlerinin de ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu dönemde sosyal mesafe, ateş ölçme, tarama, toplu test, temas takibi, toplumu bilgilendirme gibi konularda dijital teknolojileri kullanan ülkelerin süreci daha başarılı şekilde yönettikleri, ileri teknoloji kullanmayan ülkelerin ise sağlık sistemlerinde yaralar aldıkları görülmüştür.

Sağlık alanında kullanılan güncel teknolojilerin başında büyük veri kümelerindeki örüntüleri tanıma yeteneğine sahip yapay zekâ ve alt kümeleleri gelmektedir. Yapay zekâ uygulamaları, sağlık hizmet operasyonlarını, hasta bakım kalitesini ve hasta memnuniyetini artırma yönünde avantajı sağladığından sağlık sektöründe dö-

nüşüm gerçekleştiren bir unsur konumundadır (Johnson vd., 2021: 2). Yapay zeka çevreyi analiz ederek hedeflere ulaşmak için kısıtlı özerklikte eylemlerde bulunan ve akıllı davranışlar sergileyen sistemler şeklinde tanımlanmaktadır (Holland ve Kavuri, 2021: 104). Sağlık hizmetlerinde birçok uygulama alanı bulunmaktadır. Verileri akıllı kararlara dönüştüren yapay zekâ uygulamaları, genellikle modelin yorumlanabilirlik düzeyi ve karmaşıklığını kapsayacak biçimde kategorize edilmektedir. Yorumlanabilir yapay zekâ algoritmaları, hastaya yönelik sonuçları bir insana anlaşılır terimlerle açıklama ve sunma yeteneğine sahiptir. Bu algoritmalar, doğrusal bir regresyon modelindeki katsayılar ve karar ağacı modelindeki yol ve özel kurallar gibi şeffaf model bileşenlerine sahip olduklarından yorumlanabilir çözümler üretmektedir. Karmaşık modeller, doğrusal olmayan şekilde ayrılabilen veri kümelerini doğru şekilde modelleyebilmektedir. Bu modellerin bir kısmı karmaşıklıklarına rağmen bir dereceye kadar yorumlanabilirlik ve şeffaflık sağlarken, bir kısmı ise çalışma süreçleriyle ilgili hiçbir bilgi ve öngörü sağlamamaktadır. Bu modeller şeffaflıktan ve anlaşılır olmaktan uzaktır (Johnson vd., 2021: 3).

Yapay zekânın bir alt alanı olan makine öğrenmesi, geçmiş deneyimler yoluyla bağımsız bir şekilde öğrenen ve kendini geliştiren bilgisayar algoritmalarını ifade etmektedir (Eling vd., 2022: 213). Makine öğreniminin dört alt kümesini denetimli, yarı denetimli, kendi kendini denetleyen ve takviyeli öğrenme oluşturmaktadır. Denetimli öğrenmede algoritma, tanımlamakla görevlendirildiği unsura dair yüzlerce etiketli örneğin sunulmasıyla öğrenmekte, yarı denetimli öğrenmede ise etiketleri örnekleme ve etiketlenmemiş örneklerin kombinasyonu ile kendini eğitmektedir. Kendi kendini denetleyen öğrenmede algoritma, bir model oluşturmak için giriş verilerinde zaten var olan ses veya renk benzeri etiketleri kullanmaktadır. Takviyeli öğrenmede ise algoritmaya bir hedef verilmekte ve bu hedefe yönelik doğru adımlar için bir ödül belirlenmekte, böylece algoritma kendi kendine doğru sonuca ulaşma yolunu öğrenmektedir (IFR, 2022: 5; Mahesh, 2020: 381-384). Makine öğrenmesinin bir alt alanı olan derin öğrenme, beyindeki nöronları taklit eden yapay sinir ağ-

ları aracılığıyla giriş verilerini işleme yoluyla öğrenen algoritmalar olarak tanımlanmaktadır. Derin öğrenme algoritmaları çok fazla sayıda veriyi kolayca işleyebildiğinden ve bunlar arasındaki etkileşimi tespit edip kullanabildiğinden, sağlık alanında tıbbi kararları iyileştirmeye yönelik otomatik öneri aracı geliştirmede başarıyla kullanılmaktadır.

Yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi güncel teknolojiler, büyük veri olarak ifade edilen, birçok farklı kaynaktan elde edilen büyük miktarda veriyi analiz etmektedir. Büyük veri, yönetsel karar verme kalitesini iyileştirmek, rekabet gücünü artırmak ve yeni ürünler yaratmak için çeşitli kaynaklardan gelen, yapılandırılmış veya yapılandırılmamış çok büyük hacimli bilgiyi ve bu bilgileri analiz etmek için kullanılan bir dizi yöntem ve aracı tanımlamaktadır. Büyük veri, hacim, hız ve çeşitlilik ile karakterize edilmektedir. Hacim; verilerin boyutunun büyüklüğünü, hız; verilerin değişme hızını veya ne sıklıkla oluşturulduğunu, çeşitlilik ise birden çok veri biçimini ve farklı kullanımlarla verileri analiz etme yöntemlerini ifade etmektedir. Büyük verinin analiz edilmesi için teknolojinin kullanımı, sağlık sistemindeki birçok sorunun çözülmesi için büyük potansiyel taşımaktadır. Büyük veri; tedavi sürecini izlemek, etkili tedavi yöntemlerinin neler olduğunu belirlemek ve salgınları önlemek gibi alanlarda başarıyla kullanılmaktadır. Hastalık önleme ve tedavinin kişiselleştirilmesine ve hasta odaklı bir bakış açısına olanak veren büyük veri, yapay zekâ yöntemleriyle birleştirildiğinde ilerde genetik yatkınlık, yaşam tarzı, kişinin sağlık geçmişini etkileyen faktörler nedeniyle karşılaşılabileceği hastalıkların erken teşhisine olanak sağlayabilecek ve kişiyi olumsuz sonuçlara yönelik uyarabilecektir (Imamaliya, 2022: 121-122).

Yapay zekâ ve alt katmanları, günümüzde tıbbi veriler aracılığıyla hastalıkların seyrini tahmin etmek, teşhis ve tedavi süreçlerinde karar vermeyi destekleyecek tıbbi cihazlar geliştirmek ve tıbbi verileri şifrelemek gibi alanlarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yapay zekâ tabanlı uygulamaların kullanıldığı sağlık alanlarından bazılarına Tablo-1'de yer verilmektedir:

Kullanılan nesnelerin internet aracılığıyla diğer nesnelere veri alışverişi yapabilmesini sağlayan nesnelerin interneti (IoT- Internet of things), sağlık alanında cihazlar üzerinden gelen gerçek zamanlı ve sürekli veri akışı ile hastaların izlenmesinde büyük fayda sağladığından uzaktan sağlık hizmetlerine katkı sağlamaktadır (Chowdhury vd., 2020: 1-2). Teknoloji şirketleri, nesnelerin interneti teknolojileri ile giyilebilir teknolojilerin kombinasyonunu kullanarak günlük yaşamda sağlık bilgilerinin ilgililere aktarılmasıyla sağlıkta iyileşme sağlayacak cihaz ve hizmetleri geliştirmek ve ticarileştirmek için büyük çaba sarf etmektedir (Park vd., 2020: 4). Günümüzde akıllı telefonların, giyilebilir cihazların, akıllı ev

ve şehirlerin kullanımının yaygınlaşması ve cihazlarla internet entegrasyonunun günden güne artması, bu etkileşimden elde edilen bilgilerin insan müdahalesi olmadan kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Eckert ve Osterrieder, 2020: 346).

Bu teknolojiler, sağlık görevlilerine hastalara yönelik tüm tıbbi geçmişleri, önceki muayene sonuçlarına dair bilgiler, tıbbi görüntüler ve yaş, genetik yapı ve önceden gelen sorunlar gibi risk unsurları da dahil olmak üzere hasta verilerine erişim imkanı vermektedir. Sağlık merkezleri, algoritmalar tarafından desteklenen erken tespit sistemlerini ve hasta verilerindeki kalıpların oto-

Tablo 1. Yapay Zekânın Sağlık Hizmetlerinde Uygulama Alanları

Teknoloji	Uygulama	Uygulama Alanı
Robotik	Cerrahi prosedürlerin hassasiyetini ve doğruluğunu artırma, yüksek kalitede tedavi sunma.	Medikal cihazlar, sağlık bilişim teknolojileri.
Dijital asistan	Hasta durumunu sürekli takip etme, uygun müdahalenin saatini belirleme, gerektiğinde sağlık görevlilerini uyarma.	Medikal cihazlar, sağlık bilişim teknolojileri.
Makine öğrenmesi	Tedavi sonuçlarını etkileyen verilere dayalı kalıpları tahmin ve analiz etme, kendi kendine öğrenme yoluyla büyük hacimli tıbbi teşhis görüntülerini izleme, tıbbi tedavi karar süreçlerindeki belirsizlikleri azaltma.	Teşhis, tıbbi görüntü, sağlık bilişim teknolojileri.
Görüntü işleme	Büyük miktarda tıbbi görüntüyü hızla işleme, bulguları, hastalık türünü ve negatif-pozitif test sonuçlarını değerlendirirken bu bilgileri uygulama.	Teşhis, tıbbi görüntü, sağlık bilişim teknolojileri.
Doğal dil işleme	Tıbbi çizelgeler gibi yapılandırılmamış metin verilerini basitçe okunup yorumlanabilecek hale getirme.	Medikal cihazlar, sağlık bilişim teknolojileri.
Ses taruma	Hastanın sesini ve konuştuğu dili kaydetme, önemli bilgileri tıbbi kayıtlarda saklama.	Tıp, sağlık bilişim teknolojileri.
İstatistiksel analiz	Büyük miktarda hasta sağlık kaydı verisini hızla analiz ederek tedavi sonuçlarını tahmin etme.	Tıp, sağlık bilişim teknolojileri.
Büyük veri analizi	Sağlık kuruluşları tarafından tutulan büyük miktarda veriyi işleyerek hastalara kişiselleştirilmiş öneriler sunma.	Tıp, sağlık bilişim teknolojileri.
Tahmine dayalı modelleme	Matematiksel modeller uygulayarak riskli hastalıkları ve tedavi sonuçlarını tahmin etme.	Tıp, sağlık bilişim teknolojileri.

Kaynak: Park vd., 2020: 3

matik olarak tanınması özelliğini giderek daha fazla kullandıklarından, yapay zekânın sağlık alanında kullanımı günden güne artmaktadır (Kelley vd., 2018: 375). Bununla birlikte halen sağlık alanında yapay zekâ kullanımının birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar arasında sağlık verilerinin kişisel gizliliğe konu olan bilgileri içermesi, geleneksel tıbbi cihazlardan farklı olarak yazılım içeren yapay zekâ tabanlı cihazların belli kurallar, onaylayıcı ve düzenleyici politikalarla sertifikalar gerektirmesi, herhangi bir adaletsizliğe veya ayrımcılığa karşı güvenlik açıkları ve sorumluluklar içermesi, mevcut sağlık sistemleri ile dengeli bir uygulama gerektirmesi sayılabilir (Park vd., 2020: 5-7).

Sağlık alanında kullanılan bir diğer güncel teknoloji, blok zinciri (Blockchain) teknolojisidir. Herhangi bir varlığa ait olmayan bir bilgisayar kümesi tarafından yönetilen, zaman damgalı bir dizi kalıcı veri kaydı olarak tanımlanan blok zinciri teknolojisi, tamamlanmış ve doğrulanmış tüm işlemleri kaydeden gelişmiş bir veri tabanını ifade etmektedir. Müşterinin yaşam döngüsü boyunca yapılan laboratuvar tetkikleri, reçete edilmiş ilaçlar, konulan teşhisler gibi tüm hasta verilerinin toplanması ve analiz edilmesi, hastalara daha iyi sağlık hizmetinin sunulmasının yanı sıra, hastalığı etkileyen faktörlerin derinlemesine incelenmesini ve dolayısıyla sağlık sorunuyla ilgili mevcut bilgilerin derinleştirilerek sağlığın iyileştirilmesi için fayda sağlamaktadır (Chondrogiannis vd., 2022: 10). Blok zinciri teknolojisi, hastalara bağlı nesnelere interneti teknolojisi aracılığı ile toplanan verileri blok zinciri ağına sokmak, iletmek, analiz etmek ve depolamak için kullanılmaktadır. Bu teknoloji sadece hasta verilerini depolamak için değil, aynı zamanda sisteme kayıtlı ve ağa katılma iznine sahip tüm farklı paydaşların erişimini de desteklemektedir (Dhieb vd., 2020: 58548-58550).

Covid-19 pandemisi, dahili, pediatri, genel muayene ve aile hekimliği gibi birinci basamak sağlık hizmetleri ile özel sağlık hizmetlerinde hızlı tele sağlık hizmetlerinin benimsenme sürecini hızlandırmıştır (Choi vd., 2022: 600). Tele sağlık hizmetleri, mobil telefonlar, akıllı saatler gibi mobil izleme cihazları ve benzer kablosuz cihazlar, hasta izleme cihazları, kişisel dijital yardımcıları

ve uzaktan görüntülü arama gibi yöntemlere dayanmaktadır. Bu uygulamada hastalardan sağlığa yönelik veriler mobil telefon ve tele izleme cihazları gibi kaynaklar aracılığıyla alınarak çevrimiçi-kablosuz veri taşıma platformları ile web sunucularına iletilmekte, analiz edilmekte ve depolanmakta, analiz edilen veriler sağlık hizmeti sunan kişilere anlaşılır ve yorumlanabilir bir şekilde iletilmekte ve sağlık hizmet sunucusu tarafından yorumlanarak sonuçlar paylaşılmakta, böylelikle hasta için gereken sağlık hizmeti verilmektedir. Tele sağlık hizmetleri her ne kadar temasa dayalı sağlık hizmetleri kadar etkili olmasa da özellikle yaşlı yetişkinler, hareket engeli bulunanlar, düşük gelirli, kırsal kesimde yaşayanlar ve özellikle sosyal mesafe kuralları gerektiren salgın ve benzeri kısıtlamalar için tercih edilebilir bir seçenek durumundadır.

Günümüzde sağlık alanında yapay zekâ tabanlı sistemler birçok süreç ve uygulamada yer alıyor ve çok sayıda fayda sağlıyor olsa da yarattığı sonuçlara yönelik halen soru işaretleri ve çekinceler mevcuttur. Bazı makine öğrenme ve derin öğrenme algoritmalarının bilinmeyen ve yorumlanamayan yapısı, anlamlı insan kontrolünü bertaraf eden iş düzenlemelerinde istenmeyen ve etik olmayan sonuçlar üretilmesi ihtimaline yönelik endişelere yol açmaktadır. Bu endişelerin giderilmesinde, daha iyi bir etik gözetimle paydaşların ilgili algoritmaların elverişliliğini değerlendirmelerine yönelik olarak gizliliğe dayalı, zarar vermeyen, etik, şeffaf, adil, açıklanabilir ve hesap verilebilir politikalarla desteklenmesi fayda sağlayacaktır (Johnson vd., 2021: 2).

2.2. Teknolojik Gelişmelerin Sigortacılık Alanındaki Yansımaları

Sigortacılık sektörü, günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi, rekabetin ve beraberinde risklerin artması, ekonomik krizler, kuşaklardaki değişiklikler, sosyal normlardaki değişimler gibi çok fazla faktörün etkisi altında olduğundan esnek ve yenilikçi bir yapıya sahip olmak zorundadır. Sigorta sektöründeki yeniliklerin itici güçlerinden biri müşteri ile şirketler arasındaki bilgi asimetrisi olup, yeniliklerin uygulamaya konulmasıyla bilgi eksikliğinin giderilmesi, böylece risklerin azaltılması ve verimliliğin maksimize edilmesi amaçlanmaktadır. Son yıllarda gözle-

nen teknolojik gelişmeler, beraberinde getirdiği verimlilik artışı ile sigortacılık sektörü için bir fırsat ortamı yaratmaktadır. Çevrimiçi uygulamalar sigorta ürünlerine kolay ulaşmayı sağlamakta böylece poliçe satın alma oranları artmaktadır. Ayrıca dijitalleşme; sektörün iş süreçlerine yenilikler getirerek, birleşerek sigortacılık sektörüne büyüme yönünde ivme kazandırmaktadır. Sağlık sigortaları tarafında ise son yıllarda Covid-19 pandemisinin getirdiği farkındalık sektör için itici güç olmakta, özellikle önleyici sağlıkla ilgili teknolojik gelişmeler sektörün karar mekanizmalarında önemli bir yer edinmektedir.

Sigortacılığın temeli, olasılık teorisine göre modeller oluşturmak amacıyla çok sayıda istatistikî göstergenin yani verinin toplanmasına ve işlenmesine dayalıdır (Klapkiv ve Klapkiv, 2017: 67). Bu sebeple son yıllarda sağlık yönetimi, sağlık hizmetlerini iyileştirme, ilaç geliştirme, hasta bakımı, teşhis ve tedavide güvenilirliği sağlamak gibi birçok alanda kullanılan büyük veri, sigorta şirketleri tarafından sağlık sigortalarına yönelik süreçlerde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sağlık alanında kullanılan teknolojiler, sağlık hizmetlerine yönelik olarak müşterilere ait çok miktarda verinin hızla işlenmesini ve sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayarak sigorta şirketlerine müşteri memnuniyetinde ve gelirlerde artış, maliyetlerinde ise azalma sağlamaktadır (Johnson vd., 2021: 1). Bu teknolojiler aynı zamanda hiç insan katılımı olmamasından geniş katılıma uzanan geniş bir spektrumda sağladıkları otomasyonla faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmesine büyük katkı sağlamaktadır (Kelley vd., 2018: 373). Bu nedenle teknolojik yenilikler, veriye dayalı mal ve hizmet sunan sigortacılık sektöründe yoğun bir şekilde kullanılmakta ve bu sektörde yer alan şirketlerinin geleneksel iş yapış şekillerini günden güne değiştirmelerine yol açmaktadır. Dijital teknolojiler, oldukça güçlü bir bireysel risk tahminlemesiyle birlikte riskin önlenmesi yönünde de sigorta şirketlerine büyük imkânlar sağlamaktadır (Eckert ve Osterrieder, 2020: 352). Veri aktarımına olanak sağlayan bu cihazların günlük hayatta birçok alanda kullanılması, gerçek zamanlı verilerin yetkili tüm taraflara sürekli iletimini mümkün hale getirmektedir. Sigorta şirketleri,

bu sayede müşterilerine ait talep ve riskleri çok daha iyi analiz etme imkanına kavuşmaktadır.

Yapay zekâ, ilişkileri değiştirerek, iş platformlarını yeniden oluşturarak ve sigortacılığın temeli olan verileri odağa taşıyarak sigortacılık sektörünün değer zincirini geliştirme yeteneğine sahiptir. Sigorta şirketleri, büyük veri analitiğini ve işlem verileriyle algoritmaları daha hızlı geliştirmek, iş risklerini daha doğru tespit etmek ve fiyatlandırma ile bu iş risklerini birleştirerek daha uygun fiyatlama yapmak için yapay zekâdan faydalanmaktadır (Kelley vd., 2018: 374). Yapay zekâ ve makine öğrenmesi sistemleri, sigortacılık sektörünün hasar, müşteri hizmetleri ve dolandırıcılık tespit süreçlerine entegre olma özelliğine sahiptir (Dhieb vd., 2020: 58548). Bu teknolojiler sağlık sigortaları süreçlerinde kullanılmak üzere müşterilerin sağlık durumlarındaki önemli değişikliklerin tahmin edilmesinde büyük önem taşımaktadır (Klapkiv ve Klapkiv, 2017: 74). Sağlık sigortaları sürecinin otomatikleştirilmesinde, özellikle poliçe kurallarını kodlamaya yönelik yapay zekâ sistemlerinden faydalanılmaktadır. Bu sistemler başvurunun otomatikleştirilmiş süreçle gönderime uygun olup olmadığını tespit etmekte ve uygun değilse sigortacıya kontrol ve değerlendirilme için gönderilmesine yönelik bilgi verdiği gibi, ilave olarak gerekli sürecin kısaltılması ile zaman avantajı sağlamaktadır (Aggour vd., 2006: 36).

Blok zinciri teknolojisi, ağa katılan taraflara verileri paylaşma, doğrulama ve güvenilir bir şekilde depolama gibi yenilikçi unsurlarla sigortacılık sektöründe değer yaratan iyileştirmelere olanak sağlamaktadır. Sağlık sigortası hizmeti sunan sigorta şirketleri için blok zinciri ağları, sağlık veri kaydının bütünlüğünü ve doğrulanmasını sağlamaktadır. Bu noktada mobil sağlık sistemleri, bireyler, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve sağlık sigortası şirketleri arasındaki iş birliğini desteklemek üzere bireysel sağlık verilerinin toplanması, bu sağlık verilerine ve politikalara erişim kontrolü için kullanılmaktadır. Sigorta şirketlerinin birçok sebepten dolayı serbest bir blok zinciri yerine özel blok zinciri barındırması daha avantajlıdır. Özel blok zincirinde sigorta şirketleri blok zinciri kurallarını ve bilgileri serbestçe değiştirebilmekte ve işlemleri

geri alabilmektedir. İlave olarak özel blok zinciri, herkesin ağı katılabileceği genel blok zincirlerinin aksine, sigorta şirketlerine ağda tanımlanan kurallar aracılığıyla ağı katılan farklı taraflar arasında paylaşılan verilere yönelik izinleri ve erişim yetkilerini sınırlayarak daha yüksek düzeyde gizlilik ve güvenlik sağlamaktadır (Dhiebd vd., 2020: 58549-58550).

Sigorta şirketlerinin riski tahmin etmesini ve fiyat/kârlılık analizleri yapmasını sağlayan geleneksel aktüerya bakış açısı, giyilebilir teknolojiler sayesinde doğru risk seçimini ve fiyatlandırmasını iyileştirecek yönde çok fazla olanak sağlamakta, bu sayede poliçesi devam eden müşterilerin ödedikleri primlerin, müşterilerin tıbbi olarak ölçülebilir sağlık durumlarına bağlı olduğu ürünler kullanılmaktadır (Spender vd., 2019: 10). Sağlık sigortalarında sigorta şirketleri, sağlık verilerine göre prim setini belirleyebilmekte ve değiştirebilmektedir (Klapkiv ve Klapkiv, 2017: 74). Özellikle giyilebilir teknolojiler, müşterilere yönelik sağladıkları tıbbi bilgilerle sağlık sigortaları için büyük önem taşımaktadır. Bu cihazların imkân verdiği veri akışı, sigortacılara bireysel müşterilerinin davranışlarını izleme yönünde bir dizi imkan sağlamaktadır. Elde edilen bilgiler sayesinde sigortacılar müşterilerin alışkanlıklarını değiştirmek için itici güç sağlayarak bireysel davranışları yönlendirebilmekte, böylece çeşitli mekanizmalar aracılığıyla arzu edilen davranış kalıplarını teşvik ederek sağlık bilincini artırmak mümkün hale gelmektedir (Eckert ve Osterrieder, 2020: 347).

Tüm bu olumlu unsurlarla birlikte, teknolojik ilerleme, sigortacılık sektörü için bir dizi yeni ve bilinmeyen riskin doğması olasılığını da gündeme getirmektedir. Teknolojide yaşanan hızlı inovasyon, sigortacılık sektörünün işgücününün müşterilerin sürekli değişen risk ve davranışlarına uyum sağlamasını gerektirmektedir. Bu durum, yeni ve bilinmez risklerin geleneksel yöntemlerle çözülmesini güçleştirmekte, farklı paradigmalara yeni yaklaşım ve çözümler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Kelley vd., 2018: 383). Yaşanan bir diğer zorluk, özellikle sağlık sigortalarında kullanılan verilerin gizliliğine yöneliktir. Sigortacılıkta çoğu durumda, müşterilerden elde edilen veriler; metin, ses ve görüntü gibi kişiyi

özel birtakım bilgileri içermektedir. Veriye dayalı bir hizmetin sunumu, hassas kişisel bilgilerin teminini gerektirdiğinden, kişisel bilgilerin ihlâli gibi yasal sorunlara yol açabilir. Özellikle nesnelere interneti, bulut bilişim gibi teknolojiler aracılığıyla işlenen ve depolanan bu verilerin yüksek ve en güncel teknolojiyi gerektirmesi, çeşitli güvenlik endişelerine sebep olmaktadır. Bu noktada gizlilik ihlâllerine yönelik bu sorunları çözmek için gerekli teknik araştırmaların yapılması, yasa ve yönetmelik düzenlemelerinin sağlanması ve bunlara uyulması büyük önem taşımaktadır (Park vd., 2020: 5).

Sonuç olarak, teknolojik gelişmelerin günümüzde olduğu gibi, ilerleyen dönemlerde de tüm sektörlerle birlikte sigortacılık sektörünü de her alanda etkilemeye devam edeceği ve dönüştüreceği görülmektedir. Yeni teknolojilerin hızı dikate alındığında, tüm şirketlerin bu gelişmeleri en kısa sürede uygulamaya almaları ve benimsemeleri, büyük yeniliklerin yıkıcı gücünden kaçınmaları ve rekabette farklılık yaratmalarını sağlayacaktır. Bu sebeple sigortacılık sektörü şirketlerinin rekabetçi güçlerini korumak ve sürdürmek amacıyla teknolojik gelişmelerin getireceği değişikliklere stratejik olarak hazır olmaları, bu değişimlerin şirket yapıları, yönetim şekilleri, iş yapış şekilleri ve istihdam yapıları üzerindeki olası etkilerini öngörmeleri ve esnek bir yapıyla yönetim sistemlerini, iş süreçlerini ve işgücü yapılarını bu değişikliklere zamanında uyarlamayı başarmaları büyük önem taşımaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojik yeniliklerin sigorta şirketlerinin tüm süreçlerine entegrasyonu stratejik öneme sahiptir. Dijital teknolojilerin sigortacılık sektöründe uygulanması; büyük veri, yapay zekâ, makine öğrenmesi, bulut bilişim, nesnelere interneti gibi birçok dijital teknolojinin güçlü karşılıklı bağımlılıkları sebebiyle bütünleşmiş bir stratejik bakış açısı gerektirmektedir. Teknolojik gelişmeler ışığında her ne kadar sigorta şirketlerinin kısa vadede yüksek tutarlı yatırımlar yapmaları gerekse de dijital teknolojilerin iş modelleri üzerinde yarattığı değişim, uzun vadede maliyet tasarrufu, etkinlik ve verimlilik artışı gibi stratejik öneme sahip faydalar sağlamaktadır (Eckert ve Osterrieder, 2020: 356).

Geleceğin sigortacılığında çok sayıda teknolojik gelişme sayesinde proaktif, gerçek zamanlı ve veriye dayalı sağlık durumu analizine sahip sağlık hizmetlerinin devreye girmesi öngörülmektedir. Bununla birlikte bu gelişmelerin otonom sürüş örneğinden de anlaşılacağı gibi, gelecekte yaşanacak kazaların azalması beklenmekte, siber saldırı veya olası bir teknolojik arızada ardışık bir dizi kazaya da sebep olabileceği düşünülmektedir (Eling vd., 2022: 231).

Başta yapay zekâ olmak üzere sağlık alanındaki teknolojik gelişmelerin uygulanmasının önünde birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar arasında teknolojik yeniliklerin bilinmezliği sebebiyle anlaşılması konusunda eksiklikler ve benimsenmesi konusundaki isteksizlikler, değişime karşı olma, sağlık sistemlerinde oluşan daha karmaşık veri kümelerinin analize yönelik yeni yazılımların ve uygulamaların getireceği finansal maliyetler, bu teknolojilerin kullanılmasına yönelik uzman eksikliği, yasa ve düzenlemedeki eksiklikler gibi unsurlar bulunmaktadır (Mamun, 2022: 7). Teknoloji kullanıcı dostu olmaya devam ettikçe, teknolojinin uygulama maliyeti azaldıkça, yöneticiler teknolojik değişiklikleri uygulama fırsatlarını belirledikçe ve bu ihtiyaçlara uyan teknolojiler geliştikçe, sigortacılık sektöründe değişim ve teknolojiyi benimseme hızı artacaktır. Böylece sigorta şirketleri, sundukları tüm sigortacılık mal ve hizmetlerinde yapay zekâ teknolojilerini iş modellerine dahil ederek müşteri deneyimini ve pazar tabanını geliştirecek, bunun sonucunda da genel performanslarını artırma olanağına kavuşacaklardır (Kelley vd., 2018: 374-375).

Sigortacılık sektörünün stratejik ürünlerinin başında kişisel ve toplumsal sağlıkla refahı koruma temeline dayanması sebebiyle sağlık sigortaları gelmektedir. Sağlık sigortaları, her ülkede stratejik öneme sahip olup, yapay zekâ tabanlı teknolojilerin kullanımı, hastaların sağlık kayıtlarına yönelik gizlilik eksikliği, karar verme mekanizmalarında insan gözetiminin azalması ve sağlık uygulamalarında artan ayrımcılık gibi birtakım endişelerin doğmasına sebep olmaktadır (Johnson vd., 2021: 2). Özellikle büyük veri aracılığıyla müşterilerden kişisel verilerin toplanması, etik, yasal ve sosyal birtakım kaygıları da beraberinde

getirmektedir. Buna ek olarak sigortalıların sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için hangi hizmetlerin kapsama alınmasına ve bunların nasıl sürdürüleceğine dair de endişeler mevcuttur. Müşteri ve sigorta şirketleri arasında çatışan çıkarlar ve bilgi asimetrisi, alınan sigortacılık kararlarında uzlaşmada zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluklarla birlikte, teknoloji gelişmeye devam ettikçe, bu gelişmelerin kullanımı ve getireceği risklere ilişkin yeni sorunlar da gündeme gelebilecektir. Yapay zekânın; teknik arızalar sonucu ilişkileri insanlıktan uzaklaştırıp uzaklaştırmayacağı, ilerlemeye sebep olup olmayacağı ya da yeni riskler doğurup doğurmayacağı konusunda birçok bilinmeyen mevcuttur.

Teknolojik gelişmelerin artmasının bir diğer boyutu da ekonomik açıdan değerlendirilmekte olup, yapay zekâyı yoğun bir şekilde kullanan sigortacılıkta olduğu gibi pek çok sektörde yaratacağı işsizlikle sosyal sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğinde artışa yol açması da muhtemel görünmektedir (Kelley vd., 2018: 374). Teknolojik gelişmelerin uygun şekilde kullanılması, sağlık sistemlerindeki bu endişelerin giderilmesinde ve sağlık sigortası poliçelerinin tasarımında iyileşmeler sağlamaktadır. Bu sebeple sağlık sigortalarında kullanılan teknolojik gelişme ve uygulamaları desteklemek ve yönlendirmek için etik ve güvenilir bir ortamın sağlanması büyük önem taşımaktadır (Ho vd., 2020: 263). Özellikle bu teknolojilerin kullanımında müşterilere ait kişisel verilerin sigorta şirketleri tarafından alınması, işlenmesi ve depolanması beraberinde çok fazla güvenlik önlemi alınmasını zorunlu kılmaktadır. Hemen her ülkede kişisel verilerin gizliliği ve amacı dışında kullanılmaması, katı yasal düzenlemelerle denetleme ve koruma altına alınmıştır. Bu noktada tüm sigorta şirketlerinin yönetsel olarak bu verilerin gizliliğine yönelik sistematik düzenlemeler yapmaları, gerekli teknolojik altyapıyı sağlamaları, kişisel verilerin hassasiyetine ve güvenliğine yönelik ilgili tüm çalışanlara gerekli eğitimleri vermeleri büyük önem taşımaktadır.

Teknolojik gelişmelerin hızı dikkate alındığında, önümüzdeki dönemde büyük olasılıkla sağlık hizmetleri dinamiklerinde, hastalık önleme alt-

yapısına ve sağlık hizmeti sunumunun hızlandırılmış dijital dönüşümüne yol açacak köklü değişiklikler ortaya çıkacaktır (Nicola vd., 2020: 188). Sağlık sektöründeki güncel durum, dijital teknolojinin ivmesi ile yenilikçi temassız sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. İlerleyen dönemde dijital sağlık çözümleri sunmak üzere dijital takip ve izleme, veri analizi ve uzaktan izleme, yapay zekâya dayalı hasta bakımı, akıllı hastaneler ve akıllı sağlık sistemlerinin oluşturulması beklenmektedir (Liu vd., 2022: 9). Bu sebeple sağlık merkezlerinin hızlı değişiklikler gerektiren yıkıcı zorluklarla karşılaşmaları halinde güvenilir ve yapılandırılmış modeller ve değerlendirme çerçeveleri geliştirmeleri, mevcut sorun ve ihtiyaçları karşılayabilecek, hızlı dönüşümlere uyum sağlayabilecek, çağdaş ve gelecekteki ihtiyaçlara cevap verebilecek kapasiteye sahip olmaları gerekmektedir (Brambilla vd., 2021: 2). Bu noktada küresel ölçekte teknoloji şirketleri ile sağlığa yönelik mal ve hizmet üreten şirketlerin yenilikçi çözümlere yönelik iş birliği, bireysel ve toplumsal sağlığın ve refahın artarak sürdürülmesine büyük katkı sağlayacaktır. Sağlık alanında halen uygulanan ve ilerleyen dönemlerde de hızlanarak ilerleyecek olan sağlık teknolojilerinin etkilediği tüm alanların bu ilerlemelere kayıtsız kalmaması büyük önem taşımaktadır. Kişisel sağlığın en büyük etki alanlarından birini oluşturan sigortacılık sektörünün de bu doğrultuda sağlık alanında yapılan tüm teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi, yapısal, kültürel ve sistemsel olarak tüm unsurlarıyla gereken uyumu sağlaması gerekmektedir. Bu sayede teknolojik ivmeyle sunulan mal ve hizmet kalitesi artarak hem bireysel ve toplumsal sağlığın iyileşmesine katkı sağlanacak hem de elde edilecek sektörel gelişmeyle sigortacılığın etkin ve verimli bir şekilde sürdürülebilirliğinin önü açılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AGGOUR, K. S., BONISSONE, P. P., CHEETHAM, W. E. & MESSMER, R. P. (2006). Automating the Underwriting of Insurance Applications. *AI Magazine*, 27(3), 36.
- BRAMBILLA, A., SUN, T., ELSHAZLY, W., GHAZY, A., BARACH, P., LINDAHL, G. & CAPOLONGO, S. (2021). Flexibility during the Covid-19 Pandemic Response: Healthcare Facility Assessment Tools for Resilient Evaluation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11478.
- CHOI, N. G., DINITTO, D. M., MARTI, C. N. & CHOI, B. Y. (2022). Telehealth use among Older Adults during COVID-19: Associations with Sociodemographic and Health Characteristics, Technology Device Ownership and Technology Learning. *Journal of Applied Gerontology*, 41(3), 600-609.
- CHONDROGIANNIS, E., ANDRONIKOU, V., KARANASTASIS, E., LITKE, A. & VARVARIGOU, T. (2022). Using Blockchain and Semantic Web Technologies for the Implementation of Smart Contracts between Individuals and Health Insurance Organizations. *Blockchain: Research and Applications*, 3(2), 100049.
- CHOWDHURY, S., MAYILVAHANAN, P. & GOVINDARAJ, R. (2020). Optimal Feature Extraction and Classification-oriented Medical Insurance Prediction Model: Machine Learning Integrated with the Internet of Things. *International Journal of Computers and Applications*, 44(3), 1-13.
- DHIEB, N., GHAZZAI, H., BESBES, H. & MASSOUD, Y. (2020). A Secure Ai-driven Architecture for Automated Insurance Systems: Fraud Detection and Risk Measurement. *IEEE Access*, 8, 58546-58558.
- ECKERT, C. & OSTERRIEDER, K. (2020). How Digitalization Affects Insurance Companies: Overview and use Cases of Digital Technologies. *Zeitschrift Fur Die Gesamte Versicherungswissenschaft*, 109, 333-360.
- ELING, M., NUESSELE, D. & STAUBLI, J. (2022). The Impact of Artificial Intelligence Along the Insurance Value Chain and on the Insurability of Risks. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 47(2), 205-241.
- GRAMEGNA, A. & GIUDICI, P. (2020). Why to Buy Insurance? An Explainable Artificial Intelligence Approach. *Risks*, 8(4), 137-.
- HO, C. W., ALI, J. & CAALS, K. (2020). Ensuring Trustworthy use of Artificial Intelligence and Big Data Analytics in Health Insurance. *Bulletin of the World Health Organization*, 98(4), 263.
- HOLLAND, C. P. & KAVURİ, A. (2021). Artificial In-

- telligence and Digital Transformation of Insurance Markets. *Journal of Financial Transformation*, 54, 104-115.
- IFR, (2022). Artificial Intelligence in Robotics. IFR-International Federation of Robotics. atlas-h2020.eu/wp-content/uploads/2022/03/IFR_Artificial_Intelligence_in_Robotics_Position_Paper_V02.pdf (Erişim Tarihi: 09.09.2022).
- IMAMALIEVA, D. (2022). Recent Challenges of Big Data Application in Healthcare System. *In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses*, 121-124.
- JOHNSON, M., ALBIZRI, A. & HARFOUCHE, A. (2021). Responsible Artificial Intelligence in Healthcare: Predicting and Preventing Insurance Claim Denials for Economic and Social Wellbeing. *Information Systems Frontiers*.
- KELLEY, K. H., FONTANETTA, L. M., HEINTZMAN, M. & PEREIRA, N. (2018). Artificial Intelligence: Implications for Social Inflation and Insurance. *Risk Management and Insurance Review*, 21(3), 373-387.
- KLAPKIV, L. & KLAPKIV, J. (2017). Technological Innovations in the Insurance Industry. *Rozprawy Ubezpieczeniowe*, 4(26), 67-78.
- KOSTKOVA, P. (2015). Grand Challenges in Digital Health. *Frontiers in Public Health*, 3(134), 1-5.
- LIU, Z., SHI, Y. & YANG, B. (2022). Open Innovation in Times of Crisis: An Overview of the Healthcare Sector in Response to the Covid-19 Pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(1), 21.
- MAHESH, B. (2020). Machine Learning Algorithms-a Review. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 9, 381-386.
- MAMUN, Q. (2022). Blockchain Technology in the Future of Healthcare. *Smart Health*, 23, 100223.
- NICOLA, M., ALSAFI, Z., SOHRABI, C., KERWAN, A., AL-JABIR, A., IOSIFIDIS, C., AGHA, M. & AGHA, R. (2020). The Socio-economic Implications of the Coronavirus Pandemic (Covid-19): A review. *Int J Surg.*, 78, 185-193.
- PARK, C. W., SEO, S. W., KANG, N., KO, B., CHOI, B. W., PARK, C. M., ... & YOON, H. J. (2020). Artificial Intelligence in Health Care: Current Applications and Issues. *Journal of Korean Medical Science*, 35(42).
- SPENDER, A., BULLEN, C., ALTMANN-RICHER, L., CRIPPS, J., DUFFY, R., FALKOUS, C., FARRELL, M., HORN, T., WIGZELL, J. & YEAP, W. (2019). Wearables and the Internet of Things: Considerations for the Life and Health Insurance Industry. *British Actuarial Journal*, 24, e24-.
- TING, D. S. W., CARIN, L., DZAU, V. & WONG, T. Y. (2020). Digital Technology and Covid-19. *Nature Medicine*, 26, 459-461.

“This page is left blank for typesetting”

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

Klasik dönemde Devlet-i Aliyye maliyesinin gelirleri

Revenues of the Ottoman State in its classical era

Kutlu Dâne

Dr., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye ABD, Türkiye, e-mail: kutludane@gmail.com

Öz

Osmanlı Devleti, ya da ayakta olduğu süre boyunca kendisine verdiği isimle Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, İslam Devleti sonrası Güneybatı Asya'da kurulan devletler içerisinde coğrafi genişlik ve süre bakımından özel bir yere sahip olmuştur. Memâlik-i mahrûse adını verdiği egemenlik alanındaki iktisadî artışı ele geçirmekte kullandığı mekanizmaların bir kısmını kendisinden önceki devletlerden miras almış, ancak bunlara özellikle klasik dönem sonrasındaki *esham* uygulamasında olduğu gibi özel katkılarda da bulunmuştur. Devlet-i Aliyye'nin klasik dönemi olarak adlandırılan ve yaklaşık 1300-1600 yılları arasını kapsayan zaman aralığı, devletin daha sonra çeşitli faktörlerin etkisiyle önemli bir dönüşüm geçirecek olan mâlî yapısının bir fotoğrafını çekmek için en uygun dönemdir. Bu çalışma da Devlet-i Aliyye'nin klasik dönemdeki mâlî yapısının en önemi bileşeni olan gelir kalemlerine odaklanarak bu betimlemeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Maliye, Kamu Gelirleri, Timar, İltizam, Mukataa, Çift Resmi, Avarız, Cizye

JEL kodları: N45, H20

Citation/Attf: DÂNE, K. (2023). Klasik dönemde Devlet-i Aliyye maliyesinin gelirleri. *Journal of Life Economics*. 10(2): 75-99, DOI: 10.15637/jlecon.2020

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Kutlu Dâne
E-mail: kutludane@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, aka the Ottoman Empire, had a special place among all the states founded in the South-east Asia, in terms of geographic scope and longevity. It inherited some of the means that it used in acquiring the economic surplus of what it called *memâlik-i mahrûse*, the lands within its borders, but it also made some contributions to this fiscal tradition, like the *esham* applications in the following periods. The classical era of the empire (1300-1600 AD), is the most appropriate time interval for those who wish to take a picture of its fiscal structure which transformed to a considerable extent following this era. Our study aims to contribute to this portrayal by focusing on the revenues of Devlet-i Aliyye, the most important components of its public finances.

Keywords: Ottoman Empire, Public Finance, State Revenues, Tax Farming, Muqataa, Extraordinary Taxes, Jizya

JEL codes: N45, H20

1. GİRİŞ

Devlet-i Aliyye askerî zümresinin ve onun oluşturduğu devlet teşkilâtının iktisadî alanda elde edilen artığın bir bölümünü elde etmesinin yolu, vergi vb araçlarla bu artığın üreticilerine başvurmaya idi. Devlet bünyesinde bu işle ihtisaslaşmış kesim, *bâb-ı defterî*¹ adı verilen maliye teşkilâtıydı. Coğrafi anlamda çok geniş bir alana yayılmış olan devlet topraklarının dört bir yanında örfî ve şer'î hukukun çizdiği sınırlar dahilinde faaliyette bulunmuş bu yapı, hem Devlet-i Aliyye'nin öncesindeki İslam devletlerinin uygulamalarını miras aldı hem de bunları başarılı bir biçimde günün koşullarına uygun bir güncellemeden geçirebildi, gerektiğinde çok yeni araçlar ortaya koymayı da başardı. Kuşkusuz, bu teşkilâtın şekillenmesinde, dönemin haberleşme ve taşıma teknolojisi ile coğrafi ve siyasal sınırların getirdiği sınırlamaların önemli bir rolü vardı. Timar ve merkez maliyesi ikiliğinin ortaya çıkması, merkez maliyesinde istenilen bir düzenliliğin bir türlü sağlanamamış olması, ayrıca merkez maliyesinin denetimindeki gelir ve gider kalemlerinin de buna bağlı olarak büyük rakamlara ulaşamamasında bu etkenlerin önemli rolü oldu (Çelik, 2006: 119).

Bâb-ı defterî, defterdar makamı, buna bağlı çalışan maliye kalemleri ve hazine müteşekkildi. Taşrada bu yapının uzantıları bulunurdu. Maliye, ülkenin tüm malî kapasitesine doğrudan hükmetmemekte, bunun yerine günümüz bütçelerindeki adem-i tahsis ilkesinin zıttı bir yaklaşımla, Devlet-i Aliyye'ye ait bazı gelirleri bir takım giderlere tahsis ederek yerinde kullanılmasını sağlamaktaydı. Bunun, nakdî müba-

delenin sınırlı olduğu bir toplumda rasyonel bir uygulama olduğuna kuşku yoktur.

2. GENEL ÇERÇEVE VE TAHSİL BİÇİMLERİ

Devlet-i Aliyye hazinesi, memâlik-i mahrûse de beliren zenginliğin bir kısmını, merkez ve taşra teşkilâtlarının yardımı ile sistematik bir biçimde ele geçirebilmekteydi. Bunu yaparken katlandığı yüksek maliyetler vergi toplamının etkinliğini tartışmalı kılarsa da, 17. yüzyıla gelene kadar devletin maliye alanında ciddi sorunlarla karşılaşmadığı söylenebilir.

Devlet-i Aliyye maliyesinde, kendisinden önceki İslam ülkelerinde olduğu gibi üç tür düzenli vergi vardı: (1) kırdaki ziraî üretimden ve hayvancılıktan (ürünün oranı olarak ya da toprak miktarı üzerinden) alınan vergiler, (2) kentteki zanaat ve ticaret faaliyetlerinden (pazarda satılan ürünler, dükkanlar, hamamlar, hanlar, dokuma-boyama-tabaklama gibi endüstriyel faaliyetler, ithal ve ihraç malları) alınan vergi ve resimler, (3) hristiyan ve yahudilerden alınan cizye. Dördüncü bir kalem olarak buraya düzensiz olarak alınan bazı vergiler eklenebilir (Hourani, 2005: 264-265). Tüm bu vergiler içerisinde devletin malî kaynağını asıl olarak oluşturana ziraat üzerine koyduğu vergilerdi². Bu kaynağı ticaretten aldığı vergilerle de zenginleştirirdi (Faroqhi, 2003: 15). Öte yandan, bir bütün olarak bakıldığında vergi sistemi, vergilerin çok sayıda farklı grubun ve işlemin üzerine konulmuş olmasından dolayı karmaşık bir yapıdaydı. Vergi oranlarının memâlik-i mahrûsenin farklı bölgelerinde farklı şekilde uygulanması da bu karmaşıklığı arttıran bir unsurdu (Coşgel, 2013: 3).

İlerleyen başlıklarda, bu karmaşıklığı bir ölçüde gidermeye yönelik olarak, Devlet-i Aliyye'nin elde ettiği tüm gelirler iki ana başlık altında kümelenecek ele alınmaktadır. Bunların ilki, tahsilatı merkez maliyesine intikal etmeyen ve dolayısıyla (müstesna durumlar dışında) îrâd ve masraf kayıtlarına yansıtılmayan gelir kalemleridir. Görüleceği üzere bu başlıkta yer alan gelirler, *tanım gereği* belirli hizmetlerin yerine getirilmesi karşılığında bu hizmetleri gören kişilere, hizmetin gerektirdiği harcamadan bağımsız olarak tahsis edilmişlerdir. İkinci başlıkta ise merkezileştirilen gelirler bulunur. Bunlar nakit gelirlerdi ve îrâd ve masraf kayıtları ile ilgili mahsûbâtlar (özellikle de ocaklık uygulamaları) istisna olmak kaydıyla³, hiç bir görevin karşılığı olarak tahsis edilmezler, asıl olarak merkez maliyesinin sorumluluğunda bulunurlardı.

Gelir kalemlerinin ayrıntılı analizine girişmeden önce, bunların tahsil edilmeleri ile ilgili bir kaç noktaya değinmek de gerekir. Yapılan ayırmada ikinci başlıkta yer alan gelirler çoğunlukla *iltizam* adı verilen bir yöntemle tahsis edilir, bu yöntemin işletilmesinin olanaklı olmadığı ya da istenmediği durumlarda ise *emanet* adı verilen bir başka yönetime başvurulurdu. Bu iki temel yöntemin yanı sıra, bunların özelliklerini belirli oranda barındıran bazı uygulamalar da, cizye tahsili örneğinde olduğu gibi mevcuttu.

İltizam usulü aslında günümüzdeki taşeronluk uygulamasının vergi tahsili alanındaki bir benzeriydi. İki kavram arasındaki analogiyi tarihsel bağlamından koparmamaya dikkat ederek, modern dönem öncesi toplumlarda vergi tahsilinde bu tür araçların kullanılmasının oldukça yaygın olduğunu belirtmek yetinmek yerinde olur. Devlet-i Aliyye maliyesi de gelirlerini kalemiye mensupları marifetiyle çok geniş bir alanda tahsil etmenin getireceği zorluklarla uğraşmak yerine, bu işi (özellikle de yerel bağları güçlü) araçlara bırakmayı tercih etti. Bu usulde *mültezim* adı verilen vergi toplayıcılar, devlet güçlerinden de yardım alarak (İnalçık, 2017: 11) devlet adına bir dizi geliri tahsil ederek, hazine-i hûmayuna aktarırlardı. İltizamın köklerini İslam devleti dönemindeki *iktâ* sisteminde, özel olarak da bunun Mısır'daki uygulamalar sonucunda evrildiği iktâ'î-kabala uygulamasında bulmak

olanaklıdır. Bu uygulamada devletin bazı vergilerinin tahsiline talip olanlara (bunların asker olması gerekmezdi) bir caminin önünde yapılan açık arttırmalar ile bu görevler dağıtıldı. Devletin bu görev karşılığında talep ettiği bedellerin yüksekliğinden dolayı, mültezimlerin ortaklıklar kurması icab ederdi. Bu açık arttırmaların sonucunda vergi toplama işi genellikle dörder yıllık dönemler için verilirdi (Çizakça, 2011: 58 - 59).

Devlet-i Aliyye maliyesinin iltizam uygulamasında ise devlete ait iktisadî işletmelerin çalıştırılması veya bir dizi verginin tahsili işi açık arttırma ile iltizama verilir, bu açık arttırmada geçerli süre (*tahvil*) ise genellikle üç yıl⁴ olurdu (Tabakoğlu, 1985: 122). İltizamlarla ilgili teklifler, bulunulan yere göre kadırlara veya defterdarlara iletildi. Açık arttırmanın sonucu başkente yollanır ve burada da uygun bulunması durumunda iltizam hakkını alan kişiye buradan bir berat yollanırdı (Genç, 2000: 155). İltizamları almakta ki temel saikleri kâr elde etmek olan bu kişilere *mültezim* adı verilirdi. İltizamların sunduğu kârın kaynağı da, gelir kaynağından tahsil edilen tutar ile, mültezimin devlete ödediği arasındaki farktı. Öte yandan, mültezimler reaya veya askerî zümreden olabilirdi. Suriye'deki Şam Trablusu limanının buranın sancakbeyisine iltizam edilmesi örneğinde olduğu gibi (Faroqhi, 1993: 118) ilgili yerin idarecileri dahi mültezimlik yapabiliirdi. Bunun için görevlerinden ayrılmalarına gerek yoktu.

Mültezimler, iltizamları alabilmek için maliyeye kefil göstermek zorundaydılar (Karamursal, 1989: 202). Devlet-i Aliyye uygulamasında bu mekanizma, devletin iltizam yoluyla tahsil edeceği gelirlerin güvenliğini sağlaması anlamında önemli bir faktördü. Bu koşulu sağlamaya çalışan mültezimler başlarda mukataaların bulunduğu yerlerdeki küçük sermaye gruplarına başvuruyordu. Ancak zaman içerisinde bu kefiller topluluğu, İstanbul'da yoğunlaşmış bulunan *sarrafi* zümresini oluşturdu (Genç, 2000: 155). Diğer yandan, bahsedilen kefalet uygulamasının, kefillerin üstlendikleri riskin büyüklüğü düşünüldüğünde, aslında üstü kapalı bir ortaklığa işaret ettiği de savunulur. Bu yaklaşıma göre kefil, aslında *mudaraba* türü bir ortaklığın sermaye sağlayan (pasif) tarafıdır.

Klasik *mudaraba* ortaklığının aksine, burada birden fazla kefil ve sadece bir mültezimden oluşan bir ortaklık yapısı söz konusu olduğundan, mezkur ortaklığı en doğru şekilde tanımlayan terim çoklu *mudaraba* olacaktır. Yani birden fazla sermayedarın sermayesini işleterek kârı bunlarla paylaşan bir *mudarib* söz konusudur (Çizakça, 2011: 60 - 61).

Mültezimler ilgili gelir kaynağını işletme hakkını elde ettikten sonra mutlaka maliyeye belirli bir peşin tutarı (*muaccele*) yatırmakla mükelleftiler. Bu tutar mültezimin yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettiği tutarın (*kıste-l-yevm*) %5'i ile %50'si arasında değişirdi. Yıllık ödemeler gerçekleştiği bu peşin kadarı göz önüne alınarak mahsup edilirdi. Peşin ödemeler, aslında mültezimin hazineye verdiği faizsiz bir kredi niteliğindeydi. Ayrıca bu peşinler sayesinde Devlet-i Aliyye maliyesi gelir kaynaklarında meydana gelebilecek dönemsel dalgalanmalardan da bir ölçüde kendisini korurdu (Genç, 2000: 155 - 156). İltizamın bu özelliği, 17. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkacak olan *toplü peşin satışlar ve malikâne* gibi uygulamaların yaygınlaşması ile beraber daha da ön plana çıkmıştı.

Mültezimler, belirlenen süre içerisinde kâr edebilecekleri gibi, zarar da edebilirlerdi. Üç yıllık süre, aslında mültezimlere *elverişli ve elverişsiz şartların birbirlerini etkisiz bırakacağı normal bir işletme süresinin* tanınmasını amaçlardı. İltizam süresi henüz dolmadan iltizama konu olan mukataanın gelirinde olağanüstü bir artış olması ve bu durumu farkedenden başka mültezimin, hali hazırda ilgili kaynağı işleten mültezimden daha yüksek bir fiyat önermesi durumunda, varolan mültezime, diğerince teklif edilen yüksek fiyattan devam etme şansı tanınır, bunu kabul etmemesi durumunda ilgili gelir kaynağının iltizamı yeni mültezime geçerdi (Tabakoğlu, 2016: 331 - 332).

İltizam usulününün bir istisnası, mültezim yerine *emin* adı verilen devlet görevlileri marifetiyle gelirlerin tahsil edildiği *emanet usulü* idi. Çoğu kez padişahın kapıkulu askerlerinin sipahileri arasından seçilen *Eminler*, ya da farklı bir adlandırma ile *âmil* veya *amaldârlar* (Suceska: 1985, 275), devletten maaş veya dirlik almakta, devlete ait gelir kaynaklarından elde edilen gelirin az veya

çok olmasından dolayı bir sorumluluk üstlenmemekteydiler (Tabakoğlu: 1985, 128). Genellikle, çeşitli nedenlerle mültezimlere çekici gelmeyen gelir kaynakları ile, yine çeşitli nedenlerle devlet tarafından mültezime verilmek istenmeyenler için emanet usulü kullanılırdı. Buna karşın eminlik kurumu her zaman iltizam usulünden büyük bir sapma olarak değerlendirilmemelidir. Konjonktürün elverişli olmadığı bazı durumlarda devlet yarı iltizam - yarı emanet yoluyla (*emanet ber-vech-i iltizam*) da gelir kaynaklarını işletmek isteyebilirdi. Bu durumda gelirleri tahsil eden (ya da kamuya ait işletmeyi idare eden) kişi yarı memur yarı mültezim gibi düşünülürdü (Tabakoğlu, 2010: 216). Ayrıca, eminler de zaman zaman aldıkları görevi mültezimlere havale edebilmekteydiler. Özellikle büyük mukataalarda eminlerin tahsilat işini kendilerinin yapmadıkları, bazı durumlarda yardımcı memurlar vasıtasıyla, ancak bazı durumlarda ise ikinci elden iltizama vermek yoluyla tahsilatı gerçekleştirdikleri görülür (Cezar, 1986: 22). Emanet usulüne kıyasla mültezimler hazine açısından çok daha çekici idiler. Bunun nedeni, bunların maaşlı memurlar olmaktan ziyade kâr peşinde koşan yatırımcılar olmaları ve maliyetleri her ne pahasına olursa olsun düşürmeye olan gayretleri idi. Ancak bu durumun reyanın lehine bir sonuç doğurduğu elbette düşünülemez.

Emanet uygulaması 16. yüzyılda iltizamda meydana gelen talep patlamasına paralel olarak oldukça daraldı ve daha çok, ilk kez iltizama konu olan bir mukataanın potansiyel gelirinin tespiti ya da geliri çok düşen ve alıcı bulamayan mukataaların işletilmesi ile sınırlı bir hale geldi (Genç, 2000: 155).

Diğer yandan, iltizam uygulaması asıl olarak Devlet-i Aliyye maliyesinin gelir kalemlerine ilişkin burada yapılan sınıflandırmada ikinci başlığı oluşturan, nakdî biçimde merkez hazineye girmesi beklenen gelirlerle ilgili olsa da, sadece bunlarla sınırlı değildi. Tımar sisteminde olduğu şekliyle bazı gruplara tahsis edilmiş olan gelirlerin tahsilatında da tımarlı sipahiler, özellikle de büyük dirliklere sahip olan sancakbeyiler, beylerbeyiler ve vezirler iltizam sistemini sıklıkla tercih eder, bu doğrultuda aynı Bâb-ı Defterî'nin yaptığı gibi bunlar da mültezimlerle

anlaşabilirlerdi. Genel olarak bakıldığında, yerelde alt düzeylerde mültezimlik görevini yapan kişiler ilgili yerlerin tanınmış ve zengin kimselelerinden olurdu (Ergenç, 2012: 97 - 98).

3. BELİRLİ BİR HİZMET KARŞILIĞINDA TAHSİS EDİLEN GELİRLER

3.1. Timar Sistemi

Devlet-i Aliyye'nin gelir kaynaklarının bir bölümü, hazine-i hûmayuna veya hazine-i hassaya nakit olarak girmeyip, elde edildikleri yerde bazı görevlilerin kullanımına tahsis edilir, bu tahsisatın karşılığında mezkur görevliler Devlet-i Aliyye'ye bir takım hizmetlerde bulunurlardı. *Timar* adını alan bu sistem, parasal ekonominin henüz çok gelişmediği, ulaşım olanaklarının ise oldukça sınırlı olduğu erken modern dönem öncesinin bir ürünüydü. Bu dönemlerde çoğunluğu aynî olarak toplanan vergi gelirlerinin nakli, nakde çevrilmesi, merkezî bir hazinede birleştirilmesi ve buradan dağıtılacak maaşlarla askeri zümreden olanların maaşlarının dağıtılması oldukça zordu (Barkan, 1975: 2) (Pamuk, 2007: 41). Timar sisteminde ilgili görevliler, kendi kapı halkları marifetiyle ya da mültezimlere başvurarak⁵ devlet tarafından kendilerine ayrılmış bulunan vergileri reayadan tahsil ederlerdi.

Öte yandan bu sistem Devlet-i Aliyye'nin öncülü sayılabilecek pek çok devletin uyguladığı ve olgunlaştırdığı bir sistemdi. Henüz antik dönemde, Hitit devletinde askerlere hizmetlerinin karşılığı olarak bu tür toprakların verildiği (Tabakoğlu, 2010: 55) göz önüne alınırsa, bu uygulamanın çok eskilere dayandığı savunulabilir. Bizans devletinin *pronoia* uygulaması da, bu tür bir tahsis rejiminin olgun bir formuydu. Bizans devleti Anadolu'daki topraklarına yerleştirdiği askerlerine belirli miktarlarda tarım arazisi tahsis etti. Askerler bir yandan merkez hazinesinden ücret alırken, diğer yandan da bu toprakların gelirlerini elde ettiler (İnalçık, 2003: 112).

Güneybatı Asya devletlerinde timar uygulamalarının benzeri usüller yerleşmişti. Örneğin Güney Arabistan'da İslam öncesi topluluklardan Main ve Sebe devletleri ile Himyerîlerde, tarım arazilerinin kabile reisleri, kumandanlar veya savaşta

ele geçirilen topraklar için de bunları işleyebilecek köylülere verildiği bilinir (Demirci, 2000: 43). İslam Devleti'nin kurulmasının ardından İslam Peygamberi, bazı kişileri İslam dinine kazanmak amacıyla bunlara *iktâ* adı verilen araziler verdi. Bunların bir kısmı özel mülk statüsündeydi ve bu uygulamanın bir amacı da yeni arazilerin tarıma açılmasıydı. Halife Ömer döneminde Irak ve Biladü's-Şam'ın ele geçirilmesinden sonra burada karma bir sistem uygulandı ve bu toprakların özel mülk toprak haline getirilmesi reddedildi. Sonuçta, özel mülk topraklar İslam Devleti'nin ilerleyen dönemlerinde Arabistan yarımadası ile sınırlı kaldı (Çizakça, 2011: 57) ve yeni ele geçirilen arazilerde iktâ sistemi zamanla yaygınlaştı.

İslam Devleti uygulamasında iktâ sistemi üç farklı şekilde ortaya çıktı. İktâu't-temlik adlı uygulamada, iktalar özel mülk olarak görülür, miras, alım-satım, hibe vb konusu olabilirdi (Gözübenli, 2000: 51). Bunların tarıma kazandırılacak arazilerde bulunması ve sahibinin iktâyı alması karşılığında düzenli olarak öşür vergisini ödemesi gerekirdi (Durî, 1991: 123). İktâu'l-istiğlâl adı verilen ikinci tür iktâda toprağın kiralınması ve sadece kullanım hakkının elde edilmesi söz konusuydu (Akgündüz, 2000: 449). Üçüncü iktâ türü olan *iktâu'l-irfâk* uygulamasında ise, tarım arazileri değil, kamuya açık pazar ve konaklama yerlerinden ile su rezervlerinden, yolların kenarlarında tezgah açmaktan kaynaklanan gelirler kişilere tahsis edildi (Gözübenli, 2000: 51).

İslam Devleti sonrasında, Abbasi iktidarının sonlarına kadar olan dönemde iktâ uygulaması toprakların *iktâu'l-vazife* adı altında idari görevlilere, kadınlara ve emirlere, maaşlarının ödenmesi ve buna karşılık vergi tahsilatını yapmaları amacıyla tahsis edilmesi şeklinde sürdü. Abbasilerin son dönemlerinde ise iktâların askerleşmesi olarak tanımlanabilecek bir süreç başladı. Bu dönemde askerlerin devlet idaresindeki etkilerinin artışına paralel olarak, bunların nakdî olarak büyük tutarlara ulaşan maaşları, bazı kaynakların iktâ şeklinde (*iktâu'l-istiğlâl*) tahsisi ile ödendi. Ancak iktâların askeri bir nitelik kazanması sürecindeki en önemli gelişme, 10. yüzyılda güneybatı Asya'da etkili olan Büveyhîler devletinin Irak'ı ve Abbasi halifeliğini de ele geçirmeleriyle

di. Bu gelişme sonucunda tüm siyasi yapıyla beraber iktâ sistemi de bir dönüşüm geçirdi. Askerî iktâ sistemine geçişin anahtarı bu devletin, daha önce her zümreden iktâ sahiplerine verilen ayrıcalıkları sadece komutanlara tanınmasıydı (Demirci, 2000: 44 - 45). Durî'ye (1991) göre, bu dönemde iktâ sahipleri birer istilacı olarak davranıp, ellerindeki topraktan kısa zamanda en yüksek vergiyi almaktan başka bir şey düşünmediler. Daha önceleri merkezî devlet tarafından yapılan sulama yatırımlarına bu dönemde önem verilmedi. Üstelik iktâ sahipleri, elde ettikleri vergi gelirlerinin bir kısmını merkezi hazineye aktarmaları beklenirken, bunu yapmaktan da imtina ettiler (Durî, 1991: 121). Burada önemli olan nokta, Büveyhîler dönemindeki iktâ uygulamasının, İslam Devleti uygulamasında görülen ve İslam hukukuna yerleşen temlik ve istiglal iktâlardan farklı olmasıydı. Büveyhîlerin iktâ sistemi, ekilmemiş toprakların tarıma açılması gibi bir amaç içermemekteydi, hali hazırda sahibi ve çalışanları bulunan toprakların gelirlerinin askerlere ve kumandanlara tahsis edilmesi ile sınırlıydı. Sonuçta daha önce topraklarını zaten devletten kiralamakta olan ya da bu toprakların sahibi olan köylüler, bir anda iktâ sahibi askerlerin kiracıları oldular (Durî, 1991: 124 - 125).

Selçuklular, eski İslam Devleti topraklarının önemli bölümü üzerinde egemenlik inşa ettiklerinde bu iktâ sistemi ile karşılaştılar. Bu sistem, Selçuklu Devleti'nin o dönemki acil ihtiyaçlarını da sağlayabilecek bir nitelikteydi. Selçuklu Devleti, göçebe toplulukların askerî gücüne dayanarak kurulmuştu. Bunları merkezî bir devlet yapılanmasına adapte edebilecek bir dönüşüm gerekliydi. Bir yandan göçebe toplulukları feodal bir yapılanmadan uzaklaştırabilecek, yağma ve çapul faaliyetlerini frenleyebilecek, onları merkezî devletin denetimi altına sokabilecek bir araç olarak iktâ sistemi uygundu (Turan, 1997: 309). Selçuklu sisteminde birden fazla iktâ türü görülse de, en yaygın olanı Büveyhîlerin geliştirdiği askerî iktâ sistemi oldu (Durî, 1991: 133).

Ancak Selçuklu iktâ sistemi merkezîyetçi bir yapıyı sağlama amacındaki devlet bürokrasisi açısından (Werner, 2014: 60) bazı engeller ortaya çıkardı. Selçuklu uygulamasını kendisinden önceki ve sonrakilerden farklı kılan, zaman içerisinde

de iktâların veraset yoluyla devredilmesi ve fiilî olarak iktâ sahiplerinin kendi arazileri üzerinde tam bir egemenlik tesis etmeleri oldu (Durî, 1991: 132 - 134). İktâları alanlar çoğu zaman bunlar üzerinde tam kontrole sahip hale geldiler, hatta kendileri de etraflarındakilere kendi bölgelerinden toprak tahsis ettiler. Ayrıca Selçuklu uygulamasında iktâ sahipleri merkez yönetime vergi gelirlerinden bir pay vermek zorunda da kalmadılar (Kucur, 2000: 47). Tüm bunlara reayanın, merkezin öngördüğünün çok daha fazlası bir vergi yükünün altında ezildiğini de eklemek gerekir (Werner, 2014: 60). Bunun sonucu olarak Selçuklu iktâ sistemi, Selçuklu merkezî devlet aygıtını değil, Türkmenleri ve Oğuz beylerini güçlendirdi. Ayrıca Selçuklu merkez idaresinin o dönemlerde amaçladığı şekilde bir Türk-Memlûk (merkezî köle ordusu, Devlet-i Aliyye'deki kapıkullarına benzer şekilde) kurulması da bu arada başarılı olmadı. Buna karşılık, Selçuklu iktâlarındaki Oğuz beylerinin sayısı binlere ulaşan süvarileri oldu (Turan, 1997: 313). Nihayetinde, devletin dağılma sürecinde bu topraklar giderek artan oranda özel mülk haline geldiler ve buradan *malikâne-divanî*⁶ adı verilen bir toprak rejimi doğdu (Kucur, 2000: 49).

Selçuklu Devleti'nin dağılmasında etkili olan bu süreç, Rum (Anadolu) Selçuklu Devleti ve Devlet-i Aliyye'nin iktâ sistemlerinin şekillenmesinde etkili oldu. Selçukluların son dönemlerinde ve onları takiben Zengîler ve Eyyubîlerde iktâlar miras yoluyla aktarılabilir bir nitelik kazanmış, sistemde yetiştirilen askerler fiilen iktâ sahibinin askerleri haline gelmişlerdi (Durî, 1991: 134). Bu yüzden hem Rum Selçukluları devleti hem de Devlet-i Aliyye, iktâların alanlarını daraltarak aşiretçi eğilimleri zayıflatmaya gayret ettiler (Tabakoğlu, 2010: 116). Bunda Rum Selçukluları başarılı olamadılar. Toprakları giderek artan oranda özel mülk haline dönüştü. Bu durum askeri gücü de zaafa uğrattı. Moğol istilasının kapısını açan Köseadağ savaşında bu yüzden Rum Selçuklu ordusunun önemli bir kısmı paralı askerlerden oluşmaktaydı. Devlet-i Aliyye ise, Rum Selçuklu Devleti'nden miras aldığı iktâ sistemini geliştirdi. Devlet idarecileri, berat yenileme ve teftişleri kullanarak, büyük iktâları ortadan kaldırdı (Tabakoğlu, 2010: 229). Bunu yapması Rumeli'deki topraklarına kıyasla

Anadolu'da çok daha zor oldu. Anadolu'da tarım arazileri üzerinde devletle özel kesim arasındaki mülkiyet mücadelesi çok daha çetindi. Timar sisteminin Devlet-i Aliyye'nin temel bir kurumu olacak bir biçimde yaygınlaşabilmesi, merkezî devletin Anadolu'daki bu mücadeleyi kazanmasından sonra gerçekleşebildi (Pamuk, 2007: 41 - 42).

Dolayısıyla Devlet-i Aliyye iktâ sistemi, Selçuklu'yu yıkılışa taşıyan iktâ uygulamalarının zaaflarından arınmış bir uygulama olarak görülebilir. Devlet-i Aliyye idarecileri, kendilerinden önceleri bu sisteme verilen iktâ adlandırması yerine Türkçe'de bakım ve ilgi anlamlarına gelen *timar* veya *dirlik* kelimelerini kullandılar⁷ (İnalçık, 2012: 168). İlk olarak 14. yüzyılda 1. Murad'ın padişahlığı döneminde başlatılan bu uygulamanın o dönemki amacı Devlet-i Aliyye egemenliği altındaki beylerin merkez maliyesi üzerindeki kaynak baskılarını hafifletmektir. Ancak timar sistemi zaman içerisinde köylülük üzerindeki denetimin de önemli bir aracı haline geldi (Karpat, 2006: 226).

Bu sistemde, devletin soyut mülkiyeti (daha doğru bir ifadeyle denetimi, *rakabe*) altındaki topraklar⁸, *timarlı sipahi* adı verilen eyalet askerlerinin gözetiminde, bu toprakları kullanma (*intifâ*) hakkına sahip köylüler tarafından işletilirlerdi (Tabakoğlu, 2016: 417). Timarlı sipahilerin yerini bazı durumlarda sivil bazı görevler üstlenmiş idareciler alırdı. Dîvan-ı Hûmayun üyeleri, sancakbeyiler ve beylerbeyiler gibi üst düzey idarecilerin yanı sıra, daha alt kademelerdeki sivillere de timar benzeri mekanizmalarla gelir tahsis olanaklıydı. Örneğin kentlerdeki ihtisab vergilerini tahsil eden muhtesib adlı görevliler ya da kadılar içerisinde herhangi bir askerî görevi bulunmayanlara, ayrıca imam, hatip ve müezzinlere de timar tevcih edilebilmekteydi (Beldiceanu, 1985: 35 - 36).

Bu sistemde sipahilere, yani süvari subaylarına, belirli sayıda askerle devlet ordusuna hizmette bulunmaları karşılığında kendi denetimlerindeki⁹ tarım topraklarından vergi toplama ve bunları tasarruf etme hakkı tanındı (Hourani, 2005: 263). Bunların temel görevi, savaş zamanlarında orduya *cebelü* adı verilen silahlı ve zirhli süvarileri temin etmek (Karamursal, 1989: 130) ve se-

fer boyunca bunların yiyecek ve giysi dahil tüm ihtiyaçlarını karşılamaktı (İnalçık, 2000: 131). 16. yüzyılın sonlarında Avusturyalılara karşı girişilen savaşlarda Devlet-i Aliyye ordusunun tüfek kullanan merkezî birliklere ihtiyacı ortaya çıkana kadar bu askerler savaşlarda temel bir unsur olarak görev aldılar (İnalçık, 2012: 169). Timarlı sipahiler ayrıca buldukları yerlerde güvenliğin sağlanmasından, yardıma ihtiyaç duyanlara yardım edilmesine, hatta iyi cins hayvan yetiştirilmesine kadar pek çok konuda da yararlılık gösterirlerdi (Karamursal, 1989: 145).

Tezkireli timar adı verilen timar türünde timarların sipahilere dağıtımı (tevcihi), sultanın berati ile olurdu (İpşirli, 1999: 242). Tezkireli bir timarın tevcih edilmesi için timarın bulunduğu yerdeki sancakbeyi, merkez maliyesine bir tür tavsiye mektubu yollar ve ilgili kişiye timar tevcih edilmesini isterdi (Solak, 2013: 110). Buna karşılık, Rumeli'deki beylerbeylerinin 5.999, Anadolu'dakilerin ise 2.999 akçaya kadar gelire sahip timarları dağıtma yetkisi bulunurdu (İnalçık, 2003: 118). Bunlar ise *tezkiresiz timar* olarak adlandırılırdı (İpşirli, 1999: 242).

Kendilerine gelir tahsis edilen her idarecinin bu kaynaklarla ücretini ödediği *kapı* halkı olurdu. Timarlı sipahilerin kapı halkının bir kısmı önceki paragraflarda bahsedilen cebelülerdi ve askerlik işlerine bakarlardı. Diğer bir kısmı ise, *oğlan (gulam)* adı verilen görevlilerdi. Bunlar, sipahinin şahsi hizmetlerinin görülmesinden sorumluydular. Gulamlar cebelü haline gelebilir, cebelüler de timar sahibi olabilirlerdi (İnalçık, 2003: 88 - 90). Kapı halkının etrafında kümelendiği askerî zümre üyesine tahsis edilen gelir ne kadar yüksekse, kapı halkının sayısı da o kadar yüksek olurdu. Bu, aynı zamanda daha büyük siyasi güce anlamına da gelirdi. Kuşkusuz bu gücün en tepesinde 16. yüzyıl itibarıyla 100 milyon akça geliri bulunan padişahın, sayıları 15.000'e ulaşan kapı halkı (saray halkı) yer alırdı (Kunt, 2018: 147).

Başlarda, timarlı sipahiler arasında Türk ve Müslüman kimliğine sahip bulunan gönüllü ve akıncılar sıklıkla görülseler de, sonraları azınlıkta kaldılar. Şöyle ki; enderûn ve bîrun'da görev yapan içoğlanlarının terfiler sonucunda ulaşabildikleri en üst merteye de bu timar ve zeametlerdi. Bu anlamda, 15. ve 16. yüzyıllar-

da, yani timar sisteminin en olgun biçimiyle uygulandığı dönemde timarlı sipahilerin büyük kısmı yeniçerilere benzer şekilde kul kökenliydi. Bu olgunluk döneminde, müslümanlardan sadece savaşlarda yararlılık gösterenler ve uç beylerine timar verildi (İnalçık, 2003: 88 ve 119). Öte yandan reayanın da timar sahibi olması olanaklıydı. Ancak bu durum nadiren görülürdü ve bunların köken itibarıyla askerî zümreden olmamalarına dayanılarak timarlarının ellerinden alınması da mümkündü (Acun, 2002: 906).

Her timarlı sipahinin timarının *kılıç* adı verilen bir çekirdek kısmı vardı. Timarın bu bölümü, 3000 ile 6000 akçe arasında gelir sağlardı (Karamursal, 1989: 199). Bunun yanı sıra, timarlı sipahilerin görevlerinde yararlılık göstermeleri durumunda, kendilerine sunulan timar arazilerinin boyutları büyürdü. Bu büyüme, *terakki* adı verilen ilavelerle yapılırdı. Ancak, bu terakkiler timarın yenilenmesi (timar sahibinin oğluna vb aktarılması gibi) durumunda timarın yeni sahibine aktarılabilir değildi, büyüyecekleri bir üst sınır vardı ve aynı zamanda, timara komşu arazilerden de verilmezdi (Tabakoğlu, 2010: 230). Ayrıca timar sahibi öldüğünde timar oğullarına olduğu şekliyle miras kalmaz, bunlara değeri babalarının timarına göre belirlenen başka bir timar tahsis edilirdi (İnalçık, 2003: 119).

Timar sahibinin kendi timarında yer alan çift-hanelerden belirli vergileri toplama hakkının yanı sıra, kanunnamelerle doğrudan kendisinin ziraat yapması için ayrılan arazileri de bulunurdu. *Hassa çiftliği* ya da *hassa-i sipahiyye* olarak anılan bu topraklar bir ya da iki çift büyüklüğündeydi. Bazen hububat tarımı yapılan araziler yerine meyve bahçeleri, hatta denizcilik yapılan yerlerde dalyanlar da *hassa çiftliği* olarak verilir. Bunları timar sahibi kendi işletmez, köylüleri geçmişten kalan angarya uygulamalarına başvurarak çalıştırabilir, reyadan birine tapu bedeli karşılığında kiralayabilir veya ortakçı (yarıcı) olarak anlaşılabilir, son olarak da iltizama verebilirdi (Beldiceanu, 1985: 49 - 57).

Reaya ile timarlı sipahi arasındaki ilişkiler kanunnameler vasıtası ile düzenlenirdi (Tabakoğlu, 2016: 420). Timar sistemi ile tarımsal üretimle ilgili başlıkta izah edilen çift-hane sistemi arasında önemli bir bağ mevcuttu. Reaya (veya ortakçı

kul) bu sistemde timarlı sipahi veya diğer idarecilerin, ayrıca bunların kapi halkının toplumsal üretime doğrudan katılmaksızın yaşamlarını sürdürmelerine olanak sağlayan iktisadî fazlalığı yaratan kesimdi. Reayanın timar sistemdeki görevi toprağı boş bırakmamak, işlemek ve vergisini timarlı sipahiye ödemektir. Bunu yapmadığı zaman toprak elinden alınır. Yine, reayanın toprağı terk etmesi de yasaklanmıştı. Timar sahipleri reyadan alacakları ürünü, bizzat reayanın en yakın pazar yerine ulaştırmasını isteyebilirdi¹⁰ (İpşirli, 1999: 241), fakat olağan durumda reayanın ürünü timarlı sipahinin ambarına taşınması gerekirdi (İnalçık, 2018: 320). Reaya, sipahi için çok önemliydi. Bunun nedeni, tarım topraklarının bunları işleyecek nüfusa oranla fazla olmasıydı. Kendisine tahsis edilen tarım arazilerinde mukim reaya toprağı terk ettiğinde, sipahinin gelirinde azalma olurdu ve bu yüzden sipahiler arasında birbirlerinin reayasını kendi topraklarına çekebilmek anlamında bir mücadele de olurdu (İnalçık, 2003: 115).

Timar sisteminde bir diğer önemli nokta, en düşük etkin toprak büyüklüğünün korunmasıydı. Yukarıda ele alındığı şekliyle, bir çiftçi hanesi için bir çift öküzle sürülebilecek bir tarla olarak düşünülebilecek olan bu büyüklüğün miras yoluyla bölünmesi de olanaklı değildi. Bu yüzden, timar dahilindeki arazileri işleyen köylüler öldüklerinde, bunların toprakları mirasçıları arasında paylaştırılmaz, en büyük oğlan çocuğa bırakılırdı. Timarlı sipahiler, geride kalan fertlere yeni arazi bulmakla sorumlu tutulurdu (Tabakoğlu, 2010: 230 - 231). Başlarda kadınlar eşleri öldüğünde, sadece yetişkin olmayan çocuklarının vasisi olarak bu toprakların mirasçısı olabilmekteydiler. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle bu dönemde yaygınlaşan çift bozma uygulamaları sonucunda bu kısıtlama yumuşatıldı. Yerleşmiş aileleri toprakta tutmak amacıyla kadınlar da çiftlik sahibi olabildiler (Faroqhi, 1993: 300).

Devlet-i Aliyye uygulamasında üç farklı tür timar mevcuttu. Bunların ilki, yıllık geliri 20.000 akçaya kadar olanlardı ve ayrı bir isim almaz, doğrudan timar adıyla geçerdi. Bu tür bir timara sahip olan bir kişi, yıllık gelirinin her 3.000 akçası için bir cebelü asker yetiştirmekle yükümlüydü.

Yıllık geliri 20.000 akça ila 100.000 akça arasında olan timarlara *zeamet*, 100.000 akçadan yüksek olanlara ise *hâs* adı verilirdi. Hâs ve zeamet sahipleri, yıllık gelirlerinin her 5.000 akçası için bir cebelü asker temin etmekle yükümlü kılındılar (Karamursal, 1989: 200).

Hâslar ise iki türlüydü. Bunların ilki, aşağıda tahsis edilmeden merkezileştirilen gelirler arasında açıklanacak olan, padişaha ait bulunan ve gelirleri hazine-i hûmayun tarafından tahsil edilen *havass-ı hûmayun*lardı. Diğeri ise padişah dışındaki idareci zümreye (vezirler, beylerbeyiler ve sancakbeyiler) verilen *havass-ı vüzerâ* ya da diğeri adıyla *havass-ı umerâlardı* (İnalçık, 2012: 159). Bu ikisine ek olarak padişahların anneleri, kızları, eşleri ve kardeşleri, *paşmaklık* adıyla kendilerine tahsis edilmiş hâslara sahiptiler (Yediyıldız, 1999: 445).

Hâslar askerî zümrenin merkez ya da eyalet idaresinde görev alanlarına hizmetlerinin karşılığı olarak verilirdi. Sadr-ı âzamların hasları 1.200.000 akçalık olurdu. Beylerbeyilere verilenlerin gelirleri yılda 600.000 ile 1.000.000 akça arasında, sancakbeyilerinkiler ise 200.000 ile 600.000 akça arasında değişirdi. (Sair timar sahiplerinin timarlarının yıllık geliri ise yıllık ortalama 2.000 akçe kadardı.) (İnalçık, 2003: 119). Hizmetlerinden emekliye ayrılanlara tekaüt hâsları tevcih olunur, ellerindeki haslar ise yerlerine gelen yeni görevlilere bırakılırdı. Öte yandan, timar sahipleri yararlılık göstererek elde ettikleri hisselerin toplamı 20.000 akçayı geçtiğinde, askerî statüleri değişmese de bir zeamet sahibi haline gelmiş olurlardı. Ancak bu tür zeametlerdeki kılıç bölümü yine bir timara ait olurdu ve terakkiler geri alındığında bunun sahibi yine bir timar sahibi olmayı sürdürürdü (Afyoncu, 2013: 163). Görüldüğü üzere, timar sistemini oluşturan farklı timar türleri arasında büyük farklılıklar vardı. En alt türü oluşturan timarların yıllık getirilerinin düşük olmasının nedeni, bunların malî kapasitelerinin sınırlılığydı. Bunların büyük kısmı sadece bir kaç köy büyüklüğündeydi ve bu yüzden de aynî vergi olarak reayadan alınan tahıl ekseriyetle timarli sipahi, ailesi ve kapı halkı tarafından tüketilirdi (Faroqhi, 1993: 236)

2. Mehmed dönemine kadar olan timar defterlerinde zeamet terimi görülmez, buna karşılık,

kendisine zeamet verilen askeri sınıf mensubunu ifade etmek üzere *zaim* kelimesinin kullanımına rastlanır. Bu durum, henüz hâs ve timarlardan farklı bir dirlik türü olarak bu döneme kadar zeametlerin tam olarak ortaya çıkmadığını gösterir (Afyoncu, 2013, 162). Zeamet ifadesi daha sonraları savaşlarda üstün başarı göstermiş olan timarli sipahilere, ayrıca merkez bürokrasisinden dîvan çavuşları, müteferrikaları ve katiplerine tahsis edilen araziler için kullanıldı (Yediyıldız, 1999: 451).

Öte yandan, Devlet-i Aliyye eyalet sisteminde önemli bir denge kurucu unsur, beylerbeyiler, sancakbeyiler ve hatta subaşaların sahip oldukları has ve zeametlerin tek bir büyük arazi şeklinde değil, beylerbeyiler için eyaletteki her sancakta, sancakbeyiler için her kazada, subaşalar için de her köyde dağınık bir şekilde verilmesiydi. Bu şekilde, hem bu görevlilerin denetlediği alan en çoklanır, hem de bu görevlilerin sahip oldukları gücün coğrafi olarak dağıtılması sağlanırdı (İnalçık, 2003: 122).

Ülkenin toplam tarım arazileri stoğu içerisinde timar arazilerinin oranının Kanuni döneminde %87'ye ulaşmış olması (Tabakoğlu, 2010: 231), timar sisteminin gelirlerini de içeren 1527-28 yılı bütçesine göre merkez bütçesine giden gelirlerin toplam devlet gelirleri içerisinde sadece %46'lık bir paya sahip olması (Çakır, 2006: 167) gibi örnekler, timar sisteminin malî önemine işaret eder. Mısır'dan aktarılan gelirler dışında bırakıldığında, timar sisteminin olgunluk döneminde devlet gelirlerinin yarısı, sayıları 37 binin üzerine çıkan timar ve bunun türevleri vasıtasıyla belirli gruplara tahsis edilmiş durumdaydı. Bunların içerisinden 27 bin kadarı, beraberlerinde getirdikleri askerlerle birlikte 70 ya da 80 bin kişilik bir atlı kuvvet oluştururdu. Aynı dönemlerde kapıkulu askerlerinin sayısının 27 bin kişi olduğu düşünülürse (Yediyıldız, 1999: 451), Devlet-i Aliyye'nin askerî gücünün önemli bir kısmının timar sistemi vasıtasıyla elde edildiği anlaşılır.

Fakat, timar sisteminde bir takım sorunlar da zaman içerisinde ortaya çıkmıştı. Bunların başında, angarya uygulamaları gelirdi. Timar sisteminde reaya, vergileri aynî olarak ödemekle beraber, aynî vergiyi oluşturan ürünleri sipahi için pazara götürme ve burada satmakla da yükümlüydü.

Burada sipahinin köylüleri, ürünlerinin en yüksek fiyatı alacağı çok uzak pazarlara taşımaya zorlaması önemli bir sorundu. Yine, sipahinin emrinde inşaat işleri gibi işlere zorla görevlendirilmesi de rastlanan bir durumdu. Tımarlı sipahiler, tarlaya gelerek kendi paylarını almadan önce köylülerin hasatı kaldırmasını genellikle yasaklamakta, aksi takdirde köylülerden belirli bir para cezası tahsil etmekteydiler. Bu durum, zaman zaman hasatın tarlada çürümesine bile neden olurdu (Faroqhi, 1997: 62). Bir diğer sorun ise, sipahilerin tapulu arazileri reayanın elinden almak istemesiydi ve sipahinin her tapu verişinde tapı resmini tekrar alacak olmasından kaynaklanırdı (İnalçık, 1993: 14-15). Henüz 15. yüzyıldaki bazı fermanlardan sipahilerin ve beylerin ayrıcalıklarını kötüye kullandıkları anlaşılır. Özellikle, sipahilerin öşür vergisini nakde çevirerek almaya çalışmaları, çeşitli bahanelerle köylülerin evlerinde kalmaları ve hayvanlarını bedavadan besletmeleri, kanunnamelerde olmayan vergiler salmaları (İnalçık, 2003: 116) bu anlamda dikkate değer sorunlardı.

3.2. Tahsis Edilen Gelir Türleri

Reaya ile tımar sahipleri arasındaki ilişkileri sancak kanunnameleri düzenlerdi. Bunlar, adlarından da anlaşılacağı üzere sancak bazında farklılık gösteren bazı uygulamalar içerirler, memâlik-i mahrûsenin tamamında uygulanacak genel bir yapı sunmazlardı. Tımar sistemi kapsamında ilgili sancakta hangi vergilerin hangi miktar ve oranlarda tahsil edileceğini de bu kanunnameler düzenlerdi (Öner, 2005: 78). Bu bağlamda aşağıda tımar sistemi ve bunun türevleri üzerinden hizmet karşılığı belirli kişilere tahsis edilen gelirler sıralanırken, tımarin uygulandığı yerlerin genel bir ortalaması sunulmakta, bazı farklılıklara yeri geldiği ölçüde değinilmektedir.

Devlet-i Aliyye tımar sisteminde tahsil edilen vergilerin önemli bir bölümü, kökenini İslam Devleti'ndeki haraç¹¹ vergisi uygulamasından almaktaydı. Bu vergi, Halife Ömer zamanında iki şekilde tahsil edilmişti. Birincisi, üründen bağımsız olarak tahsil edilen *harac-ı muvazzaf*, ikincisi ise topraktan elde edilen ürünün bir kısmının vergi olarak alındığı *harac-ı mukaseme* idi¹² (Kallek, 1997: 72). İki uygulama da Devlet-i Aliyye maliyesinde kendilerine yer buldu. Harac-ı

mukaseme vergileri çoğunlukla aynî olarak ödenirdi. Ayrıca, aynî vergi ödemesini yapan, yani ürününün bir kısmını tımarlı sipahi için ayıran köylünün mükellefiyeti bununla sınırlı kalmaz, yukarıda da belirtildiği üzere, aynı olarak teslim ettiği ürünleri en yakın pazara götürerek sipahi için satmakla da mükellef kılınırdı. Buna karşın, mahsulün pazarda bir gün içerisinde satılmaması durumunda bu mükellefiyetin sona erdiği, (Tabakoğlu, 2010: 231) dolayısıyla mamüllerin en azından artan bölümünün pazarlanması işini sipahilerin veya bunların görevlendirdikleri kişilerin yaptıkları anlaşılır. Dolayısıyla, aynî olarak toplanan vergilerin nakde çevrilmesi ve böylelikle tımarlı sipahilerin harcama yapabilmeleri ihtiyacı, bunları, yaşadıkları bölgelerin piyasaya en fazla yönelen ve en fazla para kullanan bireyleri haline de getirmişti (Pamuk, 2006: 28). Harac-ı muvazzaf vergileri ise nakdî vergilerdi. Uygulamada mekan itibarıyla bazı farklılıklar olsa da, müslüman reayadan toplamda 22 akça, gayrimüslim reayadan ise 24 akça olarak tahsil edilirdi (Akdağ, 1979: 512).

3.2.1. A'şâr / Öşür

Topraktan elde edilen ürünün belirli bir yüzdesi olarak tahsil edilen başta öşür olmak üzere tüm vergiler, kaynağını İslam vergi hukukundaki harac-ı mukasemeden alırdı. Devlet-i Aliyye tarafından ziraat ürünleri üzerinden alınan vergilerin genel adı, öşür / a'şâr¹³ idi. Hem müslümanlardan hem de gayri müslimlerden aynı şekilde alınan bu vergiler, tarımdan kaynaklanan artığa el konulması hususunda büyük tarihsel öneme sahip oldular.

Öte yandan, öşür vergisinin bir zekat çeşidi olan öşür ile bir ilgisi bulunmamaktaydı. Nitekim, 1. Süleyman döneminde şeyhü'l-islam Ebu Suud Efendi tarafından, tımarlı sipahiler tarafından tahsil edilmiş olan verginin aslında öşür değil, haraç olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştu (Akgündüz, 1990: 176). Bu karışıklığın nedeni, zekat olmayıp harac-ı mukaseme kapsamında bulunan öşür vergisinin de genellikle diğeri gibi 1/10 oranında alınması, öşür kelimesinin de Arapça'da 1/10 kesirinin adı olmasıydı¹⁴ (Akdağ, 1979: 512). Oran yapısı da aslında bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir. Genellikle bunların üründeki payları %10 kadar olmuştu. Buna

karşılık, arazinin verimlilik durumuna göre bu verginin oranı yer yer %50'yi dahi bulmaktaydı. Oysa zekat olarak ödenen öşürde oranlar %5 ile %10 arasındadır. Vergi olan öşür, devlet tarafından başlangıçta timar sisteminde, daha sonraları ise merkezi olarak tahsil edilmiş iken, İslam kurallarına göre bireylerin tarım mahsullerinden vermek zorunda oldukları zekat anlamındaki öşürün ödenmesi ise kendilerine bırakılırdı.

Öşür vergisi, aynî olarak tahsil edilirdi (Werner, 2014: 395). Normal koşullarda reayadan nakdî olarak istenmesi yasaktı (Tabakoğlu, 2016: 428). Buna karşılık, zaman zaman, bu verginin nakden tahsil edildiğine de rastlamak olanaklıdır. Vergi konusunu oluşturan mahsul, çiftçi tarafından pazara götürülür ve timarlı sipahi için nakde çevrilirdi. Padişah haslarında ise öşür vergisinin toplanması emanet usulü ile yapılır, bazı durumlarda, iltizam usulü de uygulanırdı (Karamursal, 1989: 168). Diğer yandan, öşür tahsilatında ilgili verginin yanı sıra *sâlâriyye* adı verilen ve vezir, kumandan vb görevlilere aktarılan bir ilave pay da tahsil edilirdi. Bu pay genellikle öşür ödemesinin dörtte biri kadardı (Faroqhi, 1993: 237). 1. Süleyman Kanunnamesi'nde, sâlâriyyeye ek olarak bir de *yemlik* adıyla başka bir ek ödeme daha alınmaya başlandığı belirtilerek, zaten sâlâriyyenin yemliğin bir karşılığı olduğu ifade edildi ve bu ikinci ödemenin tahsili yasaklandı.

Öşür vergileri, ürünlere göre farklılık gösteren şu vergilerden oluşmaktaydı: *Resm-i bahçe* (meyva bahçelerinden alınan vergi), *resm-i bağ* (üzümden alınan vergi), *resm-i bostan* (karpuz ve salatalık gibi ürünlerden alınan vergi), *resm-i fevakih* (meyvelerden alınan vergi), *resm-i kevare* (turfanda meyvelerden ve soğan, sarmısak vb mamülden alınan vergi), *resm-i kovan* (bal üzerinden alınan vergi), *resm-i pembe* (pamuktan alınan vergi), *resm-i harir* (ipekten alınan vergi) ve *resm-i şıra* (şaraptan alınan vergi) (Karamursal, 1989: 169). Bunların yanı sıra 17. yüzyıldan itibaren yapılan tütün ekimi de öşür vergisinin konusunu oluşturdu ve tütünden alınan öşür de timar sahipleri tarafından tahsil edildi (Karamursal, 1989: 195).

3.2.2. Adet-i Ağnam Ve Otlak-Yaylak-Kışlak Resimleri, Ağıl Resmi

Ürün üzerinden alınan vergilerin ikinci alt grubunu ise hayvanlardan alınan vergiler oluştururdu. Bu vergiler, bir süre timar sistemi içerisinde tahsil edildi, ancak daha 1595 gibi erken bir tarihten itibaren bunların bir kısmı mukataalar yoluyla merkez maliyesine bağlandı¹⁵, 1705 tarihinden itibaren ise her türlü adet-i ağnam vergisi, merkez maliyesinin gelirleri arasında yer almaya başladı (Tabakoğlu, 2010: 234).

Bu vergilerden ilki, *adet-i ağnam* (*resm-i ağnam*, *resm-i ganem*) resmi idi. Bu vergi, öşürden farklı olarak koyun ve keçi başına nakdî olarak Nisan ayında tahsil edilir (Karamursal, 1989: 177), her üç koyun için bir akça olarak hesaplanırdı (Emecen, 1988: 478). Bu vergiyi sadece müslüman olanlar öder, müslüman olmayanlar cizye ödediklerinden bu vergiden muaf sayılırdı¹⁶ (Tabakoğlu, 1985: 166). Öte yandan, tekke, zaviye ve manastırların elinde bulunan hayvanlar bu vergiden müstesnaydı (Karamursal, 1989: 177).

Hayvanlar üzerinden alınan diğer bir vergi grubu ise, *otlak resmi* (*şânu'l-mer'a*, *resm-i çerâgâh*) ve yaylak ve kışlaklarda alınan resimlerdi. Bunlar, sancak dışından gelen sürülerin sahiplerinin, hayvanların otlatıldığı timarin sahibine verdiği resimlerdi. Hayvan sahiplerinin aynı timar sahibine öşür vb başka tür resimleri ödüyor olmaları durumunda bu vergiler ödenmezdi (Tabakoğlu, 2016: 428 - 429). Ağıl resmi de yine hayvanlar üzerinden alınan bir vergiydi. 300 koyun başına 5 akça olarak tahsil edilirdi (Tabakoğlu, 2010: 234). Hayvan sahiplerinin timar sahibinin arazisinde yer alan ya da kışlatmak veya çiftleştirilmek için sipahinin arazisi yapılan yapılan ağıllarda bakılan hayvanları üzerinden alınan bir vergiydi. Hayvanlar ağıla alındıktan sonra timar sahibi tarafından tahsil edilirdi (Öner, 2005: 118). Sayılan bu vergilerin yanı sıra yine hayvanlar üzerinden *dem resmi*¹⁷, *selamet akçası*¹⁸, *resm-i canavar*¹⁹ ve *saydiyye resmi*²⁰, *deve resmi vb*²¹ vergiler de alınırdı.

3.2.3. Resm-i Tapu

Harac-ı muvazzaf kapsamındaki vergiler ise, üründen bağımsız olarak, maktû ve nakdî olarak alınırlardı. Bunların ilki, *resm-i tapu* idi. Bu ver-

gi köylülere mirî arazilerin tarım yapmaları için tahsis edilmesi sırasında peşin olarak alınan bir ödemeydi (Genç, 2014: 12). Bu anlamda, peşin ödenen bir kira gibi de düşünülebilir. Bu yüzden de sancak kanunnamelerinde her ne kadar bâd-ı hevâ adını alan düzensiz ödemeler arasında zikredilmiş olsa da, bu çalışmada toprağın kullanımı karşılığında reayadan alınan ödemelerin başında sayılmaktadır. Ayrıca, timar sınırları dahilinde bulunan ve daha önceleri tarıma açılmamış bir araziye yerleşerek, burayı tarıma açan köylülerden resm-i tapu alınmaz, sadece diğer vergiler tahsil edilirdi. Bu şekilde yeni tarım arazilerinin kullanıma açılması teşvik edilirdi (İnalçık, 2003: 114).

3.2.4. Resm-i Çift (Çift Akçesi)

Harac-ı muvazzafın en önemlisi *resm-i çift* ya da diğer adıyla çift akçesi adını alan vergiydi. Bu vergi, çiftlik sahibi müslüman köylülerden bir çift için yılda 22 ve 57 akçe arasında değişen miktarlarda²² (Karamursal, 1989: 168) ve her yılın Mart ayının ilk günü tahsil edilirdi. Vergiyi, nim çift sahipleri de öderdi. Bunlar verginin yarısını verir, daha da az araziye sahip olanlar ise her iki dönüm arazi için 1 akçe öderlerdi (Yediyıldız, 1999: 479). Şehirde yaşayanlar resm-i çiftten muaf tutuldular (İnacık, 1959: 581 ve 604). Buna karşın, şehirde yaşayan, ancak şehirlerin kenarlarında çiftlik araziye sahip olanlardan da resm-i çift alınır (Öz, 2007: 490). Öte yandan, uygulamaya dair bulgulara bakıldığında resm-i çiftin reaya üzerinde çok büyük bir yük meydana getirdiği söylenemez. Dönemin ziraî koşulları, 40 ya da 50 dönümlük bir arazide ziraat yapan bir köylü ailesinin 3-4 ton kadar buğday elde etmesine izin verirdi. Belirtilen vergi miktarı ise, o dönemde 100-150 kg buğdayın fiyatıydı (Pamuk, 2007: 45).

3.2.5. Resm-i Dönüm (Resm-i Zemin, Dönüm Hakkı, Dönüm Akçası)

Diğer yandan, timarlı sipahinin elinde bulunan ve köylü ailelerine tapu verilerek ziraî üretime dahil edilmemiş tarım arazileri, topraksız köylüler tarafından işlenebilir ve bunun karşılığı olarak bu köylüler timar sahiplerine *resm-i dönüm* (*resm-i zemin*) adıyla bir vergi öderlerdi. Resm-i dönüm mükellefleri, hariç raiyyet adını alırdı.

Reaya, kendisi resm-i çift veya nim çift ödüyor olsa da, bunun dışında fazladan bir arazi işliyorsa, bu arazi için resm-i dönüm mükellefi olurdu. Bu vergi, iyi durumdaki arazilerden 2 dönüm için, orta durumdakilerden 3 dönüm için, en verimsiz arazilerde ise 4 veya 5 dönüm için 1 akça olarak alınır (İnalçık, 1959: 592).

3.2.6. Resm-i Bennak ve Resm-İ Mücerred

Reayanın evli olan oğlu (*bennak*), yarım (nim) çiftten az bir toprağa sahipse 12 akçe, bu kadar dahi toprağı yoksa 9 akçe (Karamursal, 1989: 169) *resm-i bennak* ödemekle yükümlüydü. Reayanın bekar olan oğlu var ise, bu da *resm-i mücerred* adıyla 6 akçe vergi öderdi ki, bu miktar 16. yüzyılda bir işçinin iki ya da üç günlük çalışmasının karşılığı kadardı (Akdağ, 1979: 516). Bu vergiler de her yılın Mart ayının ilk günü tahsil edilirdi (Barkan, 1943: 47).

3.2.7. Resm-i İспенç

Başlarda gayrimüslim nüfus da çift resmi ödemekteydi. Ancak zamanla onların ödediği verginin yerini *resm-i ispenç* aldı ve resm-i çift de sadece müslümanlardan alınmaya başlandı (Öz, 2007: 491). Resm-i çiftte olduğu gibi ispenç resminin de mükellefi tarımla uğraşan erkek nüfustu ve yine çift resmi gibi bu vergi de maktû olarak her yılın Mart ayının ilk günü tahsil edilirdi (Beldiceanu, 1985: 59). Resm-i çift vergisini şehirli müslümanlar ödemezken, resm-i ispenç, yaşadığı yere bakılmaksızın tüm gayrimüslim nüfustan tahsil edilirdi²³. Resm-i ispenç ödeyen bir gayri müslimin arazisini satın alan bir müslümandan, haraç vergisi ile beraber ispenç de alınmaya devam ederdi. Örfi bir vergi olarak adlandırılan resm-i ispenç, gayri müslimlerden cizye dışında bir baş vergisinin alınması dinen sakıncalı bulunduğu için 18. yüzyılda kaldırıldı (İnalçık, 1959: 603 - 604).

3.2.8. Resm-i Dûd ve Resm-i Asiyab

Harac-ı muvazzaf içerisinde ele alınabilecek diğer vergiler ise *resm-i dûd* ve *resm-i asiyab* idi. Bunlardan resm-i dûd, belirli bir arazide geçici olarak yerleşim yapan, ancak zirai faaliyetle uğraşmayan nüfustan alınır. maktu olarak ödenen bu vergi, kış aylarında tahsil edilirdi (İnalçık, 1959: 593). Resm-i asiyab ise, timarlı sipahilerin

toprakları üzerinde işletilen değirmenlerden alınırdı. Bu vergi, bir sene boyunca işleyen değirmenlerden 60, altı ay işleyenlerden 30, üç ay ve altında işleyenlerden ise 15 akça olarak tahsil edilirdi (Karamursal, 1989: 169).

3.2.9. Düzensiz Gelirler ve Cezalar: Bâd-ı Hevâ

Devlet-i Aliyye maliyesi, düzenli olarak ödenen bazı vergilerin yanı sıra, sadece belirli koşulların oluşması durumunda tahsili olanaklı olan bazı vergi ve cezaları da timar sistemi dahilinde tahsis etti. Kanunnamelerde ekseriyetle *bâd-ı hevâ* adı altında sıralanan bu ödemeler timarlarda timar sahibi ile ilgili bölgenin sancakbeyi arasında yarı yarıya paylaşılırken, zeamet ve hâslarda doğrudan bunların sahibi tarafından mülk edinildi. İlgili dirliğin topraklarında işlenen suçlardan alınan *resm-i cürüm ve cinayet*, dirlik sınırları içerisindeki evliliklerden alınan *resm-i arûs* ve kaybolan hayvanların bulunmasının ardından sahibinden alınan *yava (kaçgün) resm-i* bunlara örnek olarak gösterilebilir (Tabakoğlu, 2016: 233).

3.2.10. Vakıflara Bırakılan Gelirler

Timar sistemi, 17. yüzyıla gelinceye kadar Devlet-i Aliyye maliyesinin belirli gelirleri belirli gruplara tahsis etmesi usulünün ana omurgasını oluşturdu. Buna karşın, bu tür bir gelir tahsisatının tek yolu timar sistemi değildi. Bazı gelir kaynaklarının *vakıf* adı verilen oluşumlara terk edilmesi de timar kadar yaygın olmasa da önemli bir uygulamaydı. Devlet-i Aliyye devlet yapısı içerisinde önemli bir role sahip olan vakıflar, bir yönüyle askerî zümrenin servetlerini müsadereye karşı korumalarının bir aracı olarak işlev gördüler, diğer yönüyle devleti ulaşılamadığı alanları doldurdular ve toplumsal yaşamın gerektirdiği bir takım hizmetlerin finansmanının ve yürütülmesinin teminini sağladılar.

Vakıf türü mekanizmalar aslında ne Devlet-i Aliyye'ye ne de güneybatı Asya toplumlarına özgü değildiler. Bunların kökleri Roma hukukundaki *fideicommissum* uygulamasına kadar götürülebilir. Ayrıca bunlar İngiltere'de 13. yy'da ortaya çıkan *trust* adı verilen kuruluşlarla da aynı temellere dayanırlar (İnalçık, 2018: 261). Vakıflar, güneybatı Asya devlet geleneği içerisinde en uygun formlarını ise Devlet-i Aliyye uygulamasında bulmuşlardır (Tabakoğlu,

2016: 445).

Vakıf sistemi, biri *sistemi finanse eden unsurlar*, diğer ise *bu finansmanın beslediği unsurlar* olmak üzere iki parçadan müteşekkildi. Finanse eden unsurlar menkul ya da gayri menkul unsurlardan oluşabilir ve *asl-ı vakf* olarak adlandırılırdı. Araziler, kentlerdeki dükkan, çarşı, arasta gibi her türden gelir sağlayan gayri menkul²⁴ ve nakit para, vakfın finanse edici unsuru olabilirdi (Tabakoğlu, 2016: 445). Bu kaynaklar, günümüzde sosyal hizmetler olarak nitelendirilen bazı hizmetlerin görülmesinde kullanılabildikleri gibi, bunun dışındaki alanlara da kanalize edildiler, ayrıca bir kısmı da vakıf mütevellilerinin (idarecilerinin) gelirlerini oluşturdu. Mütevelliler, vakıf gelirinin %10'unu kendilerine alırlardı (İnalçık, 2003: 154 - 155). Öte yandan, vakıfların amaçları, gelirleri ve bu gelirlerin ne şekilde kullanılacağı *vakfiyye* adı verilen evrakta belirtilirdi. Bunlar, bir kez hazırlandıktan sonra, kadılar ve padişah tarafından onaylanır, daha sonra da vakfın bulunduğu yerdeki kadılar tarafından saklanırdı (İnalçık, 2018: 261). Vakfiyeler, istisnalar haricinde değiştirilemezdi. Bu anlamda mütevelliler, vakıfları kuran kişiler²⁵ tarafından çok da inisiyatif alamayacakları bir işe getirilmiş olurlardı (Faroqhi: 1993, 58).

Vakıflar, vakfedilen malın mülkiyeti göz önüne alınarak *sahih vakıflar* ve *gayri sahih (irsadî vakıf, tahsisat) vakıflar* olarak ikiye ayrılır (Hatemi, 1997: 116 - 117). Özel şahısların mülkü durumundaki menkul ve gayri menkullerin vakfedilmesi söz konusu ise bu bir sahih vakıftır. Bunun aksine irsadî vakıflarda ise vakfedilen unsurun (örneğin arazi) mülkiyeti devlette kalmayı sürdürürken, bundan elde edilen gelirler *beytülmalde hakkı olan bir cihete* tahsis edilir (Günay, 2012: 478). Devlet-i Aliyye uygulamasında, özellikle 1. Süleyman döneminde artan bir biçimde, irsadî vakıflar yoluyla mirî araziler vakıflara tahsis edilebilir, buradan normal şartlarda devletin elde etmesi gereken gelirler, bir kısmı yine normalde devletin yapması icab edebilecek bazı harcamalarda kullanılmak üzere vakfa bırakılırdı. Aslında bu tahsisin, timar, zeamet ve hâs uygulamalarından en önemli farkı, belirli bir süre ile sınırlanmamış olmasıydı. Öte yandan, bu vakıflarla ilgili uygulamada bunların her zaman devlete ait gelirleri belirtilen amaçlarla kullandığından bahsedile-

mez. Bunların bazıları (*irsâd-ı sahih*) kendilerine tahsis edilen gelirlerle hastane, medrese ve cami gibi yerleri finanse ederken, bazıları da (*irsâd-ı gayri sahih*) bu gelirleri kişilere aktarmanın aracı olmuştu (Akgündüz, 2000: 448).

Her ne kadar kentlerdeki gelir getirici mülklerden elde ettikleri gelirler de azımsanmayacak düzeydeyse de, İrsadî vakıflara tahsis edilen arazilerde gerçekleştirilen öşür tahsilatı ve bunun tamamlayıcı parçası olan salariyye ödemeleri, vakıfların en önemli gelir kalemlerindendi (Tabakoğlu, 2016: 427). Bunlar satılır veya vakfa ait depolarda saklanırdı (Faroqhi, 1993: 254). Bu vergiler *câbi* adı verilen görevliler tarafından tahsil edilir, bunların arazilerde at üstünde çalışanlarına *câbi-i süvari* adı verilirdi (İpşirli, 1992, 529). Bazı durumlarda da mültezimlerce tahsilat yapıldı (İnalçık, 2017a: 110). Vakıf haline getirilen gelir kaynaklarından özellikle büyük köylerin vergi gelirleri artık bütçelerde ya da timar sisteminde yer almazdı. Bunların artık “özel kesime” geçtiği düşünülürdü (Kütükoğlu, 1999: 520). Bu tahsisatın boyutları hiç de azımsanmayacak bir boyuttaydı. 1527 - 1528 yılında yapılan tahrirlerin sonucuna göre maliyenin toplam gelirlerinin %12’si çeşitli vakıfların kullanımına terk edilmiş durumdaydı (Barkan, 1988: 5). Yine 16. yüzyıl ortalarında Devlet-i Aliyye’nin Rumeli topraklarındaki gelir kaynaklarının %6’sı vakıf ve mülklere ayrılmıştı (İnalçık, 2018: 242).

4. MERKEZİLEŞTİRİLEN GELİRLER

Hazine-i hümayûnun merkezileştirdiği gelirler üç ana başlıkta ele alınabilir: (1) mukataa gelirleri, (2) cizye gelirleri, (3) avarız gelirleri. Bunlardan mukataa gelirleri mutlaka iltizam veya emanet yöntemleri ile tahsil edilir, cizye ve avarız için ise özel bazı tahsil biçimleri kullanılırdı. Ancak bu biçimlerin de iltizam ve emanetin belirli unsurlarını içeren birer özel tür olduğu belirtilmelidir. Avarız vergilerinin başlarda aynı olarak orduya tahsis edilen ancak daha sonraları nakdileşen türleri bir tarafa bırakılırsa bu vergilerin tamamı nakdî idi. Diğer yandan, bunların hazine-i hümayûn tarafından merkezileştirilmesi, bir kısmının yerinde harcanmasına ve kalan tutarın merkez maliyesine aktarılmasına engel değildi.

4.1. Mukataa Kavramı

Herhangi bir kişiye tahsis edilmeyen gelirlerin başında, bir çok gelir türünü kapsayan *mukataalar* sayılabilir. Devlet-i Aliyye uygulamasında kazandığı anlamıyla²⁶ mukataa, hazine-i hümayûna ait gelirlerden²⁷ oluşturulan bir mali birimdi ve tüm iktisadi sektörlerde, her türlü üretim ve mübadele faaliyetinden alınmakta olan vergiler ve resimleri içeren çok geniş bir yelpazedeki her türlü hazine geliri, mukataanın konusu haline gelebilirdi (Genç, 2006: 57 - 58). Özellikle dolaylı vergiler, mukataalar içerisinde önemli bir yere sahipti (Özvar, 2007: 522). Vergilerle ilgili mukataalar, tek bir verginin birden çok bölgede tahsilini içerebileceği gibi, birden çok verginin tek bir bölgede tahsilini de içerebilirdi (Cezar, 1986: 21).

Bununla beraber, mukataa sadece vergilerle ilgili bir kavram değildi. Devlet-i Aliyye’nin sahip olduğu, madencilik, ziraat ve ticaret alanlarında faaliyet yürüten ve çoğu tekel durumunda olan kamu işletmeleri de mukataa şeklinde ele alınır ve mültezimler tarafından işletilmek üzere ilzam edilirdi (Tabakoğlu, 2010: 215). Özetle mukataalar (1) merkez hazinenin tahsil ettiği vergilerden ve (2) kamu işletmelerinin gelirlerinden oluşan birimlerdi. Bunlar, her durumda iltizam veya emanet ile idare edilirdi.

Bir gelir kaynağının mukataa haline getirilmesinde, elde edilen gelirin istikrarlı ve öngörülebilir olmasına dikkat edilir, ayrıca vergi toplama maliyetlerinin de en düşük düzeyde olması istenirdi. Genel olarak, brüt mukataa gelirin %5’i ile %20’si arasındaki bir masraf düzeyi normal görülürdü (Genç, 2006: 59).

17. yüzyıla kadar olan dönemde mukataa gelirleri, îrâd ve masraf kayıtlarında yer alan en önemli ve sürekli gelir türüydü (Çakır, 2006: 174). Merkezileştirilen gelirler içindeki oranları (ağnam gelirleri hariç) %24 ile %37 arasında değişmekteydi (Tabakoğlu, 2010: 215). 16. yüzyılda merkez maliyesinin gelirlerinin yarısından biraz fazlasını mukataa gelirleri oluşturmaktaydı (Genç, 2006: 61). Ancak bu oranlar, sadece mukataalardan maliyenin fiilen elde edebildiği gelir hakkında bize bilgi verir. Oysa, mukataalar yoluyla merkez maliyesine çekilen hasılatın ocaklık vb türden tahsislere konu olabildiği ve

bunların sadece bazılarının îrâd ve masraf kayıtlarında gösterildiği de göz önüne alınmalıdır (Cezar, 1986: 22). Buna zaman zaman %75'lere kadar varabilen vergi toplama maliyetleri de eklendiğinde, gelirlerin kaynağından mukataalar yoluyla çekilen değer ile, merkez hazineye giren nakit arasında önemli farklılıklar bulunsa gerektir.

4.2. Havass-ı Hümayûndan Elde Edilen Gelirler

Hazinenin mukataa şeklinde iltizama vererek elde ettiği nakit gelirlerinin başında havâss-ı hümayûn adını alan padişah hâslarından elde edilen gelirler gelirdi. Bu hâslar, timar sistemi içerisinde padişaha, fiilen de hazine-i hümayûna tahsis edilen kaynaklardı (İnalçık, 2003: 242). Bunlarda da aynı zeamet ve timarlarla vüzera hâslarındaki gibi reyadan harac-ı mukaseme ve harac-ı muvazzaf vergileri toplanır²⁸ ve hazine-i hümayûna aktarılırdı²⁹. Ancak zaman zaman kentlerde tahsil edilen vergiler de bunların kapsamına girerdi. Bursa'da bulunan damga ve ihzariyye mukataalarının gelirleri buna örnek olarak verilebilir (Ergenç, 2012: 97). Havass-ı hümayûn gelirlerinin tahsilatı çoğunlukla voyvodalar veya muhassıl adını alan eminler tarafından, bir kısmı ise mültezimler tarafından gerçekleştirilirdi (Tabakoğlu, 2016: 339).

Selatin vakıflar adını alan padişah tarafından vakfedilmiş gelir kaynakları da bu bağlamda ele alınabilir. Bunlar çoğunlukla selatin camilerin harcamalarının karşılanması için ayrılmış vergi kaynaklarıydı. Genellikle köylerden oluşurlardı. Her selatin caminin Darü's-sâade ağası tarafından atanan mütevellisi olur, camiye vakfedilen gelir kaynaklarını bu mütevellisi ilzam ederdi. Bu ilzam bedelinin bir kısmı çizmebahası adıyla tahsil edilerek hazine-i hümayûna aktarılır, geri kalanıyla cami imamlarının, müezzinlerin vs ücretleri ödenir ve diğer harcamalar karşılanırdı (Karamursal, 1989: 206).

Ticaret ile ilgili vergiler genellikle mukataalar şeklinde iltizam edilirdi. Bunlar, pazar yerlerine getirilen mallardan alınan *bâc* adlı vergiler, damga resimleri, toptan ticaretten alınan kapan resimleri gibi vergilerdi (Tabakoğlu, 2016: 328) ve Devlet-i Aliyye için önemli bir malî kaynak

oluştururlardı. İltizam usûlü ile merkezî hazineye aktarılan bu vergilerden yerel idarecilere de pay ayrılırdı (Mantran, 1995: 129).

Bu vergilerin başında *pazar bâcı* adı verilen vergi gelirdi. Bu vergi, pazarda satılan ürünlerden adet veya ağırlık üzerinden alınır (İnalçık, 2003: 160 - 161), mültezimlerce tahsil edilirdi (Yeniçeri, 1991: 412). Bazı Anadolu şehirlerinde pazar bâcları alt kategorilere ayrılmış şekilde görülürdü. Bunların en yaygını da *bâc-ı meyve* olarak adlandırılan ve meyve satışından alınan vergiydi (Faroqhi, 1993: 85). Ayrıca, malların köprü vb yerlerden geçişleri ve pek çok Anadolu kentine girişleri sırasında alınan vergilere de *bâc* adı verilirdi. Bu yüzden bazen *bâc* vergilerinin iç gümrükler olarak tanımlandığı da olur. Bunlar büyük oranda merkez maliyesine ait vergilerdi. Ancak bazı örneklerde bunların beylerbeyiler gibi idarecilerin hâslarına dahil edildiği de olurdu. Örneğin 16. yüzyılda Karaman, Balıkesir ve Niğde'de durum buydu. Ayrıca, aynı yüzyılda Manisa ve Tokat'ın *bâc* gelirleri de şehzadelere ait hâslar içerisinde yer almaktaydı. Bu vergiler bazı ufak kentlerde timar sistemine dahi katılabilirdi. Fakat vakıflara bırakılmaları çok daha istisnai bir durumdu (Faroqhi, 1993: 84 ve 89).

Bu tür vergilerin ne miktarda tarh edileceği, sancak ve pazar *bâc*'ı kanunnamelerinde kentler ve pazarları için ayrı ayrı belirtilirdi (İnalçık, 2003: 160 - 161). Faroqhi (1993), Tapu Kadastro Arşivi ve tapu tahrir belgelerine dayanarak bu konuda bazı örnekler sunar. Buna göre 1. Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde Malatya'ya gelen ipek yüklerinden 15'er, diğer mallardan ise 2'şer akça, köle satışlarında iki taraftan 2'şer, büyükbaş hayvanlarda ise 1'er pare alınmaktaydı. Milas pazarındaysa buğday ve arpanın kilesinden 1 akça, diğer tahıllardan ise kile başına yarım akça *bâc* alınırdı (Faroqhi, 1993: 84).

Bu bağlamda değerlendirilebilecek bir diğer vergi ise *ihtisab resmi* idi. Bu vergi aslında *muhtesib* adı verilen görevlilerin gelirlerini oluştururdu. Bunlar ihtisab vazifesini iltizam usûlü ile almış kimselerdi. Mezkur resim, bunların çarşı ve pazarlarda yaptıkları düzenli fiyat kontrolleri sırasında aldıkları vergiydi. Örneğin Harput Sancağı Kanunnamesi'nde bu verginin bakkaliyelerden ayda 1 akça, ekmekçi ve aşçılardan 3 ya da 4 akça

olarak alındığı belirtilir (Barkan, 2001, 167). Bu verginin içeriği bazı yerlerde pazar bâcı ile büyük benzerlikler taşırdı. Bu durum öyle bir hal almıştı ki, bir vergi bazı yerlerde bâc-ı pazar bazı yerlerde ise ihtisab resmi adıyla alınabilmekteydi (Faroqhi, 1993: 87).

Bu iki verginin dışında yine kentlerde mukataalar yoluyla pek çok vergi tahsil edilirdi. Bunlara *resm-i kantar*³⁰, *resm-i meyhane* (*resm-i hamr*)³¹, *tahmis-i kahve*³², *zarar-ı kasabiyye*³³, *mizan-ı harir*³⁴ ve ayrıca sabun ve zeytinyağı gibi ürünlerden alınan vergiler örnek olarak verilebilir. Öte yandan, zanaat ve imalatla ilgili başlıkta belirtildiği üzere, belirli ürünleri üreten loncaların bir arada bulunmaları bu türden vergilerin tahsil edilmesi açısından devlete ve mültezimlere önemli bir kolaylık sağlardı. Esnafın zaman zaman vergiden kaçınmak amacıyla çarşıda birbirinden farklı noktalara dağılması söz konusu olduğunda, yerel idareciler tarafından bunların zorla yeniden bir araya getirilmeleri dahi düşünülebilirdi (İnalçık, 2003: 161).

4.3. Gümrük Vergileri

Bunların yanı sıra, Devlet-i Aliyye'nin gümrük sistemi de mukataalar şeklinde örgütlenmişti. Buna bağlı olarak, gümrüklerde tahsil edilen vergilerden bu gümrükleri işleten mültezimler gereken masrafları ve kendi paylarını ayırdıktan sonra, kalan miktarı merkez hazinesine yollarlardı. Ayrıca Devlet-i Aliyye'nin çağdaşı pek çok devlete benzer biçimde hem dış ticareti hem de iç ticareti izlediği ayrı gümrük mekanizmaları vardı.

İç gümrük vergisi %8 oranındaki *sarfıyat resmi* idi (Toprak, 1988: 200). Dış gümrükler ise gümrük yerine gelen (ithal edilen) mallardan alınan *ameddiyye*, gümrükten çıkan (ihrac edilen) mallardan alınan *reftiyye*, transit olarak gümrük yerinden geçen mallardan alınan *mürüriyye* (*bâc-ı ubur*) vergilerinden oluşurdu (Tabakoğlu, 2010: 301). Memâlik-i mahrûse dışına satışı yapılacak olan mallar yerli tüccarlar tarafından ilgili iskeleye getirilir ve sarfıyat resmi bu tüccar tarafından ödenirdi. Yabancı tüccar da, %3 oranındaki *reftiyye* vergisini öderdi. Aksi istikamette önceleri %5 olan vergi oranı, sonraları %3'e indirilmişti (Toprak, 1988: 200).

Öte yandan, Devlet-i Aliyye'nin her eyaletinde gümrük vergisi tahsil edilirdi (Köymen, 2007: 78). Memâlik-i mahrûsedeki başlıca gümrük merkezleri; İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam ve Bağdat gibi büyük kentlerdi (Genç, 2007: 199). Vergisini ödeyen tüccara gümrükte verilen *eda tezkiresi* ikinci bir gümrüğe aynı malı götürdüğünde burada çifte vergileme ile karşılaşmasını engellerdi. Öte yandan mezkur vergiler 18. yüzyıla kadar ad volarem olarak tarh edilmiş, daha sonraları spesifik olarak belirlenmeleri tercih edilmeye başlanmıştı (Kütükoğlu, 1999: 583).

4.4. İşletme-tekeli Gelirleri

Devlet-i Aliyye, madenlerde ve özellikle zarurî tüketim maddelerinde Bizans devletinin merkezî kontrol uygulamasını devraldı (İnalçık, 2018: 243). Bu kontrol, mezkur alanların tekel halinde mukataalara konu edilmesi suretiyle gerçekleşti ve elde edilen gelir merkez maliyesine aktarıldı. Bilhassa 2. Mehmed döneminden başlayarak (Karaman ve Pamuk, 2010: 600) altın, gümüş ve şap madenleri, tuzlalar, pirinç ekiminde gereken altyapı tesislerinin tamamı, kumaş, boya ve basma imalathaneleri, kahve değirmenleri gibi işletmeler bu tür mukataalara örnek verilebilir (Genç, 2006: 59). Bu mukataaları işleten mültezimler tekel haklarını örü olarak adlandırılan coğrafî alanın sınırlarında kullanırlar ve ürünlerini satarlardı (Faroqhi, 2003: 15). Kastamonu bakır madenlerini işleten mültezimlere örneğin, bir yandan bu tür bir hak sağlanırken diğer yandan da Macar bakırının Anadolu'da satışı bunların çıkarlarına aykırı olduğu için yasaklandı (Faroqhi, 1993: 221).

Tuz madenlerinin iltizam bedeli 16. yüzyılın ikinci yarısında 6 milyon akçaydı. Yukarı Sırbistan madenleri 15. yüzyılın ortalarında 8 milyon akça ile ilzam edilirdi. Aynı yüzyılın sonlarında Anadolu eyaletinin toplam gelirlerinin yarısına yakını Kastamonu'daki bakır madenleri mukataasından sağlanırdı. Ayrıca maden mukataaları yabancılara da ilzam edilebilirdi. Örneğin, tekstil boyamada kullanılan şap, tüm Avrupa'ya Kütahya ve Şapın-Karahisar bölgesinden gitmekteydi ve burada bulunan şap madenleri mukataası 15. yüzyılda Cenevizlilere, 16. yüzyılda ise Venediklilere ilzam edilmişti (İnalçık, 2018: 243).

4.5. Avâriz-ı Divaniyye

Hazine-i hümayûnun herhangi bir yere tahsis etmeyerek nakdî olarak elde ettiği gelirlerinin bir diğer grubunu avâriz vergileri oluştururdu³⁵. Bunlar, başlarda devletin olağandışı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla düzensiz olarak tarh edildiler³⁶. Ancak özellikle 17. yüzyıldan itibaren olağan, düzenli tarh ve tahsil edilen vergiler haline geldiler (Cezar, 1986: 119). Devlet-i Aliyye maliyesinin ilk avâriz uygulaması 2. Bayezid'in padişahlığı döneminde görülür. Ancak Akdağ (1979), 1. Murad dönemine ait 14 Mart 1366 tarihli bir belgede *avarız-ı divaniyye* adıyla bu tür bir verginin bulunduğunu aktarır (Akdağ, 1979: 517). Bu vergilerin bütçe gelirleri içerisindeki payı %10 ile %20 arasında değişirdi (Tabakoğlu, 2010: 219).

İlk uygulamalarda zaman zaman *hudus-u avâriz* adını da alan avâriz vergilerinin başlıcaları; *avâriz akçası*³⁷, *nüzul*³⁸, *sürsat* ve *iştira*³⁹ idi. Bu temel avâriz vergilerinin yanı sıra, bazı görevlilerin ücretlerinin ödenmesi için ahaliden toplanan bazı vergiler de avâriz türü vergiler olarak kabul edilir. Beldaran, sakben, topçu, kumbaracı, sekban gibi, çeşitli güvenlik hizmetlerinde çalışan görevlilere verilen ücretler, bunların görev yaptıkları yerdeki halka tevzi edilerek ödenirdi (Karamursal, 1989: 187). Benzer şekilde, deniz kıyısındaki yerleşimlerde kaçakçılara ve haydutlara karşı mücadele eden kayıkların masrafları ve bunların içindeki mürettebatın ücretleri ve yiyecek harcamaları da şayka bedeli adı altında (Tabakoğlu, 1985: 163) avâriz içerisinde sayılır, ilgili mahalde yaşayanlardan tahsil edilirdi (Karamursal, 1989: 187).

Yine bu tür yükümlülüklerden olan *kürekçi bedeli*, gemilerde kürekçi vb işlerde çalıştırılmaya elverişli olan kişilerin, günlük onar akçe ödeme karşılığında çalıştırılması, bunlara yapılan ödemelerin de dört ila on hane arasındaki sayıda hane gruplarına, her grup bir kürekçinin bedelini karşılayacak şekilde yansıtılmasından ibaretti (Karamursal, 1989: 189). Bu vergide, belirli sayıdaki avâriz haneleri birer kürekçi çıkarır, diğer avâriz haneleri ise bu kürekçinin sefer masraflarını finanse ederlerdi. Ancak bu sistem zamanla tamamen nakdî bir yükümlülük halini aldı ve aradaki bu finansman ilişkisi ortadan kalktı⁴⁰ (Tabakoğlu, 1985: 162).

Avâriz vergilerinin mükellefleri sayıları 3-10 arasında değişen gerçek haneden meydana gelen avâriz haneleri idi. Bunlar mezkur vergiye toplu olarak mükellef kılındılar⁴¹ (Tabakoğlu, 2010: 219). Ancak avâriz hanelerine dahil edilen nüfus, nüfusun tamamından değil, kırdaki toprak işleyen, kentte ise geçimini sağlayacak bir işe sahip olanlardan oluşurdu (Tabakoğlu, 2016: 366). Avâriz yükümlülüklerini karşılamak üzere hem kentlerde hem de köylerde avâriz vakıfları kuruldu. İlgili köy ya da mahallenin varlıklı kişileri tarafından hayır amacıyla ve/veya ileride kendisinden veya çocuklarından avâriz vergisi istenmemesi koşuluyla (Ergenç, 2012: 81 - 82) kurulan bu vakıflar vasıtasıyla vergiyi ödemeyecek durumda olanlar için ödeme yapılır, ayrıca verginin tarh edilmediği dönemlerde biriken vakıf sermayesi kredi olarak işletilir ya da yine ilgili mahalde yaşayanların farklı bazı ihtiyaçları karşılanırdı (Tabakoğlu, 2010: 357).

Avarız vergilerinin bir kısmı aynî olarak tahsil edilirdi (Tabakoğlu, 1985: 154). Buna karşılık aynî olarak ödenen vergiler zamanla nakdî hale gelirken, bazı avâriz vergileri ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yaradıkları mekanlarda aynî, bunun dışındaki yerlerde, yani aynî tahsilatın istenen sonucu vermeyeceği durumlarda ise nakdî olarak tahsil edildiler.

Avâriz vergilerinden muaf tutulan nüfus *hane-i gayri-avâriz* olarak tahrir defterlerine işlenirdi. Derbentlik yapanlar, posta teşkilatı üyeleri, menzildarlar, tuzla ve maden ocaklarına işçi sağlayanlar, çeltik tarımı ile uğraşanlar, askerî ve dinî hizmet görenler, vergi memurları ve işi olmayanlar avârizden muaf tutuldular. Ayrıca, yoğun savaşlara sahne olmuş yerlerden belirli sürelerle avâriz alınmadığı da bilinir (Tabakoğlu, 1985: 156). Avâriz vergilerinden muafiyet elde etmenin bir yolu da, bedenen çalışma idi. Baruthane, Topthane ve Tersane'nin ihtiyaçları için gereken hammaddelerin temin edileceği yerlerde yaşayanlar, bunların çıkarılması ve hazırlanması işlerinde çalıştırıldı, ancak bunun karşılığında her türlü avârizden muaf tutuldular (Karamursal, 1989: 186). Bu muafiyetleri elde etmek amacıyla pek çok kişi, maden, tuzla, çeltik, güherçile, kereste vb malların üretiminde düşük ücretli veya ücretsiz çalışırdı (Genç ve Özvar, 2006: 11). Bunların

yanı sıra, askerî ve ticarî açıdan önem taşıyan yol, köprü vb yerleri koruyan ve inşası ile bakımını yapan köprücü, derbentçi ve su yolcu gibi görevliler, bu hizmetleri karşılığında avârizdan muaf tutulurdu (Karamursal, 1989: 186).

4.6. Cizye

Merkez maliyesinin bu başlık altında ele alınabilecek olan son gelir türü *cizye* adı verilen vergiydi. Asla timar sisteminde bırakılmayan (Eryılmaz, 1992: 38) cizye vergisi, İslam kurallarına göre, tebaa dahilindeki gayrimüslimlerden alınan bir baş vergisiydi. Gereğesi, bunların *harbî* olarak tanımlanan gayrimüslimlerden ayrı tutulması ve devlet tarafından can ve mal güvenliklerinin sağlanması olarak gösterilirdi (Erkal, 1993: 42). Diğer yandan, bu verginin gayrimüslim nüfusun askerlik hizmetinden muaf olması (cihada katılmaması) karşılığında alındığı da literatürde sıklıkla karşılaşılan bir açıklamadır. Cizye vergisi 16. yüzyıla kadar haraç olarak adlandırıldı, 16. yüzyıl ile birlikteyse cizye (bazen de cizye-i şer'î) adını aldı. Ayrıca, belgelerde zaman zaman, haraç ile karıştırılmaması amacıyla bu vergiyi tarif etmek için *baş haracı* tabiri de kullanılırdı (İnalçık, 1993: 45)

Bir bölge Devlet-i Aliyye egemenliğine geçtiğinde, buranın malî potansiyelinin belirlenmesi sırasında *defter-i cizye-i gebrân* adlı defterler hazırlanır, vergi de bu defterlerde yer alan bilgilere göre tarh edilirdi (İnalçık, 1993: 46). Tarhiyat hane başına ve ortalama bir tutarda yapılırdı (Tabakoğlu, 1985: 137). Cizye, her ne kadar üç sınıf olarak (*esnaf-ı selase*) olarak uygulanması öngörüldüyse de 17. yüzyıla kadar memâlik-i mahrûsenin pek çok yerinde sabit bir miktar üzerinden alındı. Bu da 1 altın para ya da bu miktarın gümüş akça karşılığı idi (İnalçık, 2003: 241). 16. yüzyılın ortalarında Şam ve Kudüs'te mükellef başına 80 akça cizye tahsil edilmesi de bu duruma örnek gösterilebilir (Barkan, 1943: 226 - 227).

Verginin tahsilinde hazine tarafından cizye defterlerine uygun olarak kaza bazında düzenlenen cizye kağıtları tahsilat öncesinde bohçalara konulur ve mühürlenir, *cizyedar*⁴² adı verilen cizye tahsildarları tarafından verginin toplanacağı yere taşınırdı. Burada Muharrem ayında açılıp ilgili kazanın kadısının da gözetiminde tahsil iş-

lemine geçilirdi. Cizye tahsili sırasında hem cizyedarlar hem de kadılar tarafından birer defter tutulur, daha sonra bunlar karşılaştırılırdı (Eryılmaz, 1992: 38 - 39). Cizyesini ödeyen mahalle veya köylere *temessük* veya *tezkire* adı verilen belgeler verilirdi (Ercan, 1991: 376). Kadıların yanısıra kapıkulu süvarilerinin de cizye tahsilinde önemli desteği olurdu (Yediyıldız, 1999: 456).

Cizye vergisinin bir diğer uygulanış biçimi ise *maktû cizye* adı verilen uygulamaydı. Maktû cizye öncelikle *haraçgüzâr* devletlerin⁴³ ödedikleri maktû cizyeydi. Bu devletlerin halkı, padişahın haraçgüzâr tebaası sayıldı ve ödenen cizye de bu devletler tarafından, Devlet-i Aliyye ile yapılan anlaşmaların sonucu olarak ödemeyi taahhüt ettikleri belirli bir miktar olarak görüldü. İkinci bir maktû cizye uygulamasıysa padişahın tebaası olan gayrimüslim nüfusun belirli bir bölümünden cemaat olarak maktû cizye alınmasıydı. Bu tür bir ödeme şeklini devletin kabul etme nedeni, uygulamanın olduğu yerlerde yaşayan gayrimüslim tebaanın, cizye vergisini tahsil işi ile uğraşan devlet görevlilerinin suistimallerinden bunalarak, yerlerini terk edeceklerini devlete belirtmeleri olmuştu (İnalçık, 1993: 46). Ancak Devlet-i Aliyye öncesinden gelen bazı uygulamaların sürdürülmesi de benzer şekilde farklı tahsil yöntemlerinin benimsenmesi sonucunu doğurabilirdi. Örneğin Biladü'ş-Şam'da Marunîlerden cizye tahsilini *mukaddemîn* adı verilen yerel görevliler yapardı. Bu uygulama bölgedeki Memlûk idaresinin bir mirasıydı (Ercan, 1991: 375). Zımmî reayadan cizyedarlarca toplanan cizye maliye bürolarından cizye muhasebesi kaleminde, maktû cizyeler ise maden kaleminde izlenirdi. Ancak eyalet irsaliyeleri içerisinde yer alan cizyelerin takibini baş muhasebe kalemi yapardı (Tabakoğlu, 2016: 351).

Cizyeden herhangi bir muafiyet, hazinenin önemli bir kaybı olarak görüldü ve bu yüzden muafiyetler de düşük düzeyde tutularak ancak stratejik gereksinimler için kabul edildi. Savaş alanlarına yakın veya sınır bölgelerinde yaşayanlara, Selanik'teki baruthaneye güherçile temin edenlere sağlanan muafiyetler bu anlamda düşünülebilir (İnalçık, 1993: 47). Rahipler⁴⁴, ergenliğe ulaşmamış olanlar ve devlet hizmetindeki aileler de bu vergiden muaf tutuldular (Taba-

koğlu, 2010: 218). Cizye muafiyetinin en önemli nedeni devlete askerî hizmette bulunmak veya önemli yerlerdeki geçitlerde derbentlik yapmaktı. Özellikle 15. yüzyılda, orduda görev yapan zimmî sipahi, voynuk, martolos ve eflak gibi Hristiyan askerler, cizyeden tamamen muaf tutuldular (İnalçık, 1993: 47).

Merkez maliyesi açısından cizye, öşür ve ağnamın ardından en önemli kamu geliri oldu ve merkez maliyesi gelirlerinin %23'ü ile %48'i arasında bir yer tuttu (Tabakoğlu, 2010: 218). Ayrıca, cizye gelirleri, neredeyse her zaman timar sektörünün dışında tutuldu, geliri de aynı şekilde, her zaman merkez maliyesinin gelirleri arasında yer aldı⁴⁵ (Genç ve Özvar, 2006: 16).

Devlet-i Aliyye vergi sisteminde cizye mükelleflerinden, cizye dışında, ancak yine cizye mükellefiyeti ile ilgili olarak, başka isimlerle bir takım başka ödemeler de tahsil edilirdi. Bunların bir kısmı, devletin bilgisi dahilinde alınan ve cizye tahsildarları ve merkez maliyesindeki ilgili kalemlerdekilere tahsis edilmiş olan ödemelerdi. Vergi toplayıcılar için yapılan bu ödemeler *maaş* veya *maişet* olarak adlandırılırken, merkez maliyesinin ilgili bürosunda çalışan memurlar için alınan miktar ise *resm-i kitabet*, *kalemiye*, *resm-i hesab*, ücret-i kitabet, *harc-ı muhasebe* gibi adlar alırdı (İnalçık, 1993: 47). Buna karşılık, bazı yan ödemeler ise usülsüz olarak talep edilirdi. Bu yan ödemeler, *mübaşiriye*, *tahsildariye*, *kefilleme*, *kolcu hakkı*, *küşadiye*, *ikramiye* (Karamursal, 1989: 171), *sarraciye*, *harc-ı mahkeme*, *mum akçesi ve buyruldu avaidi* (İnalçık, 1993: 48) gibi adlar alırdı. Ayrıca cizyenin tahsilatında zaman zaman yol-suzluklar ve adaletsizlikler de meydana gelmişti. Verginin hane başına tahsili nüfus değişimlerini izleyemediğinden, ödenen vergi anlamında bölgeler itibariyle büyük farklar ortaya çıkabilmekteydi (Tabakoğlu, 1985: 137). Diğer yandan, özellikle maktû cizye tahsilatının önemli sakıncaları da vardı. Bunların en önemlisi, sayımlarla belirlenen cizye mükellefi nüfustaki büyük değişmelerde, en önemlisi azalmalarda, cizyenin maktû tahsilinin yarattığı adaletsizliklerdi. İlerleyen bölümlerde ele alınacak olan 1691 yılı cizye reformu ile ilgili fermanla da belirtildiği üzere, zaman zaman cizye mükellefi nüfus belirli bir mahalde eski nüfusun dörtte birine inse

de, eski sayıma göre tarh edilen cizye vergisinin tamamı geriye kalan nüfustan tahsil edilmek istenirdi (İnalçık, 1993: 48).

5. SONUÇ

Ele alınan bir hayli parçalı ve girift mâlî yapı, dönemin ihtiyaçları, ekonominin parasallaşma düzeyi ve gelenekler marifetiyle şekillenmiş, elde edilen gelirler geniş bir askerî zümrenin servetini oluştururken, timar sistemi eyalet ordusunu, hazineye aktarılan tutarlar ise merkezdeki daimî askerî güçleri (*standing army*) finanse etmiştir. Ele alınan dönemin farklı noktalarında ve memâlik-i mahrûsenin farklı noktalarında değişik biçimler olsa da, buraya kadar açıklanan gelir yapısı dönemin karakterini yansıtmaktadır. Buna karşın, pek çok iç ve dış etkenin tesiri ile bu yapı 17 ve 18. yüzyıllarda önemli bir dönüşüm geçirecek, 19. yüzyılda ise büyük ölçekli iyileştirmeler vasıtasıyla son halini alacaktır. Öte yandan, bu çalışma devletin arızî gelir türleri olan tağşiş ve müsadereleri ele almamaktadır. Oysa klasik dönem sonrasında bu iki araç da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

NOTLAR

1. Devlet örgütlenmesinin farklı birimleri için, Arapça'da kapı anlamına gelen bâb (باب) kelimesi sıklıkla kullanılırdı. Bâb-ı Hümayûn saray girişini, Bâb-ı Âsafî ve Bâb-ı Âli sadr-ı âzamın makamını (sadâreti), Bâb-ı Meşihat şeyhu'l-islam makamını, Bâb-ı Seraskerî ise askerî örgütlenmeyi ifade ederdi (İpşirli, 1999: 188).
2. Devlet-i Aliyye, İran'daki Safevi Devleti, Babürlüler ya da Ming ve Çing Çini gibi, neolitik devrimden modern döneme uzanan ziraî toplumların ürettikleri ziraî fazlalığın düzenlenmesi ve denetlenmesinde en ileri aşamayı temsil eden devletler arasındaydı (Howard, 2011: 221).
3. Bu tahsisâtlar da aşağıda timar vb şekillerde görülen tahsisâtta farklıydı. Ocaklık vb uygulamalarda merkez maliyesi iltizam ile gelirleri toplar, bunların tahsis edildiği harcama alanlarına havale ederken, timar sisteminde timarlı sipahiye veya diğer devlet idarecilerine bırakılan gelirlerin tahsilinden (bunu kendisi de yapsa, mültezim de görevlendirse) ilgili askerî zümre mensubu sorumluydu.
4. Bu süre en uç örneklerde bir kaç güne kadar kısalabilir ya da on - on beş yıla kadar uzayabilirdi (Genç, 2000: 155).
5. Bu uygulamanın oldukça yaygınlaşmış olduğu, 16.

yüzyılın ikinci yarısına ait bir hükümde beylerbeyi ve sancakbeyilere ait hâsların iltizama verilmesinin yasaklanmasından da anlaşılabilir (Afyoncu, 2013: 162).

6. Malikâne-divanî sistemi, sonraları Devlet-i Aliyye arazi rejimi içerisinde de kendisine yer buldu, ancak Selçuklu egemenliğindeki topraklarda olduğu kadar yaygınlaşmadı. Bu uygulamada topraktaki köylüler devlete vergilerini vermeyi sürdürür (toprak üzerinde devletin hakkı, dîvanî), ancak malikâne divanî sahibi kişilerin de toprak üzerinde belirli bir mülkiyet hakkı tanınır, toprak sahipleri toprakları üzerindeki köylülerden yıllık üretimin 1/10'u ila 1/5'i arasında toprak kirası alırlar (toprak üzerinde mülk sahibinin hakkı, malikâne), ayrıca topraklarını miras bırakmaları da olanaklı olurdu (Solak, 2013: 113) (Pamuk, 2007, 50). Malikâne-divanî türü araziler en çok Amasya-Erzincan arasındaki tarım arazilerinde sıklıkla görülürdü (Ergenç, 2012: 216), ancak genel olarak bakıldığında bunların memâlik-i mahrûse içerisinde yayılma alanı Rum Selçuklu Devleti'nin eski topraklarıydı (Beldiceanu, 1985: 28).

7. Buna karşın Devlet-i Aliyye kayıtlarında da nadiren de olsa iktâ adlandırmasına rastlanabilirdi. Kemah ve Erzincan sancaklarına ait tahrir defterlerinde örneğin iktâ ifadesi kullanıldı (Beldecianu, 1985: 13).

8. Genel olarak bakıldığında, Devlet-i Aliyye toprak rejimi konusunda İslam hukukunu dayanak alırdı. İslam hukukunda ve İslam Devleti uygulamasında tarım toprakları üç farklı türe ayrıldı. Bunların ilkinin oluşturan öşrî topraklar, müslümanların özel mülkiyeti altındaki topraklardı ve sahipleri öşür vergisi öderlerdi. İkinci tür olan haracî topraklar, gayrimüslimlerin özel mülkiyeti altındaydı ve bunların sahipleri de benzer oranlarda haraç vergisi öderlerdi. Bu ilk iki tür arazi, barış yoluyla memâlik-i mahrûseye dahil edilmiş topraklardı. Üçüncü tür araziler ise mirî topraklardı. Bu topraklar ise savaş yoluyla ele geçirilmiş topraklardı ve devlet mülkiyetinde tutulurlardı. Bunlardan haraç ya da öşür değil, aslında kira alınırdı. Uygulamada ise, kira yerine öşür adı tercih edildi. İslam Devleti uygulamasından itibaren iktâ sistemi bu üçüncü tür topraklarda uygulanmıştı. Buna karşılık, bazı durumlarda haracî topraklarda ve öşrî topraklarda da tımar sisteminin uygulandığı bilinir. Memâlik-i mahrûse içerisindeki tarım arazilerinin bu arazi türlerinden hangisine dahil olduğu yönündeki tartışmaları 1. Süleyman döneminde şeyhül-İslam Ebu Suud Efendi tarafından verilen fetvalar nihayete erdirdi. Ebu Suud Efendi, hububat ekimi yapılan tüm toprakların mirî olduğunu ifade etmişti (Tabakoğlu, 2016: 418).

9. Tımarlı sipahilere zaman zaman sahib-i ard (toprak sahibi) adı verilse de, bunlar hukuki anlamda toprakların sahibi olmadılar (İnalçık, 2003: 112 - 114).

10. Sipahiler vergileri aynî olarak topladıktan sonra, bunun bir kısmını pazara sürerdi. En önemli pazarlar da kuşkusuz büyük kentlerdi. Bu şekilde askerî sınıfın elinde toplanan buğday ve şarap gibi mallar, Bizans'tan kalma *monopolya* adlı yöntemle kentlerde satılırdı. Buna göre sipahiye ait mallar tükenmeden, ilgili pazarda başkasının mal arz etmesine müsaade edilmezdi (İnalçık, 2018: 299 - 300).

11. Haraç vergileri ile ilgili açıklamalara girilmeden önce, cizye ve haraç vergileri ile ilgili bir karışıklığa açıklık getirilmesi yerinde olur. Savaş yoluyla elde edilen topraklar üzerinden yüzde elli orana kadar alınabilen bir vergi olan haraç (Tabakoğlu, 2010: 233), hem toprağın getirisinden (*galle-i ard*) hem de şahsi gelirden (*galle-i şahs*) alınmaktayken, daha sonraları haraç; toprak-arazi üzerinden alınan vergi, cizye ise; gayr-ı müslim tebaadan olan kişilerin üzerine konulan vergi anlamında kullanılmaya başlandı (Karamursal, 1989: 165). Buna rağmen, Bu iki vergi zaman zaman resmi evraklarda dahi birbirinin yerine kullanıldı, haraç için *cizyetu'l-ard* (arazi cizyesi) ve cizye için ise *haracu'r-ras* (baş haracı) denildi (Kallek, 1997: 71) Bu kullanım, sadece Devlet-i Aliyye'ye özgü olmayıp, İslam Devleti'nde de benzer bir durum söz konusu olmuştu. Dahası, halk arasında cizye vergisine Devlet-i Aliyye döneminde de devam eden bir şekilde haraç denildi. Karışıklığı doğuran bir diğer neden ise, *ber-vech-i maktû* cizye ödeyen Dubrovnik, Raguz vb eyaletlere *haraçgüzar* adının verilmesi oldu (Anonim, 1997: 88 - 89). Cizye vergisi, merkez maliyesinin gelir kalemleri içerisinde yer aldı. Haraç vergisinin türevleri olan vergiler ise tımar sistemi tasfiye olana kadar yerelde bırakıldı.

12. Harac-ı muvazzaf uygulamasında, topraktan mahsul alınmadığında veya kötü hasatlardan sonra, köylülerin, üretim miktarından bağımsız olan bu vergiyi ödemekte zorlanarak, topraklarını bırakıp kaçtıkları görüldü (Kallek, 1997: 72). Dolayısıyla, harac-ı mukasemenin yaygınlaşmasının ardındaki rasyonelin, tarımsal üretimin ve dolayısıyla kamu gelirlerinin istikrarının sağlanması olduğu düşünülebilir.

13. Devlet-i Aliyye'den önceki dönemlerde öşür vergisini tahsil eden kimselere *aşşar* adı verilirdi. Bu isim, Devlet-i Aliyye döneminde de zaman zaman kullanıldı. Yine bu dönemde görülen *muaşşir* ifadesi de aynı anlamdaydı (Karamursal, 1989: 129 ve 137).

14. A'şâr kelimesi, öşür kelimesinin çoğuludur: *Onda birler*. Bu kelime de öşür gibi aynı vergiyi tarif etmekte kullanıldı.

15. Ancak bu durumdayken bile tımarlı sipahilere nadiren tahsis edilir, ya sancakbeyi tarafından tahsil edilir ya da tımarlı sipahi ile sancakbeyi arasında pay edilirdi (Beldiceanu, 1985: 59 - 60).

16. 1595 yılında bu verginin havass-ı hûmayuna naklinden önce, hâslarda bu vergi her iki koyu için bir akça olarak alınırdı. Ancak havass-ı hûmayuna alındıktan sonra vergi miktarı her üç koyun için bir akça olarak sabitlendi (Emecen, 1988: 478).

17. Dem resmi, şehir ve kasabalarda kesilen hayvan başına alınan bir vergiydi (Karamursal, 1989: 178).

18. Hayvan sahipleri hayvanlarını taşrada derbent vb. yerlerden geçirirken, İstanbul'da ise Üsküdar'dan Ayvansaray vb iskelelere naklederken toprakbastı parası veya geçit resmi adını da alabilen bu vergiyi öderlerdi (Karamursal, 1989: 177).

19. Domuzlar üzerinden, (çok yavrulmasına binaen) yavrusu başına 10 guruş olarak alınırdı (Karamursal, 1989: 179).

20. Timar arazilerinde vurulan vaşak, kurt, tilki vb hayvanların postlarından, ederinin onda biri olarak tahsil edilirdi (Karamursal, 1989: 196).

21. Deve resminin benzerleri, manda, eşek, at ve inek gibi tarlada çift sürmede ve nakliye işlerinde kullanılan hayvanlar üzerinden alınan resimlerdi (Tabakoğlu, 2016: 429).

22. Resm-i çift esas olarak 22 akça idi (İnalçık, 2003: 115). Bu miktar, Fatih Kanunnamesi'nde belirtilen miktardı: 3 akçası sipahiye yılda üç gün bedenen hizmet yükümlülüğü karşılığı, 7 akçası sipahiye vereceği bir araba ot karşılığı, 7 akçası sipahiye vereceği yarım araba saman karşılığı, 3 akçası sipahiye vereceği bir araba odun karşılığı, 2 akçası araba ile sipahiye genel hizmet karşılığı idi (Kütükoğlu, 1999: 535). Ancak bu verginin tarhu bölgeye göre önemli değişiklikler de gösterirdi. 16. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de bahsedilen miktarda tahsil edilirken, Anadolu'da 33, Suriye'de 40 ve Doğu Anadolu'da 50 akça olarak tahsi edilmekteydi (Pamuk, 2007: 45).

23. Balkanlar, Macaristan ve Doğu Anadolu dışındaki topraklarda yaşayan gayri müslim nüfustan ise aynı müslümanlardan alındığı şekliyle çift resmi alınırdı (Kütükoğlu, 1999: 537).

24. Vakıflara ait olan binaların bir kısmı bunların kurulması sırasında inşa edilmiş binalardı. Ancak bazı örneklerde, daha önceden inşa edilmiş bazı yapıların satın alınıp vakıf kapsamına dahil edilmesi olanaklı olduğu gibi, özellikle ilk dönemlerde Bizanslıların terk ettikleri mülklerin de vakıf kapsamına alındığı bilinir (Faroqhi, 1993: 44).

25. Genel olarak bakıldığında vakıfların büyük bir bölümü askerî zümre mensuplarınca kurulmuşlardı. Bunların da bir kısmı padişahlara ve vezirlere ait büyük vakıflardı (Tabakoğlu, 2016: 445).

26. Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinden 15. yüz-

yıla kadar olan sürede ise, mukataa kelimesi fiil olarak, yani hazineye ait vergilerin belirli bir tutar karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılmıştı (Genç, 2006: 57). Mukataa, Arapça bir kelimedir ve kat (kesmek) kökünden gelir.

27. Mukataa olarak ele alınan bazı gelir kaynakları vakıflara tahsis edildiği ölçüde mukataalar vakıflara da ait olabilirdi (Cezar, 1986: 22). Ayrıca mukataalardan elde edilen gelirler bazı durumlarda merkez hazineye intikal ettirilmek yerine, mukataanın yakınlarında bulunan kalelerdeki askerlere ödeme olarak tahsis edilirdi. Bu uygulamaya şart-ı kılâ denirdi (Tabakoğlu, 1985: 126).

28. Buna karşılık, bazı vergilerin miktarı havass-ı hûmayunda farklı olabilirdi. Örneğin diğer yerlerde her üç koyun için bir akça olarak tahsil edilen resm-i ağnam, havass-ı hûmayunda koyun başına bir akça olarak alınırdı (Tabakoğlu, 2016: 429).

29. Havass-ı hûmayun içerisinde tahsil edilen ağnam vergileri îrâd ve masraf kayıtlarında ayrı bir kalem olarak ifade edilirdi. Bunun istisnaları da mevcuttu. Örneğin Bursa mukataası içerisindeki Kastamonu ağnam mukataası, îrâd ve masraf kayıtlarında adet-i ağnam içerisinde yer almazdı (Barkan, 1955: 208).

30. Bu vergi pek çok şehirde pazara getirilen malların, çarşılardaki kapan adı verilen kantarlarda zorunlu tartımı sırasında alınan bir vergiydi (Faroqhi, 1993: 85).

31. Resm-i meyhane, Hristiyan ve Yahudilerin şarap aldıkları ve meyhane adı verilen yerlerde bu ürünlerin satışı üzerinden alınan vergiydi. 16. yüzyılın sonlarında yerini resm-i hamr'a bıraktı (Faroqhi, 1993: 86).

32. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında büyük kentlerin pazarlarında kahve satışından alınan vergi (Faroqhi, 1993: 86).

33. 1600 yılı civarında Ankara'da ve bazı başka kentlerde yeniçerilerin et gereksinimini düzenli olarak karşılamak amacıyla konulan vergi. Tiftik satışından, tiftiğin değerinin %1'i oranında alınırdı ve mukataa olarak ilzam edilirdi. (Faroqhi, 1993: 156).

34. Ham ipeğin, satılacağı kentte tartılmasından alınan vergi. Amasya ve Tokat kentlerindeki örnekler için bkz: Faroqhi, 1993: 179. Anadolu'daki ham ipek ticaretinin önemi, bundan alınan vergilerin de önemli bir düzeye ulaşması sonucunu doğurdu. Ham ipekten alınan vergiler Bursa'da bu ürünün ticaretinin en canlı olduğu 1487-1513 yıllarında toplam 6 milyon akça (130.000 duka) tutarındaydı (İnalçık, 2018: 305).

35. Bu vergiler başlarda aynı resm-i çiftte olduğu gibi belirli hizmet yükümlülükleri olarak ortaya çıktılar.

Ancak resm-i çiftten farkları, hizmet yükümlülüğünün timar sahibine değil, devlete olmasıydı (İnalçık, 1959: 595). Ancak bu ilk dönemlerde dahi ordunun geçişine uzak yerlerde bu vergi nakdî olarak alınır. 16. yüzyıldan sonra bu vergiler bir yandan olağanlaştırılırken diğer taraftan da nakdîleştirildiler.

36. Avâriz vergileri çoğu kaynakta *tekalif-i örfiyye* olarak geçen, şer'î hükümlere dayanmayan vergilerdendir. Buna karşın, İslam hukukunda ve İslam devleti pratiğinde bu tür düzensiz vergiler öteden beri yer alırdı. *Nevâib* adını alan bu tür vergiler devletin malî kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda konulur, zamanla düzenli bir şekilde alınır hale geldiklerinde *en-nevâibü'l-muvazzafa* adını alırlardı (Kallek, 2007: 33). Diğer yandan, yine avâriz vergileri gibi olağanüstü vergiler görünümüne sahip, ancak çoğunlukla kanun dışı bazı ödemeler de mültezimler veya taşra idarecileri tarafından reayadan talep edilebilmekteydi. *Tekâlif-i şâkka* adı verilen bu yükümlülükler her ne kadar şikayetler sonucunda çeşitli ferman ve adaletnamelerle yasaklansa da önu kolay kolay alınmamaktaydı. Arşiv kaynaklarında görülebilen bu tür vergilerin başlıcaları *teftiş akçası*, *harc-ı bâb*, *mesarif-i sancak*, *saray ta'miri*, *esb-baha*, *hil'at baha*, *kaftan-baha*, *na'l baha*, *zahîre baha*, *öşr-i diyet* gibi ödemelerdi (Tabakoğlu, 2016: 325).

37. Avâriz akçası Karadeniz'de bulunan askerler ve zabıtların konaklama ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1. Selim zamanında ve geçici olarak konuldu. Nakden tahsil edilebildiği gibi, aynı olarak (peksimet) olarak da ödenebilen bu vergi, beş yılda bir 20 akça ödemek üzere bazı yerlerde kalıcı bir hal aldı (Karamursal, 1989: 183).

38. Nüzul vergisi savaş dönemlerinde, ambarda saklanan mahsullerden (zahireden) alınır ve vergi miktarı mahsulün (hane başına beş kile arpa ve bir kile un) reaya tarafından, seferde olan ordunun bulunduğu yere getirilip bırakılması şeklinde tahsil edilirdi (Karamursal, 1989: 183). Fakat bu vergi ordunun ihtiyaç durumuna göre zaman zaman nakdî olarak da tahsil edilebilirdi. Bu durumda *nüzul bedeli* adını alırdı. Buradaki kıstas, verginin toplandığı yerin ordunun ihtiyaçlarını aynı olarak mı yoksa nakdî olarak mı karşılamaya daha uygun olduğuydu. Ordunu geçeceği güzergaha yakın yerlerde genellikle aynı toplanan vergi, bunun dışındaki yerlerde genellikle nakdî olarak alınmıştı (Tabakoğlu, 1985: 157).

39. Tabakoğlu (1985), bu vergiyi nüzul vergisinden ayrı olarak ele alır ve "*reayanın gerektiğinde askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı tespit edilen bir fiyat üzerinden sağlanması*" şeklinde tanımlar (Tabakoğlu, 1985: 158). Bu anlamda sürsat, elbette bir vergi olarak ele alınmaz. Buna karşılık, aynen nüzul bedelinde olduğu gibi, sürsat da ordunun güzergahına uzak noktalarda nakdî olarak tahsil edildiğinde, artık bir vergi

haline gelirdi. Aynı durum, bir başka yükümlülük olan iştira için de geçerlidir. Avarız vergileri içerisinde sayılsa da, bir vergi olmayıp reaya bir satış zorunluluğu getiren iştira, sürsat uygulamasına kıyasla, devletin belirlediği değil, piyasada oluşmuş bulunan fiyatlar üzerinden bir satma zorunluluğunu içerirdi (Tabakoğlu, 1985: 160). Ancak sürsatta olduğu gibi, iştira da nakdi bir yükümlülüğe dönüştürülerek, vergi halini alabilmekteydi.

40. Donanmanın ihtiyaçlarının temini çok büyük harcamalar gerektirdiğinden bu tür bir vergiye ihtiyaç duyuldu. 200 kadırgadan oluşan bir donanmada en az 22.000 kürekçiye ihtiyaç duyulması ve bunların ancak sınırlı bir bölümünün *forsa* adı verilen esir ve mahkumlardan karşılanabilmesi, devleti bu tür bir bedenen ödenen vergiye başvurmayla mecbur bıraktı (İnalçık, 2000: 137). Öte yandan bu vergi yer ve döneme göre *tersane bedeliyesi*, *kalyoncu bedeliyesi*, *gabıyar (yelkenci) bedeli*, *bedel-i asakir-i bahriye ve kürekçiyan avarızı* gibi adlar da alırdı (Karamursal, 1989: 183).

41. Avarız haneleri, kaza düzeyinde müfredat defterleri adı verilen defterlere kaydedilirdi. Bu defterler, sancaklarda bir araya getirilerek, Mevkufat Kalemî'nde toplanır ve vergi tarhi da bunların üzerinden yapılırdı (Tabakoğlu, 1985: 154).

42. Diğer yandan cizye şer'î bir vergi olsa da özel olarak bu verginin tahsili ile görevli kişiler İslam Devleti'nin ilk yıllarında ortaya çıkmamıştı. Bu dönemde cizye tahsilini gayrimüslim kabile reisleri veya bu işle görevlendirilen memurlar yapardı. Cizyedar vb görevliler ise ilk defa Halife Ömer döneminde görüldü (Erkal, 1993: 44). Bu memurlara başlangıçta harâci veya haraççı dendi, ancak verginin adının cizye olarak yerleşmesinden sonra, cizyedar adı verilmeye başlandı (İnalçık, 1993: 45). Devlet-i Aliyye uygulamasında, verginin gelirler içindeki önemine binaen cizyedarlar özenle belirlenir, yeteneksiz kimselerin bu görevi almamasına azami dikkat sarf edilirdi (Ercan, 1991: 375). Bu verginin tahsili görevini 17. yüzyılın ortalarına kadar kapıkulu arasından sipahiler ele geçirmiş bulunmaktaydılar (Ursinus, 2018: 544). Öte yandan, cizye tahsilinin mültezimlere bırakılması çok nadir görülürdü (İnalçık, 1993: 45). Bu istisnalara örnek olarak Kıptilerden tahsil edilen cizye verilebilir (Çakır, 2006: 186).

43. Eflak, Boğdan, Erdel ve Dubrovnik, bedel-i cizye adı altında cizye vergisini maktu cizye adı altında, bu yerlerin Devlet-i Aliyye idaresine geçmesinin ardından anlaşma ile belirlenen sabit bir miktar olarak ödemişlerdi. Ayrıca Mısır, Bağdat ve Basra eyaletlerinin ödeyecekleri cizye de maktû olarak belirlenmişti ve bunların merkeze yolladıkları irsaliyelerin içerisinde yer almıştı (Tabakoğlu, 1985: 136).

44. Buna karşılık Emeviler döneminde ruhban sınıfından olanlardan cizye vergisi alınmıştı. Ayrıca, halk arasında yaşayan (münzevi bir hayat yaşamayan) din görevlilerinden cizye alınacağı konusunda İslam alimleri arasında bir görüş birliği de vardır (Erkal, 1993: 43).

45. Beldiceanu (1985), cizye vergisinin timar sisteminde tahsil edildiği istisnaî durumlara işaret ederek, Yahyaoğulları ve Yavaoğulları adlı beylerin cizye vergisini timarlarında tahsil ettiklerini, Akşehir'de tahsil edilen cizyenin ise Yapaoğlu Ali Bey adlı bir kişiye tahsis edildiğini aktarır (Beldiceanu, 1985: 62).

KAYNAKLAR

ACUN, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı olarak Timar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, ss. 899 - 909.

AFYONCU, E. (2013). Zeamet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 44, ss. 162 - 164.

AKDAĞ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 3. Baskı.

AKGÜNDÜZ, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri 1*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, A. (2000). İrsadî Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 22, ss. 448-450.

BARKAN, Ö. L. (1943). *15. ve 16. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

BARKAN, Ö. L. (1975). "Feodal" Düzen ve Osmanlı Timarı. *Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri Metinler-Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*. Ed. O. Okyar. ss. 1 - 24. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

BARKAN, Ö. L. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri 1. cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BELDICEANU, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*. (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları.

BRUMMETT, P. (1994). *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. ABD: State University of New York (SUNY) Press.

CEZAR, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

COHEN, A. (2001). *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*. Çev. N. Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

COŞGEL, M. (2013). The Fiscal Regime of an Expanding State: Political Economy of Ottoman Taxation. *University of Connecticut Working Papers*. 2013/28.

COŞGEL, M. & MICELI, THOMAS J. (2006). Tax Collection in History: Public Institutions and Institutional Change in the Ottoman Empire. *International Economic History Congress, Helsinki, 2006*.

ÇAKIR, B. (2006). Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. Ed. G. Mehmet ve Ö. Erol. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

ÇİZAKÇA, M. (2011). *Islamic Capitalism and Finance*. Edward Elgar. ISBN: 978 0 85793 147 4

DEMİRCİ, M. (2000). İkt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 22, ss. 43 - 47.

DURÎ, A. (1991). İslam İktisat Tarihine Giriş. İstanbul: Endülüs Yayınları.

ELDEM, E. (2016). Ahidnamelar ve Batı Ticareti. *Geç Osmanlı Tarihi*. Ed. S. Faroqhi, İstanbul: Kitap Yayınevi.

ERGENÇ, Ö. (2012). *Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

FAROQHI, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Çev. G. Ç. Güven. Özgür Türesay), İstanbul: YKY yayınları.

FAROQHI, S. (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GENÇ, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 22, ss. 154 - 158.

GENÇ, M. (2014). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*. sayı 42, ss. 9-18.

GENÇ, M. & ÖZVAR, E. (2006). Osmanlı Devleti'nde Bütçeler: Merkezi Hazinesinin Yıllık Muhasebe Bilançoları. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. Ed. M. Genç ve E. Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.

GÖZÜBENLİ, B. (2000). İkt. (Fıkıh). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 22, ss. 49 - 52.

GÜÇER, L. (1987). XVI. - XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı 1*. ss. 1 - 128.

GÜNAY, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 42, ss. 475-479

HATEMİ, H. (1997). Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. 55(4), ss. 111 - 128.

HOWARD, D. A. (2011). Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit. *Erken Modern Osmanlılar*. Ed. V. Aksan ve D.

Goffman, İstanbul: Timaş Yayınları.

HOURANİ, A. (2005). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İLHAN, M. (1987). The Process of Ottoman Cadastral Surveys During the Second Half of Sixteenth Century: A Study Based on the Documents from Muhimme Defters. *A.D. Xenopol*. 24(1).

İNALCIK, H. (1959). Osmanlı'da Raiyyet Rüsumu. *Bellekten*. 23(92).

İNALCIK, H. (1993) Köy, Köylü ve İmparatorluk. *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.

İNALCIK, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1. Cilt: 1300 - 1600*. (ed.) Halil İncalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayınları.

İNALCIK, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 - 1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İNALCIK, H. (2012). Tımar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 41, ss. 168 - 173.

İNALCIK, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 4*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. basım.

İNALCIK, H. (2018). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 61. basım.

İPŞİRLİ, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. *Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: Feza Gazetecilik.

KAL'A, A. (1995). Esnaf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 11.

KALLEK, C. (1997). Haraç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 16, ss. 71-88.

KALLEK, C. (1998). Hisbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 18, ss. 133 - 143.

KARAMAN, K.; PAMUK, Ş. (2010). Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914. *The Journal of Economic History*. 70(3), ss. 593-629.

KARAMURSAL, Z. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARPAT, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Yayınevi.

KÖYMEN, O. (2007). *Sermaye Birikirken*. İstanbul: Yordam Yayınları.

KUCUR, S. S. (2000). İktâ (Selçuklular). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 22, ss. 47 - 49.

KUNT, M. (2018). Bâb-ı Hümayun ve Diğer "Kapılar". *Osmanlı Dünyası*. Ed. C. Woodhead, Çev. G. Ç. Güven.

ss.145-160. İstanbul: Alfa Yayınları

KÜTÜKOĞLU, M. S. (1999). Osmanlı İktisadî Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi Cilt 2*. İstanbul: Feza Gazetecilik, ss. 513-651.

MANTRAN, R. (1995). *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitabevi.

MURPHY, R. (1990). Ottoman Census Methods in the Mid-Sixteenth Century: Three Case Studies. *Studia Islamica*. 71, ss. 115 - 126.

NALBANTOĞLU, H. Ü. (1975). Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı Ürün ve Kent Ekonomisi. *Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri Metinler-Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*. Ed. O. Okyar, ss. 33-65. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ÖNER, E. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*. Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, yayın no 2005/369, 2. Baskı.

ÖZ, M. (2007). Reâyâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 34, ss. 490 - 493.

ÖZ, M. (2010). Tahrir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 39, ss. 425 - 429.

ÖZVAR, E. (2007). Osmanlılar (Mali Yapı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 33, ss. 521 - 525.

PAMUK, Ş. (2006). Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. Ed. M. Genç ve E. Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

PAMUK, Ş. (2007). *Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi (1500 - 1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

SANDER, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

SOLAK, İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı. *Osmanlı Teşkilat Tarihi*. (der. Tufan Gündüz), Ankara: Grafiker Yayın, ss. 83 - 117.

SUCESKA, A. (1985). Malikâne. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 41(1-4).

TABAKOĞLU, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TABAKOĞLU, A. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TABAKOĞLU, A. (2016). *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TOPRAK, Z. (1988). İktisat Tarihi. *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600 - 1908*. (ed.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.

TURAN, O. (1997). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

URSINUS, M. (2018). Osmanlı Mali Rejiminin Dönüşümü. *Osmanlı Dünyası*. (ed.) Christine Woodhead, İstanbul: Alfa Yayınları.

WERNER, E. (2014). *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300 - 1481)*. İstanbul: Yordam Kitap.

YEDİYILDIZ, B. (1999). Osmanlı Toplumunu. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. (ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA Yayınları, ss. 441 - 512.

YENİÇERİ, C. (1991). Bâc. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 4, ss. 411-413.

YI, E. (2004). *Guild Dynamics in Seventeenth-century Istanbul: Fluidity and Leverage*. Leiden: Brill.

“This page is left blank for typesetting”

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

Vergi yönetimi ve Türkiye’de ekolojik vergi reformu ihtiyacı*

Tax management and the need for ecological tax reform in Türkiye

Gökhan Aslan¹

Ayşe Yiğit Şakar²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye, e-mail: Gokhan.aslan@vdk.gov.tr

²Prof. Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, e-mail: ayseyigitsakar@gmail.com

Öz

Türk vergi sistemi niteliği itibariyle kapsamlı ve modern bir yapıda olup mükellef haklarını ve kamu yararını eşit ölçüde gözetmektedir. Kamu gelirleri arasında önemli bir yeri olan vergilerin adaletli bir şekilde tahsili ve yeniden dağıtımı ancak kararlı ve rasyonel politikalar içeren etkin bir vergi yönetimi ile gerçekleştirilebilir. Vergi yönetiminin etkinliği ise vergi aflarından kaçınılması, vergiye gönüllü uyumun artırılması, vergi mevzuatının sadeleştirilmesi ve vergi idaresinin yeniliklere açık olması gibi çok sayıda unsurda değişiklik yapılarak sağlanabilir. Böylelikle vergi toplama konusunda sorun yaşamayan vergi idaresinin iklim krizi ve çevresel bozulma gibi önemli sorunlarla mücadele etmek için mali politikalar geliştirmesi beklenebilir. Nitekim vergilerin ekolojik sorunlarla mücadelede etkili bir araç olarak kullanıldığı ve literatürde çevresel tahribatla mücadele amacı taşıyan ve kamu gelirinden mahrum bırakmayan ekolojik vergi uygulamalarına sıkça rastlandığı bilinmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde çevresel amaçlarla uygulanan vergiler Türkiye’de daha çok finansman kaynağı olarak görülmüştür. Bu kapsamda çalışmamızda, küresel iklim krizinin Türkiye’de yarattığı sorunların ekolojik vergi uygulamaları ile azaltılabilmesi için etkin bir vergi yönetiminin gerekliliği incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Vergi Yönetimi, Ekolojik Vergi, Kamu Geliri, İklim Krizi.

JEL kodları: H23, Q5, H8.

* "Bu makale Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR danışmanlığında Gökhan ASLAN tarafından hazırlanan Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Ekolojik Vergi Reformu: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması konulu yüksek lisans tezinden türetilmiştir."

Citation/Atf: ASLAN, G. & YİĞİT ŞAKAR, A. (2023). Vergi yönetimi ve Türkiye’de ekolojik vergi reformu ihtiyacı. *Journal of Life Economics*. 10(2): 101-112, DOI: [10.15637/jlecon.1965](https://doi.org/10.15637/jlecon.1965)

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Gökhan Aslan
E-mail: Gokhan.aslan@vdk.gov.tr

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

The Turkish tax system is thorough and contemporary in nature, and it equally protects the taxpayers' rights and the public weal. Therefore, an efficient tax administration with determined and rational policies can ensure the fair collection and redistribution of taxes, which are significant sources of public revenue. A number of adjustments can be made to increase the efficacy of tax management, including avoiding tax amnesties, improving voluntary tax compliance, simplifying tax legislation, and updating tax administration. Consequently, it is probable that the tax administration, which has no trouble collecting taxes, will create fiscal policies to address urgent problems such as the climate crisis and environmental degradation. In fact, it is widely accepted that taxes can be a useful tool in the fight against ecological problems, and ecological tax implementations that aim to halt environmental deterioration without depriving the public revenue are commonly used in literature. However, environmental taxes implemented in developed countries seen as a source of revenue in Türkiye. In order to reduce the problems caused by the global climate crisis in Türkiye through ecological tax practices, the need for an effective tax governance system will be investigated throughout this research.

Keywords: Tax Governance, Ecological Tax, Public Revenue, Climate Crisis.

JEL codes: H23, Q5, H8.

1. GİRİŞ

Türkiye'de kamu yönetiminin sürekli bir değişim içerisinde olduğu idari teşkilatta yapılan değişikliklerde görülmektedir. Vergi yönetiminin unsurları arasında yer alan ve farklı birimler tarafından yapılan denetim faaliyeti, 2011 yılında yapılan değişiklik sonucunda Vergi Denetim Kurulu bünyesinde birleştirilmiştir. Mükellef haklarını gözeten Mükellef Hakları Kurulu'nun benzer şekilde oluşturulması vergiye uyumu artıran dolayısıyla vergi yönetim sürecine olumlu katkıları olan önemli bir değişim olarak görülebilir. Vergi yönetiminin etkinliğini belirleyen unsurlar arasında kurumların ve personelin yönetimi de yer almaktadır. Personelin niteliğini artırıcı eğitimlerin varlığı ve kurum idarecilerinin tarafsızlığı başarılı bir vergi yönetimine ulaşmayı hızlandırabilir.

Vergi yönetiminin mali anlamda etkinliği önemli olmakla birlikte vergi düzenlemelerinin çevreyle ilgili sorunların çözümünde kullanılabilecek araçlardan olduğu unutulmamalıdır. Zira iklim krizinin etkilerinin gittikçe hızlandığı günümüzde, dünyada yaşanan benzer çevresel sorunlar ile mücadelede vergisel düzenlemeler ile birlikte farklı önleyici politikalar uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde ekolojinin daha fazla bozulmasını engellemek için mali araçlardan faydalanılarak vergisel teşvik ve indirimlerin yanında CO2 salınımını azaltmak için başta karbon vergisi olmak

üzere kirleticilere yeni vergiler uygulanmaktadır. Aynı şekilde gelişmiş ekonomilerde bir bütün olarak ekolojik vergi reformları ya da birkaç ekolojik vergi seti yürürlüğe konulurken diğer ülkelerde ekolojik vergi reformlarına olan ilgi eksik kalmıştır.

Türkiye'de kamu gelirleri arasında vazgeçilmez bir yeri olan vergilerin kamu harcamalarının önemli bir kısmını karşıladığı düşünüldüğünde kamu geliri olarak tahsil edilebilecek vergilerden vazgeçilmesinin zorluğu bilinmekle birlikte çevresel tahribatın önüne geçmek için kapsamlı bir ekolojik vergi reformuna ihtiyaç duyulduğu da somut bir gerçek olarak durmaktadır. Bu kapsamda vergi gelirlerini azaltmayacak reform çalışmalarına başlanması ve ülkemizin derinden hissedeceği iklim krizi etkilerinin azaltılması ve engellenmesi aşamasında vergi yönetimine önemli görevler düşmektedir.

Ekolojik vergi reformu ile iklim krizine etkileri olan kirleticilerle mücadele edilmesi ve CO2 salınımının azaltılması gibi olumlu sonuçlara ulaşılırken hane halkları ve diğer ekonomik birimler üzerinde ilave bir vergi yükü getirilmesi gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu kapsamda vergi yönetimi tarafından çevresel bozulmanın önüne geçme ve yeni bir finansman kaynağı sağlama gibi olası faydaların yanında vergiye gönüllü uyumda azalma ve vergi yükünde artış şeklinde ortaya çıkabilecek muhtemel olum-

suz etkileri göz önünde bulundurarak geniş bir ekolojik vergi reformuna başlanması önem arz etmektedir.

Çalışmamızda öncelikle Türkiye'deki vergi yönetimine ve vergi yönetiminin etkinliğini sınırlayan unsurlara yer verilecektir. Ardından dünyada mevcut önemli sorunlar arasında sayılan iklim krizi ile mücadelede Türkiye'de ekolojik bir vergi reformuna ne ölçüde ihtiyaç duyulduğuna ve ülkede uygulanabilecek ekolojik vergilere değinilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise etkin bir vergi idaresinin varlığında uygulanacak ekolojik vergi reformlarının başarısı ve önemi yer alacaktır.

2. VERGİ YÖNETİMİ

2.1. Vergi Yönetimi Kavramı

Vergi yönetimi, Anayasaya uygun olarak vergi yükünün adaletli bir şekilde dağılımını, vergi kanunlarının oluşturulmasını ve güncellenmesini, vergileme süreçlerini (tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil, terkin), mükelleflerin haklarının gözetilmesini ve mükelleflerin vergiye uyumunu kapsayan geniş bir kavramdır. 1982 Anayasasının Vergi Ödevi başlıklı 73. maddesinde: *"Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafiyet, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir."* hükümlerine yer verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982:23).

Anayasa ile düzenlenen vergi ödevinin mükellefler tarafından tam olarak yerine getirilmesi ise vergi idaresinin etkinliği, vergi ahlakı, vergi bilinci, vergi oranları, vergi teşvikleri, vergi muafiyetleri, vergi afları ve vergi mevzuatının karmaşıklığı gibi çok sayıda unsura bağlıdır.

2.2. Vergi Yönetiminin Amacı

Kamu harcamalarının finanse edilmesinde, üretim, sanayileşme ve yenilik gibi birçok unsurun etkisi görülmektedir. Vergi gelirlerine bağlı bir

ülkenin kamu harcamalarını finanse edebilme ise, vergi sisteminin yeterli gelir üretmesine bağlı olup vergi sisteminin gelir üretme kabiliyeti ise vergi yönetiminin işlevselliğine bağlıdır, ancak Türkiye'de olduğu gibi gelişmekte olan ekonomilerin çoğunda vergi yönetimi, verimsizlik ve etkisizlik ile karakterize olmuştur (Pantamee ve Mansor, 2016).

Vergi oranlarının yükseltilerek kamu gelirlerinin artırılması yerine vergiye gönüllü uyum içerisindeki mükelleflerin sayısının artırılması ve vergi bilincinin oluşturulması vergi yönetiminin politika tercihleri arasında yer almalıdır.

Bu kapsamda etkin ve verimli olarak tanımlanabilecek bir vergi yönetiminin amaçları şöyle sıralanabilir. Mükelleflerin vergi kanunlarına uyumunu amaçlayarak daha büyük risk unsuru taşıyan gelir odaklarına yönelik bir denetim stratejisi oluşturur. Vergi ödevlerini yerine getiren mükelleflere teşvik edici ve bilgilendirici eğitimler sağlarken, vergi bilinci daha düşük mükellefleri denetime tabi tutar. Mükellefin beyanlarını üçüncü taraf bilgi sağlayıcılarının verileri ile karşılaştırarak riskleri tespit eder. Bilgi teknolojilerinden yararlanarak vergi ödeme sürecini kolaylaştırır ve kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltır. Vergi ahlakını destekleyen basit ve istikrarlı vergi mevzuatının oluşturulması için gerekli önlemleri alır (Jensen ve Wöhlbier, 2012).

Türkiye'de Anayasal ödevler arasında yer alan vergi ödeme ödevinin adaletli bir şekilde yerine getirilmesinin sağlanması amacıyla, mükellefler arasında adalet duygusunu zedeleyecek ve vergiye gönüllü uyumlarını azaltacak vergi uygulamalarına son verilmesi (af, muafiyet ve istisna uygulamaları ile vergilerin terkin) ve vergi kanunlarının sadeleştirilmesinin sağlanmalıdır.

Verginin belirli bir kesim üzerinde bırakılması yerine daha adil bir vergi sistemi oluşturulması ve güncel çevreci vergi uygulamaların incelenerek kapsamlı reformların hayata geçirilmesi gerekli görülmektedir.

2.3. Vergi Yönetim Teşkilatı

Türkiye'de vergi yönetiminin en etkili aktörü kuşkusuz Hazine ve Maliye Bakanlığıdır. 2018 yılında resmi gazete yayımlanarak yürürlüğe gi-

ren Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde (1 sayılı) Hazine ve Maliye Bakanlığının görev ve yetkileri belirlenmiştir. Buna göre Bakanlığın vergi yönetimine ilişkin temel görev ve yetkileri arasında : *“Vergi incelemesi ve denetimine ilişkin temel politika ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapmak ve belirlenen politikaların uygulanmasını sağlamak, vergi kayıp ve kaçığı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tespit etmek ve bunları önlemek amacıyla risk analizi yapmak ve maliye ve ekonomi politikalarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve bu politikaları uygulamak”* yer alır (1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

Bakanlığın vergi organizasyonuna ilişkin hizmet birimleri merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkez teşkilatında Vergi Denetim Kurulu ve Bakanlığın bağlı kuruluşu olan Gelir İdaresi Başkanlığı vergi yönetiminin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca Bakanlığın vergi politikaları üzerinde etkili olan Vergi Konseyinin varlığı önemlidir.

Türkiye’de vergi yönetiminin etkinliğinin göstergelerinden biri olan denetim gücü esas itibariyle Bakanlığın hizmet birimlerinden olan Vergi Denetim Kurulu bünyesinde istihdam edilen denetim elemanları tarafından yerine getirilmektedir.

Türkiye’de uygulanan vergi kanunlarının genel uygulama usul ve esaslarını düzenleyen Vergi Usul Kanunu’nun 134 ve 135. maddelerinde vergi incelemesinin amacı ve incelemeye yetkili olan kişilere: *“Vergilerin doğru bir şekilde hesaplanıp ödendiğinin araştırılması ve tespitini sağlamaktır. Vergi incelemesinin; Vergi Müfettiş ve Yardımcıları ile çeşitli kademedeki müdürler tarafından*

yapılabileceğine.” şeklinde yer verilmiştir (Vergi Usul Kanunu, 1961:38).

2.4. Vergi Yönetimini Etkileyen Unsurlar

Vergi yönetimini etkileyen en önemli unsurlar arasında vergiye gönüllü uyum, mali idarenin özerkliği, vergi afları, personelin niteliği ve vergi sistemi yer almaktadır. Çalışmamızda önemli görülen unsurlara aşağıda yer verilerek bu unsurların etkin bir vergi yönetimi üzerindeki etkileri incelenecektir.

2.4.1. Vergi Afları

Vergi affı, yasal mevzuata göre kendilerine vergi borcu çıkabilecek kişilerin ceza korkusu olmaksızın, geçmiş hesap dönemlerine ilişkin vergi yükümlülüklerinin belirli bir miktarını belirli bir süre içinde ödemeleri için geçerli bir fırsat olarak tanımlanabilir. Aynı şekilde aflar, ülke vatandaşlarının yurtdışında bulunan mevduatlarının ekonomiye kazandırılması için kullanılan araçlar arasında yer alır. (Darmayanti, 2019: 382). Başka bir tanımla vergi affı, çeşitli hileli hareketlerle ödemeleri gereken vergilerin doğruluğunu etkileyen gerçek veya tüzel kişi mükelleflerin kanunlarla belirlenen bir oran veya tutarda vergi ödeyerek hileli hareketlerine bağlı olarak ileride ortaya çıkabilecek muhtemel cezalarla karşı karşıya kalmasını engelleyen bir hükümet programıdır.

Af kanunları genellikle zamanaşımı hükümleri dikkate alınarak mükelleflere geriye dönük beş yıl için matrah/vergi artırımında bulunma gibi

Tablo 1. Vergi affı yasalarının muhtemel olumlu ve olumsuz sonuçları

Olumlu sonuçlar	Olumsuz sonuçlar
❖ Vergi gelirlerinde dönemlik hızlı tahsilat	❖ Uzun vadeli vergi gelirlerinde azalma
❖ Vergi idaresinin iş yükünün azalması	❖ Vergiye uyumlu mükelleflerde adaletsizlik hissi
❖ İdari yargı yükünün azalması	❖ Vergiye gönüllü uyumun düşmesi
❖ Vergi yönetim maliyetlerinde azalma	❖ Vergi suçlarında artış

Kaynak: ALM, J. ve Rath, D. M. (1998).

haklar tanımaktadır (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 1961:114). Yasalaşan af kanunları ile tanınan bu haklar belli istisnalar dışında (kaçakçılık suçları, Özel Tüketim Vergisi vb.) mükellefleri muhtemel ceza ve tarhiyatlardan aftan yararlananlar için korumaktadır.

Türkiye’de sıklıkla başvuru vergi afları kamuya gelir sağlama, vergi teşkilatının aşırı iş yükünü hafifletmek ve seçim dönemlerinde vaat olarak kullanılmak gibi ekonomik ve siyasi amaçlar taşımaktadır. Af kanunlarının yürürlükte olduğu sürenin bir takvim yılından daha kısa olduğu dikkate alındığında hızlı bir finansman kaynağı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak af kanunları mükelleflerin vergiye uyum seviyesini negatif yönde etkilemesi gibi uzun süreli negatif sonuçları da beraberinde getirebilecektir (Tekin ve Tuncer, 2013). Vergi aflarının muhtemel sonuçlarına ilişkin özet tablo aşağıdaki gibidir.

2.4.2. Mali Mevzuat Yapısı

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere literatürde yapılan çalışmalardan elde edilen kanıtlar özellikle gelişmiş ülkelerde modern vergi sistemlerinin oldukça karmaşık olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2010 yılında Avusturya’da bir vergi hâkimi “*vergi mevzuatının aşırı karmaşık olduğunu*” ifade ederken, ABD’de 2010 tarihli bir raporda mükelleflerin vergisel işlemler için yaklaşık 7,6 milyar saat harcadıkları yayımlanmıştır. Benzer bir durum karşısında Birleşik Krallıkta “*Vergi Basitleştirme Ofisi*” kurularak daha basit bir vergi yapısı oluşturulmak amaçlanmıştır. Vergi mevzuatının karmaşıklığı çok boyutlu bir kavram olup kişilerin bakış açısına, önyargılarına ve uzmanlık alanlarına göre farklı anlamlar ifade eder. Bir iş insanı için vergi karmaşıklığı, vergisel ödevlerin yerine getirebilmesi için harcanan para ve zaman iken bir muhasebeci için vergi beyanlarının eksiksiz hazırlanması ve vergi danışmanlığı hizmeti sağlanması için harcanan zamanı ifade eder (Tran-Nam ve Evans, 2014).

Türkiye’de yürürlükte bulunan vergi mevzuatı incelendiğinde gelir vergileri (Örneğin: Kurumlar ve Gelir Vergisi), harcama vergileri (Örneğin: Şans Oyunları Vergisi ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi) ile servet vergileri (Örneğin:

Emlak Vergisi ve Veraset İntikal Vergisi) kategorilerinde olmak üzere sayısız vergi çeşidi bulunmaktadır. Vergiye tabi işlemlerin ise birden fazla vergiye tabi olacağı düşünüldüğünde mükelleflerin ve hatta vergi uzmanlarının da bu karmaşıklık içinde kaybolmayacağını düşünmek ancak iyimser bir durumda söz konusu olacaktır. Diğer taraftan vergi kanunlarının vergiden kaçınma ve vergi kaçırma oranlarını düşürmek gibi çeşitli sebepler bilinçli bir şekilde karmaşık olarak hazırlandığını veya mükelleflerin vergi okuryazarlıklarının geliştirilmek istendiği söylemek mümkündür.

Karabacak (2013), tarafından vergi mevzuatının karmaşıklığını ölçmek amacıyla yapılan bir çalışmada bulunan sonuçlar vergi mevzuatının sadeleştirilmesine ilişkin çalışmalara en kısa sürede başlanmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda vergi yasalarının okunabilirliği üzerine 248 üniversite öğrencisine “*çıkartmalı okunabilirlik*” tekniği uygulanmıştır. Çıkartmalı uygulama tekniğinin uygulanması aşamasında öğrenciler temel vergi hukuku bilgisi olanlar ve olmayanlar şeklinde iki farklı gruba ayrılmış ve vergi kanunlarına ilişkin metinler ile serbest okuma parçaları okutulmuştur. Çalışmanın bulguları incelendiğinde her iki gruba ait katılımcıların serbest okuma parçalarına ilişkin test puanlarının yüksek olduğu yani okuma becerilerinde herhangi bir eksiklik olmadığı ancak vergi mevzuatına ilişkin metinleri anlayamadıkları ve puanlarının düşük olduğu ortaya çıkmıştır (Karabacak, 2013).

2.4.3. Cezalarda İndirim Müesseseleri

Vergi aflarında olduğu gibi mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu ve vergi yönetiminin başarısını etkileyen başkaca uygulamalar da mevcuttur. Sürekli vergi afları olarak nitelendirilebilecek vergisel düzenlemeler arasında izaha davet, tarhiyat öncesi ve sonrası uzlaşma, cezalarda indirim, pişmanlık ve ıslah, cezadan indirim ve kanun yolundan vazgeçme gibi müesseseler yer almaktadır.

Vergi yönetiminin işleyişini engelleyen bu tür uygulamaların genel olarak mükellefler lehine olduğu açık olsa da vergi kayıp ve kaçığının artmasına neden olmakta, vergiye gönüllü uyumu

yüksek olan mükellefler için haksız bir rekabet unsuru yaratmakta ve adil bir vergilemenin önüne geçmektedir.

2.4.4. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı kısaca, bireylerde “*vergi ödemenin içsel motivasyonu*” olarak tanımlanabilir. Vergi ödeme isteği, kişinin ahlaki sorumluluğuna ve vergi ödeyerek ülkesine katkıda bulunmaya olan inancıdır. Vergi ahlakı, hile yapmaktan kaynaklanan ahlaki pişmanlık veya suçluluk duygularıdır (Torgler, 2005).

Vergi ahlakını etkileyen nedenler arasında başta ekonomi olmak üzere kültürel ve sosyal faktörler bulunmaktadır. Türkiye’de vergi ahlakını etkileyen temel faktörler arasında vergi yükü öne çıkmaktadır. Ekonomik şartların kötüleştiği buhran dönemlerinde vergi kayıp ve kaçığının arttığı, bireylerin üzerlerine düşen vergi yükünü daha çok sorguladıkları ve vergi ahlakının düştüğü ortaya çıkmıştır (Bitzenis ve Vlachos, 2018).

Yapılan çalışmalarda bireylerin devletin temel organları olan yasama, yürütme ve yargıya olan güvenleri arttıkça vergi ahlaklarının yükselmesi daha olası görülmektedir (Korgaonkar, 2022).

2.4.5. Özerklik

Özerklik, bağımsızlık dâhil olmak üzere birçok anlama gelebilir, ancak kamu yönetimi açısından bir devlet dairesinin, kurumunun veya kuruluşunun yasal biçim, gelir, statü, mali işlemler, bütçe, insan kaynakları ve idari işlemler açısından hükümete bağımlı olmadan faaliyette bulunabilme seviyesini ifade eder (Crandall ve Cotarelli, 2010).

Vergi yönetiminin hükümetten bağımsızlığı üzerine yapılan çalışmalarda, bağımsızlık seviyesi arttıkça vergi idaresinin etkinliğinin de arttığı bulgularına rastlanmıştır (Amanuel, 2021). Türkiye’de vergi yönetimi teşkilatı dikkate alındığında Vergi Denetim Kurulu, Gelir İdaresi Başkanlığı veya diğer kurumların hükümete karşı bir özerkliğe sahip olmadığı, ancak denetim gücünü oluşturan personelin kısmi de olsa bir özerkliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu kapsamda mevcut vergi yönetiminin eksiklikleri arasında bulunan özerkliğin önemli bir kavram olduğu dikkate alı-

narak vergisel anlamda etkin ve kapsayıcı politikaların hayata geçirilmesinin temini için gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi şarttır.

3. TÜRKİYE’DE EKOLOJİK VERGİ REFORMU İHTİYACI

3.1. İklim Krizi ve Ekolojik Vergileme

İklim krizinin etkileri hafiflememesine rağmen bazı gelişmiş ülkeler dışında küresel toplum bu durumu tersine çevirecek önlemler almaktan geri kalmıştır. 2019 yılına kadarki on yıllık süreçte kaydedilen sıcaklık rekorları kıtalar arası orman yangınları, kuraklık ve sel gibi doğal afetlerin yaşanmasına sebep olmuştur. 21. yüzyılın sonuna kadar küresel sıcaklıkların daha da artması beklenmektedir. Paris Anlaşması ile belirlenen sera gazı salınımındaki düşüş hedefleri, insan faaliyetini oldukça kısıtlayan ve büyük yıkıcı etkileri olan Covid-19 salgınına rağmen gerçekleşmemiştir. Hâlbuki iklim krizinin sebep olacağı muhtemel etkiler Covid-19 salgınının yarattığı yıkıcı etkilerden çok daha büyük olacaktır (UN, 2020).

20. yüzyılın son çeyreğine doğru iklim krizi etkileri sonucunda ekolojik vergilemeye olan ilgi artmış ve reform uygulamalarına ilişkin çalışmalar bazı gelişmiş ülkelerde uygulamaya konulmuştur. Bu ilginin temel sebepleri arasında çevre kalitesinin bozulması ve çevre vergilerinden elde edilen gelirlerdir. Çevre vergilerinden elde edilecek gelirler hem çevresel amaçlarla kullanılabilir hem de gelir dağılımı bakımından bozucu etkileri bulunan vergilerin (Örneğin: Ücret vergileri) düşürülmesine katkı sağlayabilir. Böylelikle hükümetler daha temiz bir çevrenin yanında bozucu etkileri olan vergilerin azaltılması ve istihdamın artırılması (istihdam oranlarını etkileyen çeşitli vergi ve primlerin azaltılması yoluyla) ile üçlü kazanç elde edebilir (Bovenberg, 1998).

Krizaniç ve diğerleri’nin yapmış oldukları Avrupa Birliği içerisinde yer alan 17 ülke verisi kullanılarak gerçekleştirilen ve ekolojik vergilerde yapılacak artışlara bağlı atık üretimi ve CO2 salınımdaki değişiklikleri araştıran bir çalışmada; enerji ve ulaşım sektörlerinde tahsil edilen çevre vergilerinde %1 oranında gerçekleşecek bir artış aynı sektörlerde sırasıyla kişi başı %0.13 ve %0.5

oranında CO2 düşüşü sağlamıştır (Križanič ve diğerleri, 2019). Bu kapsamda ekolojik vergilerin iklim krizi ile mücadelede önemli bir unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

İklim değişikliği ile mücadelede İsveç, 1990 yılında ekolojik vergi uygulamalarına öncülük eden ilk ülkeler arasındadır. İsveç'te uygulanan karbon vergisi ve diğer teşvikler sonucunda 1990 ve 2010 yılları arasında sera gazı emisyonlarında %9 gibi önemli bir düşüş sağlanmıştır. (Nekrasenko, 2012). Birleşik Krallık iklim hedefleri kapsamında 1990'lı yıllardan itibaren iklim değişikliği vergisi, hava yolcuları vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi gibi çok sayıda ekolojik vergi uygulamaya başlamıştır (Bassi ve diğerleri, 2013). Kyoto Protokolü imzalayıcıları arasında yer alan Birleşik Krallık, protokolün 1990-2010 yılları için emisyon düşürme hedefi olan %8'i çok geçmeden 1999 yılında yakalamıştır (Leicester, 2006).

Almanya, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Hollanda ve İsveç gibi altı ülkede uygulanan ekolojik vergi reformlarının 1994- 2012 yılları arasında sera gazı salınımlarına etkisini araştıran bir çalışmada; ekolojik vergi reformları sonucunda bu ülkelerde sera gazı salınımlarında ortalama %3.1 azalma olduğu ve en yüksek artışın %5,9 ile en yüksek vergi uygulayıcısı ülkelerden olan Finlandiya'da gerçekleşmiştir (Andersen ve Skou, 2010).

1990 ve 2017 yılları arasında, Türkiye'de CO2 emisyonlarında neredeyse üç kat artış yaşanmıştır. Aynı dönemde yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerjinin toplam enerji tüketimindeki payı yaklaşık %55 ile önemli ölçüde azalış kaydetmiştir. Verilerle açıklanan bu durum ise Türkiye'de insan sağlığı, çevre tahribatı ve ekonomik büyüme gibi çeşitli alanlarda olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Wolde ve Mulat, 2021). Gelişmekte olan ülkelerde CO2 salınımlarının önemli bileşeni enerji sektöründe kullanılan fosil(Kömür, doğal gaz ve petrol) yakıtlardır. Fosil yakıtların yerine temiz ve çevre dostu olan yenilenebilir enerji kaynakları ikame edilebilir.

Çevreye olumlu dışsalılık sunan tüketici ve üretici davranışlarının kalıcı olması için vergi farklılaştırmaları ile özendirilmesi ekolojiye önemli katkılar sunar (Çataloluk, 2014). Yenilenebilir

enerji kaynaklarına sağlanacak teşvikler ve toplumda yenilenebilir enerji kullanılarak üretilen ürünlerin kullanımının artırılması yoluyla karbondioksit salınımlarında istenen miktarlarda düşüş sağlanabilir. Türkiye yenilenebilir enerji potansiyeli bakımında zengin bir ülke olduğundan teşvik ve desteklerin artırılması ile fosil yakıtlara olan bağlılık yeni ve temiz enerji kaynaklarına yönlendirilebilecektir (Günay ve Yıldırım, 2022).

3.2. Türkiye'de Ekolojik Vergi Reformu Gerekliği

Genel olarak vergi reformları vergilemede etkinlik, adalet ve basitlik ilkelerini sağlamaya yönelik olsa da küresel gelişmeler, uluslararası rekabete uyum sağlama, toplumsal ihtiyaçların getirdiği sorunları çözme amacı da taşımaktadırlar. Vergi reformları uygulamaya konulurken kapsamlı ve kısmi vergi reformları olmak üzere iki farklı yaklaşım benimsenmektedir (Demirli, 2011).

Kapsamlı vergi reformları, vergi sisteminin ana vergilerinde veya yapısında ya da birden fazla vergi yasasını etkileyecek temel vergileme unsurları üzerinde değişiklikler yapılmasını içermektedirler. Kısmi vergi reformu yaklaşımında ise önceden belirlenmiş amaçlara dönük olarak vergilerde küçük çaplı değişiklikler yapılır. Kısmi vergi reformları kapsamında; sistemin bütünü ilgilendiren ve sonradan ortaya çıkan bir amacın vergi sistemi içine bütünsel olarak konulması (ekolojik vergi reformu), yeni teknolojilerin kullanılması ve yönetimin özleştirilmesi gibi düzenlemeler yapılabilir (Demirli, 2011).

Türk vergi sistemi çok sayıda vergi çeşidi barındırmasına rağmen çağın gereksinimlerine ayak uydurmakta zorlanan ve gelir sağlama amacı ile kullanılan politikalardan etkilenen bir karmaşıklık içerisindedir. Türkiye'de toplanan vergi gelirleri arasında Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Katma Değer Vergisi (KDV) önemli bir yer tutmaktadır. İklim krizinin yarattığı sorunların çözümü için kullanılan ekolojik vergiler arasında Türkiye'de Çevre Temizlik Vergisi, KDV, ÖTV ve Motorlu Taşıtlar Vergisi(MTV) sayılabilir. Ancak bunlardan ÇTV dışında kalan vergiler daha çok ekolojik amaçlar bakımından örtük bir şekilde uygulanmaktadır. Ancak bu vergilerin hem uygulama şekilleri hem de bu vergilerden tahsil

edilen gelirlerin yeniden dağıtımı bu vergilerin gelir unsuru politikaların ürünü olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ekolojik vergi reformları CO2 salınımı gibi çevreye zararlı etkileri olan unsurları azaltmanın yanında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de ilerde yaşanması muhtemel çevresel sorunlara geç olmadan çözüm yaratılması amacıyla ekolojik bir vergi setinin uygulamaya konulması gerekli görülmektedir. Ekolojik vergi reformlarına ilişkin yapılacak bir çalışmada öne çıkabilecek çeşitli vergi uygulamalarına aşağıda yer verilmektedir.

3.2.1. Karbon Vergisi

Sera gazı emisyonlarını azaltmada kullanılan politika araçları arasında karbon vergisine sıklıkla rastlamak mümkündür. Karbon vergisi, üretilen her bir ton CO2 salınımına bağlı olarak mal ve faaliyetlerin vergilendirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Finlandiya, 1990 yılında karbon vergisinin ilk uygulayan ülke olmuştur. Diğer İskandinav ülkeleri olan Norveç, İsveç ve Danimarka ise kısa sürede bu vergiyi benimsemiştir (World Bank, 2017:27). Karbon vergisinin İsveç uygulaması hem gelir yaratıcı hem de emisyon oranlarında önemli oranlarda düşüş sağladığı için literatürde başarılı bir örnek olarak gösterilmiştir. Verginin kademeli olarak artırılması, elde edilen gelirin yeniden dağıtılması ve çeşitli sektörlerle ilişkin teşviklerin sağlanması bu başarının bazı unsurları arasında sayılabilir.

Dünyada karbon vergisini uygulayan ülke sayısı 2018 yılı itibarıyla 20’den fazladır. Genel olarak vergi ilk uygulandığı yıllarda düşük oranlarda ve sınırlı sektörlerde denenmiş ve takip eden periyotlarda kademeli artışlar yapılmıştır. Örneğin Kanada’da 2008 yılında her bir ton CO2 emisyon miktarı başına 10 Kanada doları vergi alınırken kademeli artışlarla bu oran 2012 yılında 30 Kanada dolarına kadar yükseltilmiştir. Karbon vergisinden elde edilen gelirlerin kullanıma bakıldığında ülkeler arasında oldukça farklı uygulamalara rastlamak mümkündür. İskandinav ülkeleri gelirin belli bir kısmını kişi ve kurumlar üzerindeki gelir vergilerini telafi etmek ve çevresel programlar için kullanırken, Şili’de eğitim ve

sosyal amaçlarla kullanılmaktadır. Türkiye’nin de imzaladığı Paris Anlaşmasının imzalayıcıları arasında olan yaklaşık 80 ülkede iklim krizi etkilerini azaltmak için karbon vergisi veya benzeri uygulamalara ilişkin çalışmalar devam etmektedir (Timilsina, 2018)

Türkiye için uygulanacak karbon vergisi şüphesiz kendine özgü ve yeni bir model olmalıdır. Uygulanacak karbon vergisi modelinde matrah, vergi oranı, uygulama sonrası olası etkiler, karbon vergisi gelirinin kullanımı ve denetim gibi en az beş adımlık kontrol listesinin takip edilmesi gerekecektir (World Bank, 2017:14). Verginin matrahı belirlenirken kirletici faaliyetlerin yoğun olduğu sektörler ile kömür gibi yüksek CO2 salınımına sahip fosil yakıtların vergiden istisna tutulmaması ve vergi oranı kararlaştırılırken hem gelir yaratıcı hem de emisyon azaltıcı bir oranın belirlenmesi gerekecektir.

Karbon vergisinden elde edilecek gelirin yeniden dağıtımının, ücret geliri üzerinden alınan vergilerde yapılacak oransal indirimlere bağlı olarak, ne şekilde yapılacağı önemlidir. Karbon vergisi uygulamasının başarılı olması denetim ve yönetim faaliyetlerinin sorunsuz ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Küresel uygulamalarda olduğu gibi başarılı bir vergi uygulaması eşgüdümlü politikalarla desteklenmelidir.

Karbon vergisi oranının tek başına yüksek olması caydırıcı olmakla birlikte vergi kayıp ve kaçığının yükselmesine veya başka etkilere sebep olabilecektir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda farklı politika araçlarıyla desteklenmeyen karbon vergisinde, elde edilen gelirlerin daha çok kamu geliri olarak dikkate alındığı, emisyon hacimlerinin değişmediği ve karbon vergisi uygulaması sonucu fiyatların arttığı anlaşılmıştır (Hotunluoğlu, 2007).

3.2.2. Havacılık Vergisi

Küresel iklim krizi ile mücadelede sıcaklık artışının 1,5-2 derece ve altında tutulması Paris Anlaşmasının önemli hedefleri arasındadır (Owen, 2022). Havacılık sektörünün yarattığı CO2 miktarı enerji kaynaklı karbondioksit salınımının yaklaşık %2,5’ini oluşturmaktadır. İklim sorunu ile mücadele, tüm sektör ve ülkelerde politikalar geliştirilmesini gerektirmektedir. Havacılık

kaynaklı CO2 salınımını azaltmak için daha az karbon salınımına sahip biyoyakıtların kullanılması, teknolojik gelişmelerden faydalanılması ve hava trafiğinin azaltılması izlenebilecek stratejiler arasında sayılabilir (Jörgen ve diğerleri, 2019). Jet yakıtlarına uygulanacak ekolojik vergilerle birlikte yolculardan tahsil edilecek yeni bilet vergileri hava trafiğinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır.

Havacılık sektörü biletleme vergisi, KDV, yakıt vergisi, çevre vergisi ve kargo vergisi gibi birden fazla vergi çeşidinin konusuna girmektedir. Ancak bu vergilerden bazıları ya hiç alınmamakta ya da düşük oranlarda tahsil edilmektedir (Delft, 2019:19). Almanya'da 2011 yılında uygulanmaya başlanan bilet vergisi ile mesafeye bağlı olarak 8 Euro ile 25 Euro arasında ilave bir maliyet getirilmiştir. Uçak yakıtlarının ekolojik vergilere tabi tutulması ise havayolu şirketlerinin muhalefeti sebebiyle zor görülmektedir (Çataloluk, 2014).

Türkiye'de jet yakıtları ÖTV'den muaf olup, yolculardan bilet vergisi adı altında herhangi bir vergi tahsil edilmemektedir. Bu kapsamda daha az karbon salınımına sahip biyoyakıt ve ulaşım araçlarının kullanımının teşvik edilmesi ve vergi yönetimi tarafından gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile havacılık sektörünün oluşturduğu çevresel tahribat azaltılabilecektir (Yiğit Şakar, 2022).

3.2.3. Çevre Temizlik Vergisi

Türkiye'de çevresel kirliliğin önüne geçmek için uygulanan ilk mali araçlar arasında Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) yer alır. Belediyeler tarafından sunulan çevre temizlik hizmetlerinin karşılığı olarak tahsil edilen vergi, su tüketim miktarı üzerinden işyerleri ve binalardan ayrı ayrı olarak alınmaktadır. 1981 yılından itibaren uygulanan ÇTV'den elde edilen gelirlerin gayri safi milli hasıla, toplam vergi gelirleri ve bütçe gelirleri arasındaki payı çok düşük seviyelerdedir. Her ne kadar sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı anayasal bir hak olsa da ÇTV gelirinin düşük olması belediyeler tarafından sunulan çevre temizlik hizmetlerini olumsuz etkilemektedir.

Vergi yönetimi tarafından vergi gelirlerinin artırılması için, sunulacak hizmetlerin karşılığı olarak tahsil edilen ve bir nevi harç özelliği taşıyan

ÇTV'nin gerek vergi oranı gerekse de kapsamı genişletilerek daha kaliteli bir hizmet sağlanması ve çevresel bozulmaların önüne geçilmesi sağlanmalıdır. Vergi oranlarının yükseltilmesi dışında bireylerin çevreye daha duyarlı olmaları sağlanmalıdır.

3.2.4. Diğer Ekolojik Vergiler

Türkiye'de yakın bir tarihte uygulanmaya başlanan diğer bir ekolojik vergilendirme benzeri uygulama plastik poşet ücreti ve geri kazanım katılım payıdır. 2018 yılı ile yürürlüğe konulan bu müessese ile plastik poşetlerin ve diğer benzer ürünlerin yarattığı çevresel sorunlar ile mücadele edilmeye başlanmıştır. Uygulama ile plastik poşet kullanımı azalmış ve ek bir kamu geliri sağlanmıştır. Vergi yönetiminin uygulama sonuçlarının olumlu olması hususunu dikkate alarak süreci takip etmesi ve gerekli görülen alanlarda yeni düzenlemeler yapması gereklidir.

2019 yılında yasalaşan başka bir ekolojik vergi çeşidi olarak konaklama vergisi öne çıkmaktadır. Konaklama vergisi esas olarak geceleme hizmeti ve geceleme hizmeti ile birlikte sunulan diğer hizmetlerin karşılığı olarak hizmet sağlayıcılar tarafından tahsil edilecektir. Konaklama vergisinin oranı %2 olarak belirlenmiş olup, 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Konaklama vergisinden elde edilen gelirler doğrudan bütçe geliri olarak kayıt edilecektir. Çevresel tahribat dışında doğal ve kültürel mirasın daha iyi bir şekilde korunmasının sağlanması için konaklama vergisine çevreci bir amaç kazandırılması ve yerel idareler tarafından tahsil edilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'de uzunca bir süredir uygulanmakta olan ve servet vergileri arasında yer alan MTV, Avrupa Birliği ülkelerinde daha çok ekolojik bir vergi olarak uygulanır. Yerel MTV kanununda vergileme ölçütleri olarak taşıtın yaşı ve silindir hacmi dikkate alınmaktadır. Taşıtın silindir hacmi ne kadar büyürse ödenecek vergiler de aynı şekilde artmaktadır. Bu durum her ne kadar çevreci bir yaklaşım olsa da üzerinden MTV alınacak taşıtın yaşı arttıkça tahsil edilecek vergiler azalmakta, daha az vergi ödeme saikiyle taşıt tercihleri yaşlı araçlara kaymakta ve doğaya salınan emisyon miktarı etkilenecek çevreye olum-

suz sonuçlar doğurmaktadır.

Türk vergi sistemi çok farklı sayıda vergi uygulamasına sahiptir. Ancak ekolojik vergilemeye gereken önem bir türlü verilmemiştir. Uygulanan vergilerden çoğunun amacı kamu geliri elde etmek iken çevresel amaçlarla düzenlenen ekolojik vergiler ise kapsamlı ve etkin bir yapıda değildir. Bu sebeplerle doğrudan çevreyi ilgilendiren, iklim krizinin olumsuz etkilerini azaltabilecek ve etkin bir şekilde uygulanabilecek bir ekolojik vergi yapısına ihtiyaç duyulmaktadır.

3.3. Türkiye’de Ekolojik Vergi Reformunun Başarısı

Çevre krizi ile mücadelenin yanında istihdamda artış, vergi yükü fazla olan kesimlerde indirimler yoluyla vergilemede adaletin sağlanması, kamu gelirlerinde artış gibi birçok olumlu etkisi olan ekolojik vergi reformlarının başarısı sayısız faktöre bağlıdır. Bu faktörler arasında adil ve bağımsız vergi politikası ile etkin bir vergi yönetiminin varlığı başta gelmektedir. Ekolojik vergi reformlarının uygulanabilirliği ve başarısı vergi idaresinin politikalarının ne derecede verimli olduğuyla açıklanabilir.

Vergi yönetiminin çevresel kirlilikle mücadele kapsamında kirlitici faaliyetlerin azaltılması ve daha çevreci uygulamaların benimsenmesi noktasında işletmelere çeşitli sübvansiyonlar sunması ve toplumda farkındalık yaratması beklenebilir. Yenilenebilir enerji, balıkçılık, sanayi, tarım gibi sektörlerde işletmelere vergisel avantajlar sağlanması ve düşük faizli kredi kullanılması çevre kirliliğini azaltmada yararlanılabilecek sübvansiyonlar arasında sayılabilir. Yerel idareler olan belediyeler tarafından pet şişe, atık pil gibi çevreye zararlı ürünlerin hızlı bir şekilde geri dönüştürülmesini amaçlayan ve bireyleri ödüllendirerek teşvik eden çeşitli projelerin mevcudiyeti hem toplumda çevresel bir duyarlılık oluşturmakta hem de çevresel kirliliğin önüne geçmektedir (Arıkboğa, 2019).

Sahip oldukları düşük emisyon oranları sebebiyle çevreci olarak kabul edilen elektrikli motorlu taşıtların yaygınlaştırılması aşamasında farklı ülkelerde çeşitli teşvik ve indirimler sağlanmaktadır. Düşük CO2 salınımına sahip elektrikli ve hibrit araçlara Avusturya ve Hollanda gibi

ülkelerde özel kirlilik vergisinden miktarsal indirimler sağlanırken, bu araçlar Portekiz’de karbon vergisinden muaf tutulmuştur (Bilgin ve Orkunoğlu, 2010). Türkiye’de elektrikli araçların vergilendirilmesinde motor gücü dikkate alınmakta ve %10-60 arasında farklı ÖTV oranları uygulanmaktadır. Bu tür düşük CO2 salınımına sahip araçların vergi oranlarının daha düşük seviyelerde uygulanması veya başkaca vergisel avantajların sunulması çevresel tahribatın önüne geçmek için önemli katkılar sunabilir.

Ekolojik vergi reformlarının gerçekleşeceği bir ülkede, bütçelerin de ekolojik bir ruh taşıması geçiş sürecinde etkili olacaktır. Zira hükümet ve vergi yönetiminin reform politikalarına dair kararlılığı, oluşturacağı bütçelerin çevresel hedefler taşıması konusunda oldukça önemlidir. Ekolojik bütçeleme, bütçe kalemlerinin çevreye olan etkilerinin hesaplandığı ve çevresel amaçların ön planda tutulduğu bir bütçeleme tekniğidir (Bova, 2021). Çevresel sürdürülebilirlik amaçlarının gerçekleştirilmesi için ekolojik bütçelerin vergi, sübvansiyon, harç ve cezalar gibi politika araçlarıyla desteklenmesi gerekmektedir (Doğan ve Çoşkun, 2021).

Bu kapsamda ekolojik anlamda bir başarı için vergi politikalarından ve yönetiminden sorumlu olan ekonomi birimlerinin öncülüğünde sağlık, orman ve çevre bakanlığı, üniversiteler, yerel idareler, sivil kuruluşlar gibi toplumun tüm birimlerinin önerilerinin dikkate alınacağı ekolojik bir üst kurul ihdas edilerek çevreye dair önemli politikaların hızlıca uygulamaya konulmasının önü açılmalıdır (Erbaş, 2008).

4. SONUÇ

Ekonomik aktivitelerin mevcut yoğunluğu ve giderek artmaya devam edeceği gerçeği karşısında günümüz dünyasında çevreyi korumaya yönelik politikalara geçte olsa önem vermeye başlanmıştır. 2016 yılında yürürlüğe giren ve ülkemizin de taraf olduğu Paris İklim Anlaşması, çevreyi korumaya yönelik gerekli olan küresel eylem programlarından. Türkiye 2021 yılında Paris İklim Anlaşmasını onaylayarak, iklim anlaşmasının uzun vadeli hedefleri arasında yer alan sıcaklık artışının iki derecenin olabildiğince altında tutulması yükümlülüğünü kabul etmiştir.

Böylelikle Türkiye’de sera gazı emisyonlarının sebep olduğu iklim krizi etkilerini hafifletmek için etkili olabilecek bir amaç edinilmiştir. Anlaşmanın yükümlülüklerinin tam olarak yerine getirilebilmesi için başta ekolojik vergiler olmak üzere mali politika araçlarından yararlanmak gerekecektir.

Çevresel bozulma ile mücadelede kullanılacak politika araçları arasında vergiler ön plana çıkmakla birlikte, sübvansiyonlar, harçlar, vergi indirimleri gibi çok sayıda politika aracı mevcuttur. Ekolojik vergi reformlarının başarısı karbon vergisi, MTV, atık vergileri, havacılık vergisi ve çevreci faaliyetleri destekleyen sübvansiyon ve vergi indirimleri gibi mali araçların birlikte uygulanmasıyla artırılabilir. Bu kapsamda vergi politikalarının yürütücüsü durumunda olan vergi idaresine önemli görevler düşmektedir.

Ekolojik amaçları benimsemeyen ve etkin olmayan bir vergi yönetimi ile ekolojik vergi reformlarının hayata geçirilmesi daha zordur. Türkiye’de vergi yönetiminin en önemli amacı daha çok vergi geliri elde edilmesini sağlamaktır. Vergi yönetiminin etkinliği ise vergi afları, özerklik, kurumsallaşamama, personelin niteliği, vergi sisteminin sadeleştirilememesi gibi birden fazla unsurdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Vergi idaresinin iklim krizi gibi küresel sorunlara karşı daha duyarlı olabilmesi ve çalışmalar başlatması için öncelikle yönetimin etkinliğini etkileyen çok sayıda unsurla mücadele edilmesi gerekli görülmektedir. Vergi politikalarının devamlılık taşıması ve güncelleştirilmesi, eğitim faaliyetlerinin artırılması ve nitelikli personel yetiştirilmesi yapılacak ekolojik vergi reformlarının başarısına doğrudan etki edecektir.

ÇTV, Türkiye’de yerel idareler olan belediyeler tarafından uygulanan sayılı ekolojik vergilerdendir. Türk vergi sisteminde yer alan gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi gibi temel vergi kanunlarında ise ekolojik düzenlemeler neredeyse hiç yer almaz. Gelişmiş ülkelerde uygulanan karbon vergisi gibi CO2 salınımını azaltma amacı taşıyan vergiler Türkiye’de çevresel bir amaç taşımayan ÖTV adıyla uygulanmaktadır.

Ekolojik vergi reformları, 1990’lı yıllardan günü-

müze kadar farklı ülkelerde denenmiş ve sonuçlar elde edilmiştir. Türk vergi idaresinin çevresel saiklerle yapacağı ekolojik vergi reformunda; uzman kişi ve kuruluşlardan faydalanılması, izlenecek yol haritasının ve stratejilerin detaylı bir şekilde belirlenmesi, öncü reform uygulamalarının detaylı bir şekilde tetkiki ve reformun en kısa sürede uygulamaya geçirilmesi sağlanmalıdır.

Çevreci ülkelerde yaygın şekilde kabul gören karbon ve havacılık vergisi gibi CO2 salınımı ile mücadele eden ekolojik vergi setlerinin ülkemize uyarlanması, ÇTV ve konaklama vergisi gibi mevcut ama uygulamada yetersiz vergilerin küresel uygulama örneklerine göre ekolojik bir ruh ile yeniden düzenlenmesi ve izlenecek ekolojik politikaların kararlı bir şekilde devam ettirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ALM, J., & RATH, D. M. (1998). Tax policy analysis: the introduction of a russian tax amnesty. *GSU Andrew Young School of Policy Studies Working Paper*, (98-6), 1-10.
- AMANUEL, M. (2021). Determinants of tax administration efficiency in addis ababa revenue authority: in the case of selected small taxpayer’s branch offices (*Doctoral dissertation, St. Mary’s University*).
- ANDERSEN, P., & SKOU, M. (2010). Europe’s experience with carbon-energy taxation. *Surveys and perspectives integrating environment and society*, (3.2), 1-12.
- ARIKBOĞA, Ü. (2019). Çevre politikasının ekonomik araçları ve Türkiye’de belediye uygulamaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 23-50.
- BASSI, S., DECHEZLEPRÊTRE, A., & FANKHAUSER, S. (2013). Climate change policies and the UK business sector: overview, impacts and suggestions for reform. *Centre for Climate Change Economics and Policy Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment Policy Paper*, 1-59.
- BİLGİN, S. & ORKUNOĞLU, I. F. (2010). Fiskal ve ektrafiskal amaçlar bağlamında 1970’lerden günümüze çevre vergileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 77-108.

- BİTZENİS, A., & VLACHOS, V. (2018). Tax morale in times of economic depression: the case of Greece. In *Advances in Taxation. Emerald Publishing Limited*, 1-27.
- Bova, E. (2021). Green budgeting practices in the EU: a first review. *European Economy-Discussion Papers*, 1-40.
- CRANDALL, W. & COTTARELLI, C. (2010). Revenue Administration: Autonomy in tax administration and the revenue authority model. *Technical Notes and Manuals, (012)*, 1-11.
- ÇATALOLUK, C. (2014). Çevre sorunlarının önlenmesinde vergi politikası. *Electronic Turkish Studies*, 9(8), 1-14.
- DARMAYANTI, N. (2019). The effects of tax sanction, fiscal services, tax knowledge, and tax amnesty on taxpayer compliance. *ICBLP 2019 Indonesia* (p. 380), 1-10.
- DELFT, C. E. (2019). Taxes in the field of aviation and their impact. *Final Report*, 1-150.
- DEMİRLİ, Y. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde vergi reformları ve Türkiye’de gelir üzerinden alınan vergiler açısından değerlendirme, *T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- DOĞAN, A. & ÇOŞKUN, M. E. (2021). Çevreye duyarlı bütçe: Avrupa Birliği ve Türkiye değerlendirmesi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 17-38.
- ERBAŞ, A. (2008). Ekolojik çevre güvenlik vergisi sistemine ilişkin öneriler. *Vergi Raporu Dergisi*, 37-41.
- GÜNAY, E. & YILDIRIM, S. (2022). Yenilenebilir enerji kapasitesi açısından Türkiye’nin durumu. *KAYES-2022*, 21, 21-30.
- HOTUNLUOĞLU, H. (2007). *Karbon vergisi teorisi ve uygulaması, Doctoral dissertation*, Adnan Menderes Üniversitesi.
- JENSEN, J., WÖHLBIER, F., ve Generaldirektion Wirtschaft und Finanzen Europäische Kommission. (2012). Improving tax governance in EU member states: criteria for successful policies (Vol. 114). *Publications Office of the European Union*.
- JÖRGEN L., Anna E., Thomas S. ve Jonas Å.(2019). International and national climate policies for aviation: a review, *Climate Policy*, 19:6, 1-14.
- KARABACAK, Y. (2013). Türk vergi kanunlarının karmaşıklık düzeyinin ölçümü üzerine bir deneme. *Maliye Dergisi*, 165, 38-53.
- KORGAONKAR, C. N. (2022). The determinants of tax morale in India. (No. 22/381), 1-26.
- KRIŽANIČ, F., OPLOTNÍK, Ž., MENCINGER, J., & BREZOVNÍK, B. (2019). The influence of ecological taxes on the exposure of waste and CO2 emissions in a selected group of EU countries. *Journal of Comparative Politics*, 12(2), 38-48.
- LEİCESTER, A. (2006). The UK tax system and the environment. *The Institute for Fiscal Studies*, 1-92.
- NEKRASENKO, L. A. (2012). Perspective of environmental tax reform in Europe. *Mekhanizm Rehluwannya Ekonomiky*, 28-38.
- PANTAMEE, A. & MANSOR, M. (2016). A modernize tax administration model for revenue generation. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(7), 1-5.
- TEKİN, A. & TUNCER, G. (2013). Vergi afları sonrasında vergi uyum süreci. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(2), 1-26.
- TİMİLSİNA, G. R. (2018). Where is the carbon tax after thirty years of research?. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8493), 1-88.
- TRANNAM, B., & EVANS, C. (2014). Towards the development of a tax system complexity index. *Fiscal Studies*, 35(3),1-30.
- UN DESA (2020). Sustainable development goals report 2020. New York, United Nations Publications, 978-92-1-101425-9.
- WOLDE-R. Y. & MULAT-W. E. (2021). Do environmental taxes and environmental stringency policies reduce CO2 emissions? evidence from 7 emerging economies. *Environmental science and pollution research*, 28(18), 1-17.
- WORLD BANK (2017). Carbon tax guide: a handbook for policy makers. The World Bank Press, Washington DC.
- YİĞİT ŞAKAR, A. (2022). Financial incentives and recommendations for biomass energy in Turkey, the USA, Brazil, and China in the context of sustainable energy. *Current Issues and Empirical Studies in Public Finance*. Eds: B. Bozdoğanoglu ve A. Gerçek. 229-248, Berlin. Peter Lang GmbH. ISBN: 978-3-631-88167-5.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI, 1982.
- 213 SAYILI VERGİ USUL KANUNU, 1961.

Dijitalleşen hızlı dünyanın yavaş şehirleri “Cittaslow Kentlerin” sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkısı

Slow cities of the fast digitalized world contribution of “Cittaslow Cities” to sustainable local development

Zülcenah Şahin

Doktora Öğr., İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye, e-mail: zulcenahs@gmail.com

Öz

Antikçağda, varlığını duvarlara motiflenen izlerinden bildiğimiz yabancı insanoğlu, günümüzün dijitalleşen hızlı dünyasında, modern teknolojinin bilgi temelli akıllı iletişim araçları, parmak izi ve gözünün retinasıyla izlenebilir; iot, yapay zeka, bulut bilişim, co-robotlar, büyük verilerle entegre akıllı ev, araba, telefon, akıllı fabrikalar gibi uzaktan yönetilebilir, akıllı otonom sistemler ile konforlu bir yaşam sürmektedir.

Hal böyle iken, insanın dijital uygarlığı, kişisel verilerin siber güvenlik ihlali ve dijitalleşmenin hegemonyaya dönüşmesi tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır. Şimdilerde, bir taraftan Covid-19 pandemik salgın, iklim krizi ve kıt kaynaklarla mücadele eden insanoğlu, bir taraftan neslini devam ettirme umuduyla Dünyadan binlerce ışık yılı uzakta yaşanabilir gezegenlerin keşfine çıkarak, bilim ve insanlık için bir adım daha atmaya hazırlanmaktadır.

Dijital yeni teknolojilerin kabulü ile kapitalist sistemler, zaman ve mekandan bağımsız, hızlıca erişilebilen bilgilerle kitlelerin tüketim algısını tetikleyerek, pazarlama ve reklam stratejisiyle finans, sağlık, eğitim, turizm, sosyal medya, tarım, sanayi, gıda ve lojistik gibi pek çok üretim ve hizmet sektöründe Global Pazarlar oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, dijitalleşen hızlı Dünyanın Yavaş Şehirleri olarak anılan “Cittaslow Kentler”i, Cittaslow hareketinin yavaş yaşam, sakin şehir, sakin mahalle, yavaş yemek, yavaş hareket, yavaş turist felsefesi ile aktüel turizm hizmet eden, “yerel üret - yerel tüket” anlayışı ile sürdürülebilir yerel bir kalkınma modeli sunmaktadır. Cittaslow Kentler ile daha üretken, barışçıl, yavaş, sakin, sessiz, farkındalığı yüksek, misafirperver, düşünceli, yardımsever, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve görenekleri ile Cittaslow logosu salyangozun peşi sıra bıraktığı izler gibi geçmişin izlerini taşıyan tarihin ve kültürel mirasına sahip çıkan insanların huzurla yaşadığı, refah düzeyi yüksek, sosyal toplumların yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

Citation/Atf: ŞAHİN, Z. (2023). Dijitalleşen hızlı dünyanın yavaş şehirleri “Cittaslow Kentlerin” sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkısı. *Journal of Life Economics*. 10(2): 113-124, DOI: 10.15637/jlecon.1993

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Zülcenah Şahin
E-mail: zulcenahs@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cittaslow hareketi, Ekim 1999 yılında İtalya'nın Orvieto şehrinde başlamış olup, bugün Dünyada 33 ülkede - 287 kent üyesi vardır. 2009 yılında Seferihisar ile Cittaslow uluslararası ağına katılan Türkiye'nin bugün, en son kabul edilen Finike ile 18 şehirde 22 üyesi vardır. Haziran 2022'de İzmir, Cittaslow Metropol Projesi, Cittaslow Uluslararası Birliği ve İzmir Büyükşehir Belediyesi iş birliği ile Dünyanın ilk Cittaslow Metropolü olmaya hak kazanmıştır.

Bu çalışma ile Cittaslow hareketinin Yerel Yönetimler, Cittaslow Uluslararası Birliği, Dünya Belediyeler Birliği gibi global örgütlerin ekosistem işbirliği ile aktüel turizm türü olarak, sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkısı ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cittaslow, Cittaslow Metropolis, Yavaş Şehirler, Yerel Kalkınma, Aktüel Turizm Ekosistem İş birliği

JEL kodları: Z32, Q01

Abstract

In the antiquity, we know of its signature motified to the walls, and in today's digitizing world of speed, modern technology can be monitored by intelligent communication tools, fingerprint and eye retinas; iot, artificial intelligence, cloud computing, co-robots, integrated with big data, smart house lives comfortably with remote, intelligent autonomous systems like cars, phones, smart factories.

While this is the case, human digital civilization has faced the threat of cyber security and digitization of personal data becoming a hegemony. Nowadays, mankind struggling with the Covid-19 pandemic, fighting climate crisis and scarce resources, is preparing to take another step toward science and humanity by exploring habitable planets thousands of light -years away from the Earth, hoping to continue its generation.

With the acceptance of digital new technologies, capitalist systems trigger the consumption perception of the masses with quickly accessible information independent of time and space, and with the marketing and advertising strategy create Global Markets in many production and service sectors, such as finance, health, education, tourism, social media, agriculture, industry, food and logistics.

In this context, "Cittaslow Towns", which is referred to as the Slow Cities of the digitalized fast world, offers a sustainable local development model with the concept of "produce locally - consume locally" that serves actual tourism with the philosophy of slow life, calm city, calm neighborhood, slow food, slow movement, slow tourist. More productive, peaceful, slow, calm, quiet with Cittaslow Towns, he's very aware, hospitable, thoughtful, helpful, crafts, The Cittaslow logo, with its nature and traditions, is intended to spread social societies with high levels of prosperity, where people who have the history and cultural heritage of the past, such as the tracks the snail left behind.

The Cittaslow movement based in Orvieto, Italy was founded in October 1999, and today there are 287 city members from 33 countries around the world. Turkey joined the Cittaslow international network of Seferihisar in 2009 and today there are 22 members in 18 cities which is accepted last one Finike. In June 2022, İzmir, Cittaslow Metropol Project, Cittaslow International Union and İzmir Metropolitan Municipality were entitled to become the world's first Cittaslow metropolis.

This study focuses on the Cittaslow movement's contribution to sustainable local development as an actual tourism with ecosystem co-operation of global organizations such as Local Governments, Cittaslow International Union, World Municipality Association.

Keywords: Cittaslow, Cittaslow Metropolis, Slow Cities, Local Development, Cultural Tourism Ecosystem Collaboration.

JEL codes: Z32, Q01

1. GİRİŞ

Atıkçağdan bu yana insanoğlu, sonsuz merak ve ihtiyaç duygusuyla, varlığını devam ettirmek için üremeye, üretmeye, oluşturmaya ve elbette bunları kullanıp, tüketmeye odaklanmıştır. Bu yaşamsal döngü, bireylerin umut, vaat, marka, imaj, prestij, aidiyet algılarının son derece teknolojik kitle iletişim araçlarıyla izlenerek ve tetiklenerek, merak edilenin ihtiyaç olarak addedildiği günümüz dünyasında, kapitalist sistemin hızlı üretim ve dağıtım kanallarıyla, hızlı tüketimine olanak sağlanmaktadır.

Böylece, içinde bulunduğumuz 21. Yüzyılda yeni teknolojilerin sunduğu olanaklarla hızlı alışveriş, hızlı ulaşım, hızlı yemekle yaşamın hızlanması sonucu, tüketim odaklı hayatlar yaşanmaya başlanmıştır. İnsanlar doğadan ve birbirlerinden kopmuş, yaşamdan alınan haz, keyif ve lezzet azalmıştır. Tüketim odaklı hayatın insanlara mutluluk ve huzur getirmemesi, insanları farklı yaşam arayışlarına yönlendirmiş ve böylece yavaş yaşam, yavaş yemek ve akabinde başlangıcı 1990'lı yıllarda İtalya olan kentsel boyutta bir Cittaslow hareketi ortaya çıkmıştır. "Sakin Şehir" ve "Yavaş Kent" anlamına da gelen "Cittaslow" Yavaş Hareketinin – "Slow Movement" ın bir parçası olarak bilinmektedir (Yavaşkent, 2010).

Yavaş Hareketi (The Slow Movement) 1986'da Carlo Petrini'nin "Roma Piazza di Spagna" İspanyol merdivenlerinde açılmak istenen bir McDonald's Fast Food restoranına karşı Slow Food adı altında geleneksel, yerel üretimi ve yemekleri destekleyen, yerel bitki ve hayvan üretim yöntemlerini gelecek nesillere aktarmak amacıyla Cittaslow felsefi akımını benimseyen muhaliflerin protestosuyla başlamıştır. Bu gelişme zamanla diğer alt kültürler "Yavaş Seyahat", "Yavaş Alışveriş", "Yavaş Moda, Yavaş Turist" alanlarına yayılmıştır (Slow Food International, 1989). Çünkü, aksi halde McDonald's vb. yabancı sermayenin varlığı, yerel kültürün, geleneksel değerlerin ve ekonominin yozlaşmasına sebep olacak ve yerel kalkınma için bir tehdit unsuru teşkil edecek, bunun yanı sıra standarda bağlanmış, tek tip yemek fikrine mahal verilmiş olacaktı. Bu nedenle, hızlı "fast food" sağlıksız yemek yerine, "slow food" yavaş yemeğin lezzeti ile geleneksel, yöresel, sıradışı yemeklere sahip çıkılmıştır.

Tarihçesi 1986'da Yavaş Hareket oluşumuna dayanan Cittaslow, 15 Ekim 1999'da ilk Cittaslow kent olan Greve in Chianti ile resmen ortaya çıkmış bir yavaş şehir hareketidir. Cittaslow'un kuruluşu, İtalya'nın Bra, Positano, Orvieto, Greve in Chianti dört üye kentin iş birliği ile Orvieto Tiyatrosu'nda yayımladıkları bildirge ile duyurulmuştur. Cittaslow hareketi, İtalyanca "Cittaslow - Rete Internazionale delle città del buon vivere" yani Türkçe olarak "Yavaş Şehir" "Yaşamın kolay olduğu kentlerin uluslararası ağı anlamında kullanılmaktadır. Yavaş yaşamı savunan Cittaslow felsefesi hayatın haz alınacak bir hızda yaşanması gerektiğini savunmaktadır (Cittaslowturkiye.org, 2022). Cittaslow Hareketi, bugün dünyada 33 ülke, 287 şehir ve 20 ağa ulaşmıştır (Cittaslow.org/, 2023).

Cittaslow hareketi, Cittaslow logosu olan salyan-gozun antenleri ile iletişim kurması gibi, sosyal varlık olan insanların da birbirleriyle iletişim kurarak sosyalleşebilecekleri, geleneklerine, tarihine ve kültürel mirasına sahip çıkabilecekleri, misafirperver, çevre dostu, sürdürülebilir, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve yeni nesil teknolojik kolaylıklarının sunulduğu, sakin, refah düzeyi yüksek kentler oluşturma amacıyla başlatılmıştır.

Bu çalışma ile keyifli, huzurlu, sakin yaşamın hakim olduğu Dünya geneline yayılmış Cittaslow Kentlerin, Yerel Yönetimler, Cittaslow Uluslararası Birliği, Dünya Belediyeler Birliği gibi global örgütler ile Seyahat ve Turizm Acentaları, Hava-yolları, Konaklama Tesisleri ekosistem işbirliğiyle aktüel turizme kazandırılması amaçlanmaktadır.

Böylece, Cittaslow'un konforlu yaşam bilinci, Endüstri 4.0 Bilgi toplumunun dijital dönüşümle evrildiği, insanlığın hizmetine sunulan Süper Akıllı Toplum 5.0'in konforlu, refah düzeyi yüksek toplum oluşturma ekolüne hizmet edecektir.

Cittaslow hareketinin turizme açılmasıyla birlikte, yerel üret – yerel tüket felsefesiyle bir taraftan ziraate, tarıma, esnafa, çiftçiye, yerel kalkınmaya katkı sağlanırken bir taraftan da Cittaslow kriterlerinin gereği olarak doğal yetiştirilen gıda ürünlerinin sunulduğu Slow Food restoranlarla, hava kirliliği, trafik, gürültü ve kalabalığın olmadığı

kentlerde tatil olanağı bulan, sağlıklı, mutlu insanlar yaygınlaşacaktır. Böylece, sürdürülebilir sosyo-ekonomik toplumlar oluşturulabilecektir.

2. SLOW FOOD (YAVAŞ YEMEK) HAREKETİ

Yavaş Yemek anlamına gelen Slow Food hareketi, küreselleşmenin birçok ikonunun hegemonyaya karşı tepkisi olarak doğmuştur ve kültürel bir barikat özelliğine sahiptir (Reiger, 2004). Bu slow food hareketi, 1986 yılında Kuzey İtalya'daki Piedmont bölgesinde bulunan Bra adlı küçük bir kasabada gazeteci Carlo Petrini ve gastronomi yazarları, mutfak şeflerinden oluşan küçük gruplar tarafından başlatılmıştır. Petrini, 22 Haziran 1949 tarihinde İtalya'nın Bra kentinde dünyaya gelmiş olup, 1977 yılında şarap ve yiyecek hakkında yazmaya başlamıştır. Ve dünya çapında yayımlanan yüzlerce İtalyan süreli yayını ile Cittaslow hareketinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Petrini gazeteciliğinin yanı sıra; 1983'te İtalya'nın kâr amacı gütmeyen gıda ve şarap birliği Arcigola'nın da oluşturulmasına da destek olmuştur ve hala Slow Food yayınevinde birçok yayının editörlüğünü yapmaktadır. Ayrıca, İtalyan yerel dergi ve gazetelerde de köşe yazarlığı ve editörlük yapmaktadır. Ekim 2004'te kurduğu Gastronomi Bilimleri Üniversitesi ile yeni gastronomistlerin yetişmesi ve gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğini amaç edinerek, bilimsel ve toplumsal fayda sağlamıştır. Ve Carlo Petrini bu çalışmaların akabinde, Time dergisi tarafından yılın kahramanlarından biri seçilerek Londra'da Yılın İletişimcisi; Hollanda'da Sicco Mansholt ve New Hampshire Üniversitesi'nde kültürel antropoloji fahri derecesi; Eckart Witzigmann Almanya'da Bilim ve Medya Ödülünü almaya hak kazanmıştır (slowfoodnarlidere, 2022).

Slow Food Hareketinin kurucusu Carlo Petrini, sosyoloji okuduğu 1970'li yıllarda, radikal siyasete karışmıştır. Petrini ve ortakları için Slow

Food Hareketi yol gösterici bir sosyo-ekonomik mesaj niteliği taşımaktadır. 1980 yılında yerel üreticilere "köylüye" hizmet veren bir restoranın açılmasına yardım etmiştir. Yemeklerin makul fiyatlarda olması ilgi uyandırmıştır, yerel ve bölgesel yemek, şarap ve mutfakları keşfetmek için sunulmuş bir fırsattır. 1987'de gastronomi yazarı Petrini'nin yardımıyla "Gambero Rosso (Kırmızı Karides)" Slow Food himayesinde İtalyanca bir şarap rehberi yayınlanmıştır. Şarap imalathanelerini ve restoranlarını değerlendiren bu rehber, İtalya'da gastronomik kalitenin değerli bir hake-mi olarak kabul edilmektedir. Artık kurumsal olarak slow food hareketi sosyo-kültürel değerlerin somutlaşması (Dolfsma, 2001), sadece yiyecek ve şarap üretimi ve tüketimi yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bireysel damak zevki ve mutfak tercihi oluşturma konusunda da rehberlik etmektedir (Pietrykowski B., 2004). Aralık 1989'da Slow Food resmen dünyayı korumaya adanmış uluslararası bir organizasyon olarak doğmuştur. Eşsiz lezzetler, yerel yemek gelenekleri ve kaliteli yiyecek ve şarap hareketi olarak 48 ülkeyi temsil eden 77.000 bireysel üyeden oluşmaktadır (Slow Food International, 1989).

Yemek satın alma, pişirme ve yeme pratiği günlük yaşamın bir özelliğidir. Yemek, bedenleri ve kimlikleri yeniden üreten, dünyamızı ve kendimizi anlamlandırmamıza yardımcı olan, ilişkiyi tanımlamak için kullanılabilen, çok yönlü bir yaşam ritüelidir (Fischler, 1988) .

Yemek tüketimi ile sınıf, etnik köken, kültür veya ulus arasında (Gabaccia, 1998) ulusal kimlik niteliği taşımaktadır. Belirli yiyecek ve içeceklerle bağlantılı olarak bir ulusun özel ürünleri, jeolojik yapısı, üretim yaptığı toprağı, kültürü gibi bazı maddi olmayan niteliklerle ilişkili yerel bir coğrafi kültürdür (Guy, 2002)

Slow Food sosyal ekonomisinde sadakat, fiyat ve arzdaki dalgalanmalara karşı tampon olarak

Tablo 1. Slow Food Girişimlerinin Sosyal ve Ekonomik Belirtileri

Varlık Şekli	Kurumsal Bağlam	Slow Food Girişimi
İnsan sermayesi	Gastronomi Üniversitesi, Bilimler	Lezzet Eğitimi
Kültür Başkenti	Restoranlar, Çiftlik Pazarları	Keyif, Misafirperverlik, Lezzet Eğitim
Sosyal Sermaye	Presidia, Lezzet Gemisi	Sürdürülebilir tarım, Tüketim Bölgeleri

Kaynak: Dolfsma 2001, Robison ve diğerleri, 2002 -alıntı: Pietrykowski, B. Michigan University Eylül 2004

kullanılır. Sosyal Ekonomiye Bakış Topluluğu, sadakat ve fayda maksimizasyonunu taahhüt eden stratejisiyle güven, bağlılık ve dayanışma ile sosyal sermayenin ayırt edici özellikleri ile endüstriyel üreticilerin ortak seçimine açıktır (Etzioni, 1986).

Slow Food hareketi, kültürel sermayeyi bir biçime dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Sosyal sermayenin ölçüsü, yiyeceklerin bilgisi ve takdir edilmesi, sürdürülebilir zanaat üretimini teşvik eden tüketim uygulamalarında eşsiz bir kültürel mirası temsil eden tarım bölgesi olmasıdır (Hendrickson, M. K. and Heffernan, W. D, 2002: 364).

Aşağıda belirtilen Tablo 1’de, Slow Food Girişimlerinin Sosyal ve Ekonomik Belirtileri sermaye biçimleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Slow Food girişimlerinde özellikle kayda değer olan, Slow Food’un normalde kültürel sermaye ile ilişkilendirilen – mutfak lezzeti – ve onun benzersizliğinin korunması etrafında inşa edilmiş sosyal ekonomiye tabii bir nitelik kazanmıştır.

Tablo 1, Slow Food hedeflerinin nasıl olduğunu göstermiyor, insan sermayesi ve kültürel sermayenin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu gösteriyor (Bourdieu, 1984). İnsan sermayesi ve sosyal sermaye, aracılığıyla eğitim, istihdam ve toplum gelişimi arasındaki etkileşimin birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

3. CITTASLOW KENT ORGANİZASYONU

“Citta” İtalyanca “Şehir” ve “Slow” İngilizce “Yavaş” kelimelerinden oluşmakta ve Yavaş Şehir olarak ifade edilmektedir. Cittaslow, yaşamın iyi olduğu Uluslararası şehirler ağı olarak anılmaktadır. Cittaslow sürdürülebilir bir yerel kalkınma modelidir. Cittaslow birliğinin çalışma ilke ve kurallarının anlatıldığı 29 madde ve 6 ek belgeden oluşan tüzüğü bulunmaktadır. Tüzük-

te birliğin kuruluşu, organları, üyelik kriterleri, logo ve fon kullanımı gibi bir çok kural yer almaktadır. Birliğin merkezi Orvieto’dur (Sırım, 2012).

Cittaslow, kentlerde yavaş, doğal ve sürdürülebilir bir yaşam tarzını teşvik etmek amacıyla kurulmuş küresel bir harekettir.

Cittaslow Hareketi 1999’da İtalya’da oluşturulmuş bir birlik olup, bugün dünya çapında 33 ülkede 287 üye kenti vardır. 2023 yılı Cittaslow Türkiye verilerine göre ise, Türkiye’de 22 üyesi bulunmaktadır. 2022 Haziran ayında yapılan Cittaslow Uluslararası Genel Kurulu’nda “İzmir’in Dünyanın ilk Cittaslow Metropolü” olmaya hak kazandığı ilan edilmiştir. Uluslararası Cittaslow Birliğine başvuracak kentlerin nüfuslarının 50.000’den az olması ve kent yönetiminin Cittaslow felsefesiyle uyumlu olması şartı aranmaktadır. Başvuru sürecini Cittaslow Türkiye Ofisi yürütmektedir.

Cittaslow logo seçiminde, doğadan ve doğallıktan esinlenilerek “salyangoz” figürü tercih edilmiştir. Cittaslow kurumsal bir kimlik olarak, turuncu renkli ve kabuğunun üzerinde şehri taşıyan bir salyangozu, yavaş şehrin sembolü olarak kullanmayı uygun bulmuştur. Cittaslow’un logosu olarak seçilen salyangoz figürü Cittaslow’un temel felsefesi olan yavaşlığı, sakinliği ve bu şekilde hareket etmeyi tasvir etmektedir. Salyangoz doğal yaşamında hedeflediği rotada yavaş yavaş yol alır, acele etmez. Evini sırtında taşıyan salyangoz böylece her yere götürebilmektedir. Salyangoz figürü yavaşlığı, akıllıca hareket etmeyi ve ağırbaşlı olmayı ifade eder. Salyangozun yavaş hareket etmesi, günümüzün modern dünyasının gereği hızlı hareket etmenin yerine tamamen doğal yaşamın ve doğanın tercih edilmesini simgelemektedir (Şahin, 2017). Şekil 1’de Salyangoz olarak belirlenmiş logonun amacı;

Şekil1. Cittaslow Logosu

Kaynak: Cittaslow International Network of Cities Where Living is Good (Cittaslow.org, 2022)

- 1- Antenleri sayesinde iletişim kurar,
- 2- Yavaş hareket eder, haz verir, görmeyi sağlar, ağırbaşlılığı ifade eder,
- 3- Dış kabuğu serttir, içindeki canlı organizmayı korur,
- 4- Arkasında iz bırakır, izlenebilirliği, sürdürülebilirliği vardır.

Greve in Chianti Belediye Başkanı Paolo Saturnini Slow Food hareketinden etkilenerek Cittaslow hareketini ortaya koymuştur. Cittaslow'un temel prensibi olan yerel üret - yerel tüket felsefesinden hareketle kentlerin yaşam kalitesini ve yerel kalkınmayı iyileştirmeye odaklı bu fikrin tüm İtalya'ya yayılması ideali benimsenmiştir. Bu fikir, Bra (Francesco Guida), Orvieto (Stefano Cimicchi) ve Positano (Domenico Marrone) Belediye Başkanları tarafından da benimsenmiş ve Slow Food başkanı Carlo Petrini'nin katkısı ile yaygınlaştırılmıştır (Baldemir vd., 2013: 77).

Cittaslow hareketinin esas amacı, eko gastronomi kavramlarını günlük yaşam pratiğinde uygulayarak Slow Food felsefesini yerel topluluklar ve şehirlerin yönetimini genişletmektir. Cittaslow'un teması yerel toplulukların küreselleşmeden gereğinden fazla etkilenmeden modernite ile ilişki kurmasını sağlamaktır. Carlo Petrini'nin "Dünyayı küçük çiftçiler kurtaracak" sözü bize Cittaslow projesinin temelini gönüllülük esasına dayanan bilinçli, eğitilmiş, tüm gezegene umut verecek yüksek kaliteli, yavaş yolu seçmeyi hatırlatmaktadır. Üretmenin, ticaretin, tüketmenin yeni bir yolunu açan, toplumu ortak sosyal sorumluluk konusunda eğiten Cittaslow, sosyal adalet ve insanlar arasındaki dayanışmadan asla vazgeçmeden yaşam kalitesini artırmaya yönelik ölçülebilir projelerin kilit oyuncularındır (Cittaslow.org, 2022). Petrini'nin küçük çiftçiye önem vermesi gibi doğa aşığı, ağaç dostu, Türkiye Cumhuriyeti'nin lider ruhlu ve lideri Mustafa Kemal Atatürk "Köylü milletin efendisidir" diyerek, köylüye hak ettiği yüce değerlerin verilmesine vurgu yaparak, çiftçiye ve tarımın önemine ve sınıf farkının kabul edilebilir olamayacağına değinerek büyük farkındalık yaratmaktadır. Atatürk bu sözü ile yerel üretimi ve kalkınmayı teşvik etmekte, tarım ve zirai donanımı, çiftçi ve emekçiyi koruyarak, şehirlisi ve köylüsüyle,

milli birlik ruhuyla, dayanışma içinde, halkın huzurlu yaşadığı özgür bir yaşam sunmuştur.

Ünlü İngiliz tarihçisi Lord Kinross'un "Bir Milleti Yeniden Doğuşu" adlı kitabından hareketle; Atatürk, köylüsü, şehirlisiyle, okumuşu, okumamışıyla arasındaki açığın kapatılması gerektiğini öne sürerek Türkiye'deki sosyal sorunları ele alarak ulusal birliği sağlamlaştırmaya çalışmıştır (Kinross, 1994). Ekonomik ve eğitimsel sorunlardan dolayı Türk Devrimi'nden asıl yararlananın o zamanki koşullarda şehirlisi sınıf olduğunu belirtmektedir. Atatürk özetle, batılılaşmayı hedef edinen merkezîyetçi seçkinlerle, elde olmayan sebeplerle hiç okul yüzü görmemiş yurdum insanının yakın ilişki ve diyalog içinde olmaları gerektiğini vurgulayarak, milli birlik ve beraberlik ruhuyla problemlerin giderilmesinin mümkün olduğunu anlatmaktaydı. Tam da bu noktada "Türklerin Atası" "Çevresindeki hayatı zenginleştiren" Mustafa Kemal Atatürk'ün kurtardığı, köklerinin sağlamlığını yurtseverlikten alan, kendisine karşı güven duygusu besleyen Türkiye için milli birlik ve beraberlik ilkesi sağlanmıştır (Kinross, 1994). Sürdürülebilirlik ve yerel kalkınmanın en güzel örneğinin, Ulu Önder Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda milli birlik ve beraberlik, yurtseverlik temel felsefesinin içinde bulunduğumuz 2023 yılında Cumhuriyetin 100. Yılında bugünlerimize kadar ulaşarak, yerel kalkınmaya ve ortak bilince katkı sağlamıştır.

İtalyanca "Toprak ana" anlamına gelen Terra Madre Ağı gıda üreticileri, balıkçılar, yetiştiriciler, master şefleri, akademisyenleri, gençleri, STK'lar ve yerel topluluk temsilcilerini bir araya getiren Uluslararası gıda topluluğudur. Terra Madre ağı, 2004 yılında Slow Food tarafından gıda üretimine yönelik yaklaşımı ile çevreyi ve toplulukları koruyan dünyanın dört bir yanındaki insanlara ses ve görünürlük kazandırmak için başlatılmıştır. Brezilya, İsveç, İrlanda, Hollanda, Balkanlar, Tanzanya, Kanada, Japonya, Güney Kore ve Ermenistan dahil birçok ülkede ulusal ve bölgesel Terra Madre toplantıları düzenlenmiştir. İnsanları hareket etmeye iten faktörler çoktur, ancak bu hareketler insanların yaşam koşullarını iyileştirme veya kökten değiştirme arzusuna dayanır. Özellikle iklim değişik-

liği, su ve toprak gibi doğal kaynaklara erişim konusundaki sorunlar hayati önem arz etmektedir (Slowfood.com, 2022).

Dünya Bankası rakamlarına göre, "iklim göçmenleri" 2050 yılına kadar 140 milyona ulaşabilir ve 86 milyonu Sahra altı Afrika'dan gelecektir. İç iklim göçmenleri hızla iklim değişikliğinin insan yüzü haline gelmektedir. Dünya Bankası'nın yeni "Groundswell - İç İklim Göçüne Hazırlık" raporuna göre, acil küresel ve ulusal iklim eylemi olmadan, Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika, 2050 yılına kadar 140 milyondan fazla insanın kendi ülkelerinin sınırları içinde hareket ettiğini görebilir (Worldbank, 2018).

Birleşmiş Milletler'in dünyadaki su ile ilgili bir raporu, her yıl en az bir ay boyunca su kıtlığının potansiyel bir sorun olduğu bölgelerde 3,6 milyar insanın yaşadığını ve bu rakamın 2050 yılına kadar 5,7 milyara ulaşabileceğini göstermektedir. Bu nedenle yiyecek ve su kıtlığı, nüfusları göç etmeye iten faktörlerden biridir, aynı zamanda gıda, göçmenlerin tohumlar, tarifler ve gelenekler şeklinde yanlarında getirdikleri kültürel bagajın bir parçasıdır. Yeni evlerinin biyokültürel çeşitliliğini zenginleştirmektedir (Unesco, 2022).

Carl Honore 2004 yılında yayınlanan "Yavaşlığa Övgü" kitabında, yavaşlık hareketine değinmiş (Honore, 2004), hayatın içindeki aktivitelerin hızlı yapılmasını değil, uygun olan bir hızda yapılmasının daha keyifli olacağını belirtmiştir. Honore'nin ortaya koyduğu bu fikir yavaş hareketinin başlangıcı olmuştur. Yavaş hareketi böylece yeme içme gibi temel aktivitelerden iş hayatı ve sosyal aktivitelere kadar benimsenen bir felsefe olarak günlük yaşam şekli olmuştur. Bu yaşam şekli Cittaslow yani yavaş şehir olarak benimsenerek desteklenmiştir (Şahin, Z., 2017).

Cittaslow, "Yavaş Şehir" statüsünü elde etmek isteyen kentler, öncelikle Slow Food kriterlerini kabul ederek, organizasyonu geliştirmek ve iklim koşullarını etkileyen hava, su, toprak gibi doğa kaynaklarını, çevreyi korumak için çalışmalıdır. Cittaslow aday kentlerin belirlenen kriterlere uyum puanı 50 ve üzerinde olması ve nüfusunun 50.000'in altında olması gerekmektedir.

tedir. Cittaslow sertifikasını almak için Bilim kurulunca belirlenen 7 Ana politika ile 72 Kalite Kriterlerinin sağlanmış olması gerekmektedir (Cittaslow.org, 2022): Sözkonusu 7 temel politika aşağıda belirtilmiştir: aşağıda belirtilmiştir:

1. Enerji ve Çevre politikaları: Bölgenin kendi enerji ihtiyacını karşılamak üzere enerji üretim ve tüketimini planlayan topluluklar kurulmasını enerji kullanımında tasarrufu ve yenilenebilir enerjiyi amaçlar. Hava-Su-Toprak kalitesi, organik ürün kullanımı, biyoçeşitliliğin korunması, kamusal ışık ve gürültü kirliliğinin önlenmesi, geri dönüşüm vb.(12 kriter)

2. Altyapı Politikaları: Alternatif hareketlilik, bisiklet yolları, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, güvenli ulaşım ve trafik politikası vb. (9 kriter)

3. Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları: Altyapı, donanım, kablolu fiber optik gibi çalışmalar ve yeniden kullanılması, vatandaşlara ve turistlere wi-fi erişim hizmeti ve internet ağı sağlanması, fiziksel çevre düzenlemesi, sürdürülebilir kentsel mimari ve planların yapılması, yerel yiyecek üretim ve dağıtımını teşvik etmek, verimli, sağlıklı, organik bitki, sebze, meyve üretimini sağlamak, kullanışlı, ortak yeşil alanların yaratılması vb. (17 kriter)

4. Tarım, Turizm, Esnaf ve Sanatkar Politikaları: Tarımda biyoteknolojik teknikler kullanılarak Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (gdo) kullanımının yasaklanması, organik ve geleneksel olarak üretilmesi ve el sanatlarının hakettiği değeri görmesi için çalışılması, yavaş beslenme, geleneksel üretim, risk altındaki ürünlerin korunması, yerel ve bölgesel ürünlerin kullanılması, tarımda gdo kullanımının yasaklanması, yerel ürünlerin sertifikalandırılması, geleneksel etkinliklerin değerlendirilmesi ve korunması vb. (10 kriter)

5. Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim İçin Politikalar: Yerli ve yabancı ziyaretçi ve turistlerin iyi karşılanması ve uğurlanması, uygulanan fiyatların şeffaf ve kontrol edilebilir olması, Misafirperverlik ve Farkındalık eğitimlerin verilmesi, Turistik merkezlerde Uluslararası işaretlemelelerin yapılması, Yavaş güzergahların oluşturulması, sağlık eğitimleri, cittaslow tema eğitimlerin sürekli olarak verilmesi, esnaf ve sanatkarların

bilinçlendirilmesi, cittaslow kampanyaların desteklenmesi, cittaslow logosunun internet sayfasında, kent meydanlarında, hediyelik eşyalarda ve yavaş restoranlarda, yavaş konaklama tesislerinde kullanılması, fiyat ve tarifelerin açıklarak beyan edilmesi vb. (10 kriter)

6. Sosyal Uyum: Ekonomik ve toplumsal olarak vatandaşlar arasında fark gözetilmeksizin engelliler, yoksullar, azınlıklar vb. entegrasyonun sağlanması ve eşit muamele görmesi, gençlerin istihdam edilmesi, çocuk bakımının desteklenmesi (11 kriter)

7. Ortaklıklar: Doğal ve geleneksel yemek ve gıda kullanımını özendirilen kuruluşlarla işbirliği, organik gıdaların kurumsal olarak desteklenmesi, slow food ve cittaslow felsefelerinin yaygınlaştırılması için işbirliği projeleri vb. (3 kriter) olarak yayınlanmıştır.

Oysa, 2023, 6 Şubat günü 11 Doğu ve Güneydoğu ilimizde 7,7 ve 7,6 şiddeti büyüklüğünde art arda gerçekleşen, Türkiye tarihinde ilk kez yaşanan, yıkıcı iki büyük depremde binlerce insanımızı kaybetmiş olmanın acısını yaşarken Cittaslow _ Yavaş Şehirler statüsü kabul kriterlerine eklenmek üzere, 7 Ana politikanın ilki olarak **Kent Güvenliği** adı altında "**Kentin Deprem Güvenlik Etüt Raporu**" sel, yangın, afet gibi olası durumlarda insanlara güvenli bir yaşam sunmak üzere, Cittaslow'un birincil ve zorunlu politikası ön şartı olarak eklenmeli, bu şarta uygunluk sağlanması halinde diğer politika ve alt kriterleri değerlendirilmelidir. Bir diğer husus, Cittaslow aday kenti için mutlaka tam teşekküllü bir hastane şartı aranmalıdır.

4. DİJİTALLEŞEN HIZLI DÜNYA

Varlığı yaklaşık 200.000 yıl öncesine Afrika'ya dayanan ve yine yaklaşık 55.000 yıl önce ilk kez Afrika kıtası dışına çıkan, beyin ve iskelet yapısı ile diğer canlılardan ayırt edici özelliklere sahip günümüzün tek insan türü olan Homo Sapiens'lerin beyin çapı son 20.000 yıldır küçülmüştür. Genetik olarak %100 Homo Sapiens olmadığımız gerçeği şu şekilde açıklanmaktadır: Kökleri Afrika'ya dayanmayan % 2 Neandertal DNA'ya sahip insanlar, nesli tükenmiş başka insan türü olan Denisovalı İnsanı ile melezleşmiştir. Bundan böyle modern insan, dünyanın dört bir yanı-

na yayılmıştır. Nihayetinde, gelişmiş olan kültür ve teknoloji 40.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Hayatta kalabilmek için sürekli avlanarak yemek peşinde koşan avcı-toplayıcı insanlar Neolitik çağ ile birlikte tarıma geçerek kendi ihtiyaçlarını toprak ekip biçerek üretmiştir. Böylece hareketlilik yerini toprağa, tarıma dayalı yerleşik sisteme günümüzün kent ve şehirlerine dönüşmüştür. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte her geçen gün artan nüfus ile içinde yaşadığımız yeryüzünün kaynaklarını hava, su, toprak ile iklim ve doğa koşullarını tehdit etmeye başlamıştır (Groeneveld, 2017). Böylece, kıt kaynaklarla varlığını **dünyada** devam ettirme ihtiyacı içinde olan insanoğlu, **günümüzde** milyonlarca ışık yılı uzaklıkta başka gezegenlerde yaşam arayışına yönelmiştir.

Günümüzde teknolojinin hızlıca dijitalleşmesiyle birlikte, firmalar mal ve hizmet **üretim** sistemlerinde, iş akış süreçlerinde akıllı teknolojilere, iç ve dış tüm tedarikçi, müşteri ve iştirakleriyle daha hızlı ve doğru bilgi akışını sağlamak için bütünleşik entegre sistemlerin sunulduğu dijital çözümlere yönelmişlerdir. Aksi halde, **zamanın ve hızın ticarileştiği günümüzde** hizmet ve ürün teslimi belirlenen takvimde teslim edemeyen firmaların varlıkları, sürdürülebilir olamayacaktır. Bu sebeple bilgi ve iletişim temelli Endüstri 4.0. devrimi, insan odaklı Toplum 5.0 ile buluşarak **günümüz iş dünyasını ve örgütlerini dijital dönüşüme** geçmeye zorunlu kılmıştır.

Hal böyle iken, diğer taraftan felsefi olarak baktığımızda hızın haz vermediğinin de farkına varmalıyız. Nevzat Tarhan'ın Mesnevi Terapi kitabında ele aldığı yavaşlık konusuna Mevlana'nın şu sözleri ile katkı sağlamaktadır: "Ey tez canlı, aceleci ham kişi, bir dama bile basamak basamak **çıkılır**" **hızlıca zirveye çıkılmadığını, yavaş yavaş sindirerek en tepelere çıkılabileceğini anlatmaktadır. Diğer sözü** "Tencereyi ocakta yavaş yavaş ustaca kaynatmak gerekir, delice kaynayan tencerenin pişirdiği yemekten hayır gelmez" **sözünü de hızdan ziyade yavaşlığın hazzına, lezzetine değinilmektedir** (Tarhan, 2012).

Yine Milan Kundera'nın yavaşlığa dair sözü konuyu destekler boyuttadır: "Yavaşlığın düzeyi anının yoğunluğuyla doğru orantılıdır. Yavaşlık

ile anımsama, hız ile unutmada arasında paralel bir ilişki söz konusudur. **Bir şey anımsamak isteyen kişi yürüyüşünü yavaşlatırken, yaşadığı kötü bir olayı unutmaya çalışan insan kendisi bile farkına varmadan yürüyüşünü hızlandırır**” (Kundera, 1995).

İşletmelerin rekabet piyasası koşullarında, kısa sürede, yüksek performans hedefledikleri iş süreçlerini, insan ve finans kaynaklarının zaman yönetimi ve performans yönetimi ile kontrol ve denetimini sağlayarak, “az zamanda çok iş” vaadli yeni nesil dijital teknolojilerle zamanın ticarileştirerek iş gücünün sömürüldüğü yadsınamaz bir gerçektir. Emek yoğun çalışılan üretim ve hizmet sektörlerinde girdilerin kısa sürede çıktıya dönüştürülerek, piyasaya arz edilen talebi karşılamak üzere tasarlanan bir yaşam döngüsü içinde yaşıyoruz. Kimi ihtiyaçlar için alıcı, kimi ihtiyaçlar için satıcı pozisyonunda olduğumuz, bir taraftan ürettiğimiz, bir taraftan tükettiğimiz yaşam döngüsü içinde her ne kadar bir kaos hakim gibi görünse de rastgele bir durum değildir, kaosun da kendi içinde bir düzeni vardır. Termodinamik yasaları ile doğal süreç olarak dönen çarkın içinde hemen her şey entropik yani düzensizlik yaklaşımı ile yıpranarak yok olmakta iken başka bir yeni düzen için alan açılmasına katkı sağlamaktadır.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik olarak, öngörülebilir gelecek için, kritik ihtiyaçları karşılayabilecek istikrarlı sistemlere ulaşmayı amaçlar. Bu, refah yaşam kalitesinin yanı sıra temel hizmetleri sağlamayı amaç edinen ekosistemleri içerir. Ekonomik sürdürülebilirlik, kaotik olabilen, ancak toplumların kullanımı için, tutarlı getiriler sağlaması gereken bir sistemi tanımlar (Mabee. E.W., DeLoyde. NM.C. vd. , 2020, s. 157-163).

Sürdürülebilirlik kavramsal olarak, kalkınma anlamına gelmektedir. Toplumun refah düzeyinin yükseltilmesine yönelik sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerle uyumlu, büyümenin getirilerinin sosyal yapının güçlendirilmesi yönünde bir eylem planının belirlenerek gelecek nesiller için birer standart haline getirilmesiyle sürdürülebi-

lirlik sağlanmış olacaktır.

Bu nedenle sürdürülebilirlik sosyal yaşamdan politikaya; ekonomiden eğitime kadar her alanda uygulanabilmektedir. Esas amaç, gelecek nesiller için uygulanabilecek olan bir sistemin bugünden oluşturulmasıdır.

Çevre Kanunu'nun 2872 sayılı maddesinde sürdürülebilir kalkınma: “Bugünkü ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi ifade eder” şeklinde tanımlanmaktadır (**Çevre Kanunu** md. 2). Bu durumda, sürdürülebilir kalkınma, sabit bir denge duruma doğru yönetilen değişim süreci ile önce bugünün mevcut koşullarının iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılmasıyla sürdürülebilirliğin sağlanmasının mümkün olacağı belirtilmektedir (Keleş, 2015, s. 77). Çevre Kanunu'nda da belirtildiği üzere ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel esasa dayalı **sürdürülebilir kalkınmanın**, geçmişin tarihsel izlerini, tecrübesini bugüne entegre ederek, yenilikçi gelecek nesile de uyarlayarak, değişim, dönüşüm ve gelişim ile hayat bulabileceği anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimi ve yavaş hareketi neticesinde yavaş yemek, yavaş şehir olguları oluşmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Yavaş Şehir (Cittaslow) üyelik kriterleri çevre açısından karşılaştırılarak yavaş şehirler, **sürdürülebilir çevre örneği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk** Cittaslow üyesi Seferihisar'ın ve 2022 yılı esas alınarak son yavaş şehirlerin bugün 21 üyesi vardır (Belli & Çelik, 2022).

Sağlıklı Kentler Birliğinin 25-27 Ekim 2019 tarihinde yapılan “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” konferansında, 6. Maddenin temiz içme suyu ve kanalizasyonların yeterli arıtımı ve halk sağlığını korumak için sanitasyonun amaçlanması, 7. Maddede ulaşılabilir ve yenilenebilir temiz enerjinin amaçlanması, 13. Maddede belirtilen iklim hareketinin amaçlanması, 14. Madde ile sudaki yaşamın ve 15. Maddede karasal yaşam amaçlanmasıyla sürdürülebilir çevre ile direkt ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ay-

rıca 11. Maddede **Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları altında yer alan hedeflerden**, Ulusal ve bölgesel kalkınma planlama faaliyetlerini kuvvetlendirerek; kent, kent çevresi ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıların desteklenmesi, 12. Maddede **üretim ve tüketimin** hem ekonomi hem **çevre ile** ilgisi olduğu görülmektedir (Belli & Çelik, 2022).

Sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarına ve Cittaslow sertifikası, yavaş şehir kabul kriterleri olarak 7 ana politikasına bakıldığında, ulaşılacak istenen ortak amacın temiz çevre ve enerji olduğu ve bu amaçların da sürdürülebilir olması gerektiğinin savunulduğu sonucuna varılmaktadır.

6. SONUÇ

Tüm araştırmalar ve çalışmanın neticesinde Cittaslow tanımını şu şekilde revize edebiliriz: "Cittaslow, ağırbaşlı, saygılı bireylerin yetiştiği ideal bir yaşam tarzını yavaşlatarak, gelecek nesillere ekonomik, kalıcı faydalar sağlamak üzere oluşturulan, ortak bilinç ve felsefeye dayalı sürdürülebilir, konforlu bir yaşam ve kalkınma modelidir". Cittaslow kentler en iyi yerel, organik gıda üretimini ve kullanımını sağlar, topluluk duygusu vardır, yaşlılardan gençlere aktarılan bir "geleneksel bilgi" vardır.

Yıldırım ve Karaahmet'in yorumlarına göre, Cittaslow, yerleşmenin tabanından beslenmektedir. Geleneksel kültür ve üretimin "Ekoturizm" adı altında pazarlanmasıyla, yerel üretim yapılmamasıyla insanların kazanımları ve kalkınmaları sağlanacaktır. Cittaslow'un sunduğu sosyo-ekonomik katkılar **şöyle belirtilmektedir**; Cittaslow felsefesinin yapıtaşı olan **Yerel üret – Yerel tüket** felsefesi ile doğa temelli yerel üretim yapılarak finansal kazanç sağlaması, yerel halkın refah düzeyinin artması, slow food restoran, pansiyon ve otellerle birlikte yerel halk için istihdam imkanı sağlaması, yapay şehir yaşantısının aksine sakin, konforlu, huzurlu doğal yaşam ve yemek sunulması, kültürel ve tarihi değerler çevresinde toplumun işbirliği ve dayanışma içinde olması, sürdürülebilir Ata tohumları, hava, su, toprak kalitesinin muhafaza edilmesi, gençlerin Cittaslow yaşam felsefesine dahil edilerek kuşaklar arası entegrasyonun sağlanması, yeni

nesil teknolojilerin takip edilerek güncel kalınması sağlanmış olacaktır. **Doğal kaynakların** kullanılmasıyla zaman, maliyet ve sağlık odaklı değerlerden tasarruf edilecektir (Yıldırım & Karaahmet, 2013).

Saran'ın "Güçlü Bir Kent İmajı ve Kent Markası Oluşturmak" başlıklı bildirisinden hareketle, bir şehrin ekonomik olarak kalkınmasının Cittaslow markasıyla oluşturulacak bir ekoturizm modeli ile mümkün olabileceği ve böylece sosyal yapının ve imajın da gelişeceğine katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Saran, 2015).

Turizm, seyahat, konaklama, restoran ticari özel işletmelerin, kamu kurumlarının yerel yönetimlerin çatısı altında, kontrol ve denetimi, örgütlülüğü çerçevesinde oluşacak ekosistem işbirliği ile esnafı, çiftçisi, köylüsü, şehirlisi ile üretimi ve tüketiminin korunduğu bir Cittaslow **ağı oluşturularak**, insan odaklı sağlıklı, mutlu yaşam sunulacaktır.

Daha yalın bir söylemle örnekleyerek anlatmak gerekirse, yurtiçi veya yurtdışı seyahate gidecek olan bir kişinin tatil yapmayı planladığı andan itibaren ulaşım ağı uçak, otobüs, tren veya denizyolu taşımacılığı; konaklama yapacağı tesis otel, pansiyon; yemek yiyeceği restoran; gezi seyahat planı, tur rehberliği gibi hizmetlerin tamamı dahil olmak üzere sunulacak bir **Cittaslow Eko Turizm Paketi mümkün olacaktır**.

"Birleşik Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı -UCLG-; "Adem-i merkeziyetçi, belediyelerarası uluslararası işbirliği, ortaklık, kardeş şehir ilişkisi, yerel yönetim diplomasisi, kapasite artırımı programları ile karşılıklı yardım ve uluslararası dayanışma inisiyatifleri yoluyla, barış içinde sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmiş bir dünyanın kuruluşuna hayati bir katkıdır" (UCLG, 2017).

Bu bağlamda, zaman, fiyat ve katılımcı etüdünün yapılarak otoritelere sunulmak üzere, kurumlar arası iletişim, etkileşim ve örgütlülüğün esas olduğu bir **Cittaslow Uluslararası Ekonomik Kalkınma Modeli** üzerinde çalışabiliriz. Bu model ile, Türkiye Cumhuriyetimizin 100. yılına yakışır bir şekilde konforlu, insani değerlerin haiz olduğu, sürdürülebilir, keyifli, sakin yaşamın sözcüsü Cittaslow Kentlerin; Yerel Yönetim-

ler, Cittaslow Uluslararası Birliği, Türk Dünyası Belediyeler Birliği “TDBB” (tdbb.org.tr/kardesebelediye/), Birleşik Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı kısa adı “UCLG” United Cities and Local Governments (İkizler, İ, 2017) gibi global örgütler ile Seyahat ve Turizm Acentaları, Hava-yolları, Konaklama Tesisleriyle ekosistem işbirliği kapsamında oluşturulacak bir tatil, turizm paketi olarak “Cittaslow Eko Turizm Paketi” tüm insanlığa, barışçıl, müreffeh bir hayat sunacaktır.

KAYNAKÇA

BELLİ, A., & ÇELİK, Z. E. (2022, Haziran 08). Sürdürülebilir Çevre Örneği; Türkiye’de Yavaş Şehirler (Cittaslow). *Birey ve Toplum sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 63-89.

BALDEMİR, E. KAYA, F. & ŞAHİN, T.K. (2013). A Management Strategy within Sustainable City Context: Cittaslow. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 99, 75 – 84

BOURDIEU, P. (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

<https://www.cittaslow.org/content/association> [Erişim Tarihi: 14.09.2022]

<https://www.cittaslow.org/> [Erişim Tarihi: 11.02.2023]

<https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/> [Erişim Tarihi: 02.09.2021]

<https://www.cittaslow.org/news/turkish-national-network-turkey-earthquake-how-help> [Erişim Tarihi: 11.02.2023]

DOLFSMA, W. (2001), ‘Metaphors of Knowledge in Economics’, *Review of Social Economy*.

ETZİONİ, A. (1986), The Case for a Multiple Utility Conception. *Economics and Philosophy*, 2-(2), 159-183.

FİSCHLER, C. (1988, 2 27), “Food, Self and Identity,” *Social Science Information* , 275 – 292.

GABACCIA, D. (1998), We Are What We Eat: Ethnic Food and the Making of Americans,. *Harvard University Press*.

GROENEVELD, E. (2017), Homo Sapiens, *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-15821/homo-sapiens/> [Erişim Tarihi:

09.09.2022]

GUY, C. (2002), Rituals of Pleasure in the Land of Treasures:Wine Consumption and the Making of French Identity in the Late Nineteenth Century, in W. Belasco and P.Scranton(eds). *Food Nations*, 34-37 .

HENDRICKSON, M. K. and Heffernan, W. D. (2002: 364). “Opening Spaces through Relocalization: Locating Potential Resistance in the Weaknesses of the Global Food System,” *Sociologica Ruralis*, 42(4), 347-369.

HONORE, C. (2004), *In Praise of Slowness. How a Worldwide Movement is Challenging the Cult of Speed*, Harper Collins. Newyork.

İKİZLER, İ. (2017). Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı’na (UCLG) Analitik Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(4), 125-142.

KELEŞ, R. (2015), *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. İzmir.

KİNROSS, L. (1994), *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul, Bağcılar: Altın Kitaplar Yayınevi - Türkiye Necdet Sander.

KUNDERA, M. (1995), *Yavaşlık*. Fransa .

PIETRYKOWSKI, B., K. 2.-a. (2004, Eylül). You Are What You Eat: The Social Economy of the Slow Food Movement. Scientific Figure on ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/24089330_You_Are_What_You_Eat_The_Social_Economy_of_the_Slow_Food_Movement [Erişim Tarihi:Eylül 12, 2022]

REİGER, R.S. (2004), In the spirit of Noah, food iver-sity and the slow food movement. *The Canadian Organic Grower*, Fall 2004, pp. 10-15. Retrieved February 24, 2011(Fall 2004), 10-15.

<http://www.cog.ca/documents/SlowFood.pdf> [Erişim Tarihi: 12.09.2022]

SARAN, M. (2015), Kent Pazarlaması: Güçlü Bir Kent İmaji ve Kent Markası Oluşturmak, *14-15 Nisan. T. M. Sempozyumu (Dü.)*, *Kent Pazarlaması* içinde, (s. 105). Gaziantep.

SIRIM, V. (2012), Çevreyle bütünleşmiş bir yönetim örneği olarak “sakin şehir” hareketi ve Türkiye ‘nin potansiyeli. 8(18), 119-131.

Slow Food International, www.slowfood.com/eng [Erişim Tarihi: 28.08.2022]

<https://slowfoodnarlidere.org/Sayfa/1052/carlo-petrini> [Erişim Tarihi: 12.09. 2022]

ŞAHİN, Z. (2017), Aktüel türü olarak cittaslow turizm organizasyonu, Türkiye ve uygulama örneğiyle cittaslow avantajlı pazarlaması swot analizi. (S. B. Enstitüsü, Dü.) İstanbul.

TARHAN, N. (2012), *Mesnevi Terapi*. Timaş Yayınları. Timaş yayınları.

MABEE, W.E., M. Jean Blair, Jordan T. Carlson, Carolyn N.M. DeLoyde, Elsevier, 2020, Pages 157-163.

Sustainability, Editor(s): Audrey Kobayashi, International Encyclopedia of Human Geography (Second Edition),

<http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002615/261594e.pdf> [Erişim Tarihi: 12.10.2022]

Tddb, <http://www.tddb.org.tr/kardesbelediye/> [Erişim Tarihi: Nisan, 2023]

UCLG, 2017, <https://www.uclg.org/> [Erişim Tarihi: Nisan, 2023]

WORLDBANK, R. (2018). Groundswell - İç iklim Göçüne Hazırlık <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration> Groundswell - İç İklim Göçüne Hazırlık 2018 [Erişim Tarihi: Ekim, 2022]

YAVAŞKENT, (2010), *The Slow Movement*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

YILDIRIM, A., & Karaahmet, A. (2013), Yavaş Şehir Hareketinin Kent İmajına Katkısı: Ordu Perşembe Örneğinin Yerel Basın Üzerinden Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 11-20.

JL CON

JOURNAL OF LIFE ECONOMICS